

Åsa Roxberg

Vårdande och icke-vårdande tröst

“Var ska jag kunna få tröst?”

Åsa Roxberg

Född 1953

Författaren är legitimerad sjuksköterska sedan 1974 med specialistutbildning inom medicinsk och kirurgisk sjukvård med inriktning mot äldre samt utbildning inom hälso- och sjukvårdsadministration. Hon avlade vårdlärarexamen 1984 och magisterexamen i omvårdnad 1999.

Åsa Roxberg är sedan 2003 verksam som universitetsadjunkt vid Växjö universitet, Institutionen för vårdvetenskap och socialt arbete.

Omslagsbild: Märta Roxberg

Pärm: Tove Ahlbäck

Åbo Akademis förlag

Tavastg. 30 C, FIN-20700 ÅBO, Finland

Tel. int. +358-2-215 3292

Fax int. +358-2-215 4490

E-post: forlaget@abo.fi

<http://www.abo.fi/stiftelsen/forlag/>

Distribution: Oy Tibo-Trading Ab

PB 33, FIN-21601 PARGAS, Finland

Tel. int. +358-2-454 9200

Fax int. +358-2-454 9220

E-post: tibo@tibo.net

<http://www.tibo.net>

VÅRDANDE OCH ICKE-VÅRDANDE TRÖST

Vårdande och icke-vårdande tröst

Åsa Roxberg

ÅBO 2005

ÅBO AKADEMIS FÖRLAG – ÅBO AKADEMI UNIVERSITY PRESS

CIP Cataloguing in Publication

Roxberg, Åsa

Vårdande och icke-vårdande tröst / Åsa
Roxberg. – Åbo : Åbo Akademis förlag,
2005.

Diss.: Åbo Akademi. – Summary.

ISBN 951-765-233-X

ISBN 951-765-233-X

ISBN 951-765-234-8 (digital)

Painosalama Oy

Åbo 2005

Sammandrag (abstract)

Roxberg, Åsa 2005

Vårdande och icke-vårdande tröst

Handledare: Professor Katie Eriksson, HVD Arne Rehnsfeldt

Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi, Vasa

(175 sidor, 6 bilagor)

Syftet med avhandlingen är att, ur ett vårdvetenskapligt, och ett i detta inkluderat vårdteologiskt perspektiv, belysa innebörden av fenomenet tröst och hur tröst förhåller sig till lidande och vård. Det görs i två empiriska intervjustudier med vårdare och äldre vårdtagare samt en tredje delstudie som analyserar tröst såsom den framstår i Jobs bok i Gamla testamentet. Dessa delstudier behandlar vårdares upplevelse av tröst och att trösta, äldre vårdtagares upplevelse av tröst samt Jobs upplevelse av tröst.

Metodologiskt har forskningen sin utgångspunkt i fenomenologi och hermeneutik. En fenomenologisk-hermeneutisk metod, inspirerad av Paul Ricoeur, har använts för textanalyserna. I avhandlingen behandlas också det som är signifikant för poetisk och religiös text. De metaforer som förekommer i de empiriska delstudierna med vårdare och äldre analyseras för att ta tillvara det överskott av mening som metaforer, enligt Ricoeur, kan uttrycka.

Resultatet visar fem övergripande innebörder: Den motsägelsefulla trösten, Den sammanbindande trösten, Den stumma trösten, Den okontrollerade trösten och Den vilsamma trösten. En vårdande tröst är motsägelsefull såtillvida att den innebär dels att den lidande överlämnar sitt lidande till någon annan, dels att lidandet kan ges tillbaka för att lidas. Tröst kan således vara att lida. En sammanbindande tröst är närvarande, d.v.s. är hos den lidande och utgår från dennes lidande. Denna tröst kännetecknas av djup gemenskap, en upplevelse av att vara förstädd på ett djupare sätt. Resultatet visar också en tröst som är stum. Denna tröst svarar inte an på den lidandes upplevelse av sitt lidande, är oformlig och saknar följsamhet för lidandet. Ett exempel på en stum och icke-vårdande tröst är vännernas tröst i Jobs bok. Denna tröst förmår inte trösta därför att den inte är där Job är, d.v.s. i hans upplevelse av sitt lidande. Vidare framstår en vårdande tröst som okontrollerad därför att den dels är spontan, dels bistår den lidande att släppa kontrollen över lidandet. Att släppa kontrollen innebär bl.a. att den lidande ger upp försöken att förstå lidandet för att istället låta det oförståeliga vara oförståeligt. Genom att ge upp det som på olika sätt binder lidandet infinner sig en tröstande och hälsobringande vila i eller från lidandekampen.

Resultatet som helhet tolkas ur ett vårdvetenskapligt perspektiv som vårdgemenskap, tro, hälsa och offer. Tröst som hälsa förstås utifrån en teoretisk modell, inspirerad av Katie Erikssons ontologiska hälsomodell. Filosofiskt-etiskt belyses forskningen utifrån företrädesvis Emmanuel Levinas. Resultatet diskuteras i förhållande till tidigare forskning och i förhållande till vårdvetenskap, samhälle och vård.

Sökord: Vårdvetenskap, vårdteologi, tröst, lidande, vård, offer, hälsa, vårdgemenskap, tro

Abstract

Roxberg, Åsa 2005

Caring and non-caring consolation

Supervisors: Professor Katie Eriksson, HVD Arne Rehnsfeldt

Department of Caring Science, Åbo Academy, Vasa

(175 pages, 6 appendices)

The aim of the thesis is, from a caring science perspective including a caring theology perspective, to illustrate the meaning of the phenomenon consolation and how consolation relates to suffering and care. Two studies were completed where staff and elderly care receivers were interviewed and a third study focused on an analysis of consolation as it is presented in the Book of Job in the Old Testament. These studies deal with carers' experiences of consolation and consoling, elderly care receivers' experiences of consolation, and Job's experience of consolation.

Phenomenology and hermeneutics form the basis for the methodological approach. A phenomenological-hermeneutic method, inspired by Paul Ricoeur, has been used for the text analyses. The thesis also covers significant aspects of poetical and religious texts. The metaphors that occur in the interview studies with the carers and the elderly are analysed in order to take care of the excess of meaning that, according to Ricoeur, can be expressed in metaphors.

The result show five overall meanings: The contradictory consolation, The bonding consolation, The mute and rigid consolation, The uncontrolled consolation and The restful consolation. A caring consolation is contradictory in the sense that it entails that the sufferer on the one hand passes on his or her suffering to someone else and on the other hand that the suffering can be returned to be suffered. Consolation can thus entail suffering. The bonding consolation is present, i.e. is with the sufferer and is based on that person's suffering. This consolation is characterised by a close fellowship, a feeling of being understood at a deeper level. The results also reveal a consolation that is mute and rigid. This consolation does not respond to the sufferer's experience of his or her suffering, is shapeless and therefore unable to follow the suffering. An example of a mute, rigid and non-caring consolation is the consolation of the friends in the Book of Job. This consolation is not capable of consoling because it does not correspond to where Job is, i.e. in his experience of his suffering. A caring consolation is also uncontrolled because it is on the one hand spontaneous and on the other hand helps the sufferer to lose control over the suffering. To lose control entails, amongst other things, the sufferer giving up trying to understand suffering and instead lets that which is incomprehensible be incomprehensible. A consoling and health-bringing rest in or from the struggle with suffering presents itself by giving up what in various ways is tied to the suffering.

The result as a whole is interpreted from a caring science perspective with the following important concepts: caring relationship, faith, health and sacrifice. Consolation as health is considered on the basis of a theoretical model inspired by Katie Eriksson's ontological health model. The research is also illustrated from a philosophical-ethical perspective, mainly based on the work of Emmanuel Levinas. The findings are discussed in relation to previous research and also to caring science, society and care.

Key words: Caring science, caring theology, consolation, suffering, care, sacrifice, health, caring relationship, faith

Förord

Vad är det egentligen som gör att man skriver en avhandling? Motiven till det är säkert flera och till en del höljda i dunkel. I alla fall är jag säker på att min resa började mycket tidigt. I min mors, ”syster Brittars” och hennes kollegors sätt att utöva vårdande fanns något som jag känner igen i vårdvetenskapen. Helhetssyn och respekt för människans höga värde var inget som dessa distriktssköterskor talade om utan något som bara fanns och fanns på ett självklart sätt. Denna avhandlings vårdvetenskapliga perspektiv tror jag därför inte endast var ett val som kom sig av att jag är inskriven som doktorand i Vasa utan något som fanns tidigt i mitt liv och som i någon mån präglat det.

Det är många som på olika sätt bidragit till denna avhandlings tillkomst, både i dess tidiga och senare skede. Först och främst vill jag tacka mina handledare, professor Katie Eriksson och HVD Arne Rehnsfeldt för det utrymme ni gett mig att under arbetets gång bolla med nya kreativa tankar. I detta har ni också stimulerat den vetenskapliga hållning som handlar om öppenhet och nyfikenhet. Det har också varit mycket stimulerande att få tillbringa studieåren som doktorand i en akademisk miljö som värnar om höga bildningsideal, om att hålla den filosofiska diskursen levande samt om akademiska traditioner som i positiv bemärkelse bevarar en känsla av högtid och att vara insatt i ett historiskt sammanhang. I tacket inkluderas också all övrig personal på institutionen. Genom ert alltid lika trevliga och vänliga bemötande skapar ni en miljö som inger en känsla av att vara hemma på institutionen.

Ett särskilt tack vill jag rikta till professor Karin Dahlberg, Institutionen för vårdvetenskap och socialt arbete vid Växjö universitet, där jag också själv är anställd sedan ett par år tillbaka. Det har blivit många och intressanta samtal där Du bidragit med ett antal mycket värdefulla synpunkter. Tack!

Ett tack vill jag också rikta till opponenterna vid slutseminariet, professor Karin Dahlberg och lektor Kerstin Sivonen. Er kritiska och noggranna granskning har varit alldeles ovärderlig och ett mycket viktigt led i det fortsatta arbetet med att förbättra avhandlingen. Jag vill också tacka institutionens interna förgranskare, HVD Therese Bondas och de externa förgranskarna, professor Sirpa Janhonen och docent Maria Nyström för ert noggranna och ambitiösa arbete. Era respektive granskningar har innehållit värdefulla synpunkter som varit till mycket stor hjälp i arbetet med att utveckla avhandlingen.

Flera personer har utifrån sina specifika ämneskunskaper och i olika skeden, även långt innan avhandlingen påbörjades, på olika sätt bidragit till dess tillkomst. En sådan person är dåvarande lektorn i pedagogik och ämnesmetodik vid Lärarhögskolan i Malmö, Henry Egidius. Framför allt var det ditt handledarskap av mitt uppsatsarbete som öppnade dörren till det som för mig då var en ny värld, filosofins och de stora tänkarnas värld. En annan betydelsefull person för detta arbete är docent Lars-Olle Armgard, Teologiska institutionen vid Universitetet i Lund. I egenskap av att vara bihandledare för magisteruppsatsen, föreläsare i etik och den som examinerade mig på ”Lögstrupkursen” är din insats för avhandlingsarbetet ovärderlig. Ytterligare en betydelsefull person är professor emeritus i Gamla testamentets exegetik, Bo Johnson. Tack för att jag har fått ta del av dina mycket gedigna kunskaper och för att Du med respekt mött mig på den kunskapsnivå där jag befunnit mig. Du har bidragit till att öppna den värld som är Jobs och fått mig att se sådant som inte är omedelbart synligt i den världen.

Några andra personer som också välvilligt ställt sina kunskaper till förfogande är teol. dr Björn Vikström och prof. em. i nya testamentets exegetik, René Kieffer. Med era gedigna kunskaper om Ricoeur och villighet att dela med er av dem har ni på ett förtjänstfullt sätt bidragit till avhandlingsarbetet.

Jag vill också rikta ett varmt tack till kollegor, chefer och professorer vid Högskolorna i Malmö och Borås samt vid Universitetet i Växjö, ingen nämnd och ingen glömd. Tack för allt gott stöd och all uppmuntran som ni har gett mig under åren som doktorand. Institutionerna för vårdvetenskap i Borås och Växjö vill jag också tacka för arbetsmässiga förutsättningar att genomföra avhandlingsarbetet, vilka bidragit till avhandlingens färdigställande och till min egen överlevnad.

Jacob Hirdvall skriver i DN, den 9 januari 2004: "Det akademiska livet passade mig inte så bra som jag trodde. Jag såg framför mig att jag tio år senare, när avhandlingen var färdig, i förordet skulle tacka min katt som stått ut med mig". Jag är tacksam för att inte bara ha katten att tacka. Under många och långa arbetstimmar har hon visserligen varit absolut närvarande, även bokstavligt, då hon placerat sig så nära datorn (och matte) som möjligt. Men det finns också andra som stått ut och som det finns all anledning att tacka. Först och främst gäller det min make Åke som verkligen visat att detta "att troget stå vid varandras sida" också gäller avhandlingsarbete. Tack för all den omtanke och stöd som du på olika sätt visat, inte minst genom att se till att jag i de mest intensiva arbetsperioderna har fått närings- och vätsketillförsel. Din matlagningskonst har då givit ny näring, inte bara i bokstavlig, utan i en vidare mening som handlar om kärlek och livssammanhang. Många skriver i sina förord att barnen påmint dem om att verkligheten rymmer mer än skrivande. Det har också mina barn gjort men man blir lätt självupptagen i den här processen, även som mamma. Jag beundrar er mycket, Maria, Märta och Ester, för att ni visat så stor tolerans för mitt livsprojekt och för att ni även har haft förmåga att kunna dela det med mig. Märta vill jag särskilt tacka för pärm bild och illustrationer av metaforerna.

Utan informanter blir det ingen avhandling och utan informanter som är villiga att dela med sig av sina erfarenheter blir det heller ingen avhandling. Ett alldeles särskilt tack vill jag därför rikta till er för att ni så generöst delat med er av era livserfarenheter. Dessa har inte bara betytt mycket för avhandlingen utan har också berikat min egen livsförståelse.

Tack Johanniterorden i Sverige, Svensk Sjuksköterskeförening (SSF) och Föreningen Södra Sveriges Sjuksköterskehem (SSSH) för generösa stipendier. Tack stiftelsen Åbo Akademis forskningsinstitut för bidrag till tryckningen av avhandlingen. Ett tack vill jag också rikta till språkgranskarna, docent och ämnesföreträdare i nordiska språk, Gunilla Byrman, Institutionen för humaniora, och lektor David Brunt, Institutionen för vårdvetenskap och socialt arbete, båda vid Växjö universitet.

Slutligen är jag då tillbaka där detta livsprojektet tog sin början. Det är med förundran som jag ser på den väg som ledde fram till slutmanuset och kan konstatera att den knappast kan kallas rak. Men ändå, någonstans i stickspåren kan också spåren av livsprojektet, d.v.s. avhandlingen, skönjas. Dessa har framför allt handlat om att anta utmaningen och glädjas över möjligheten att få genomföra ett avhandlingsarbete. Det har i sanning varit mödan värt.

Rottne, "Alla hjärtans dag", den 14 februari 2005.

Åsa Roxberg

INNEHÅLL

BAKGRUND	1
1 Introduktion till forskningen	1
Perspektiv	2
Vårdvetenskapligt perspektiv	2
Vårdteologiskt och eget perspektiv	4
Syfte och frågeställningar	7
Avhandlingens disposition	8
Forskningsöversikt	11
METODOLOGI	17
2 Forskningsansats och genomförande	17
Fenomenologi och hermeneutik i ett vårdvetenskapligt perspektiv	17
Hermeneutisk-fenomenologiska förutsättningar	17
Text som tal-händelse-mening	18
Text som förklaring, förståelse och tolkning	19
Tolkning och distans	20
Poetisk och religiös text	22
En fenomenologisk-hermeneutisk metod för textanalys	24
Motivering av delstudierna	26
Genomförande av delstudierna	28
Datainsamling	28
Textanalyser	37
Forskningsetiska överväganden	43
RESULTAT	45
3 Vårdarnas tröst	45
Intryck av texten	45
Textens struktur och framträdande mönster	46
Sammanfattande beskrivning av vårdarnas upplevelse av tröst.	68
Metaforernas tröst	68
Metaforernas mening	69
Sammanvägd förståelse av metaforernas mening	71
Tolkning av resultatet	72
4 Äldres tröst	75
Intryck av texten	75
Textens framträdande mönster	77
Metaforernas tröst	89
Metaforernas mening	89
Sammanfattande beskrivning av metaforernas mening	90
Sammanfattande beskrivning av äldres upplevelse av tröst	90
Tolkning av resultatet	91
5 Tolkning av vårdarnas och äldres upplevelse av tröst	94

6 Jobs tröst	98
Intryck av texten och av litteratur som belyser texten	98
Design och intrig	99
Textens struktur och framträdande mönster	100
Tolkning av resultatet	109
7 Sammanfattning och tolkning av avhandlingens resultat	113
Sammanfattning av resultatet	113
Tolkning av resultatet som helhet	113
Den motsägelsefulla trösten	113
Den sammanbindande trösten	114
Den stumma trösten	114
Den okontrollerade trösten	115
Den vilsamma trösten	117
Vårdande och icke-vårdande tröst	118
Vårdande och icke-vårdande tröst ur ett vårdvetenskapligt perspektiv	119
Tröst som offer	119
Tröst som hälsa	121
Tröst som vårdgemenskap	125
Tröst som tro	127
Vårdande och icke-vårdande tröst ur filosofiskt-etiskt perspektiv	129
DISKUSSION	133
8 Den kritiska och utvecklande reflektionen	133
Kritisk granskning	133
Kontexten och urvalet	133
Intervjuernas trovärdighet	136
Trovärdighet i tolkningen av rotmetaforerna	137
Trovärdighet i textanalys och tolkning	138
Resultatdiskussion	141
Diskussion av resultatet i förhållande till tidigare forskning	142
Diskussion av resultatet i förhållande till vårdvetenskap och samhälle och vård	147
Förslag till vidare forskning och avslutning	151
SUMMARY	153
LITTERATUR	165
BILAGOR	
Bilaga 1 a. Översikt över den tematiska textanalysen av vårdarnas tröst	
Bilaga 1 b. Bildillustration av vårdarnas metaforiska beskrivningar av tröst	
Bilaga 2 a. Översikt över den tematiska textanalysen av äldres tröst	
Bilaga 2 b. Bildillustration av äldres metaforiska beskrivningar av tröst	
Bilaga 3 a. Översikt över den tematiska textanalysen av vännernas och Guds tröst	
Bilaga 3 b. Översikt över den tematiska textanalysen av Jobs upplevelse av vännernas tröst, Jobs egenvårdande tröst, Jobs upplevelse av Gud i lidandet samt Jobs upplevelse av Guds tröst	

BAKGRUND

1 Introduktion till forskningen

”Var ska jag kunna få tröst?” Frågan ställdes av en av de äldre informanterna i denna avhandling, inte bara av allmänt intresse utan utifrån en förtvivlad och lidande människas behov av tröst. Frågan tycks inte bara vara en enskilds utan universell, och den verkar i sin förlängning kunna avslöja vad lidande är och hur det upplevs. Frågan rymmer en vädjan som sammanfaller med intentionen med detta avhandlingsarbete: Att belysa vad tröst är och hur tröst förhåller sig till lidande och till vård.

Liksom frågan om tröst är universell har den sysselsatt människors tänkande genom tiderna. Tröst är ett ofta förekommande begrepp i t.ex. Bibeln¹, och i grekisk och romersk filosofi var tröst en sorts recept, en ordination för ”moral ills”. Verket ”Filosofins tröst”, (*Consolatio Philosophiae*)² skrev Anicius Manlius Severinus Boëthius³ år 524 i ett tillstånd av djup förtvivlan då han blivit kastad i fängelse, förlorat ägodelar och position och väntade på sin avrättning (Elliott 1977, Filosofilexikonet 1988). Tröst har, om än med varierande tyngd, funnits i modern vård alltifrån Florence Nightingale till idag (McIlveen & Morse 1995, Morse 1999, Nightingale 1952).

Morse (1999) anför att tröst alltid varit ”in the heart of nursing” (s. 394) men att lite har gjorts för att utforska den. Vidare argumenterar Morse (1992) för att begreppet vård är inadekvat⁴. Det ultimata syftet för omvårdnad (nursing) är, enligt Morse (a.a.), istället att befrämja tröst snarare än att befrämja vård för patienten. Om det centrala paradigmet för omvårdnad är tröst ändrar det forskningens fokus från sjuksköterskan till patienten. I motsats till Morse (a.a.) framhåller Tutton & Seers (2003) att det i litteraturen inte finns någon evidens för att tröst ändrar fokus från sjuksköterska till patient. Enligt författarna (a.a.) har begreppet använts vagt och som ett tillbehör i diskussionen om vårdande. Vidare framhålls att tröst är en potential för omvårdnad men för att kunna identifiera dess sanna potential föreligger behov av att undersöka tröst på ett systematiskt och vetenskapligt sätt.

¹ Referensen hänför sig till Bibeln (2000) om inget annat är angivet. Försättningsvis upprepas inte denna referensangivelse.

² Referensen hänför sig till Boëthius (1962).

³ Boëthius var en romersk adelsman som levde cirka år 480–525 (Filosofilexikonet 1988).

⁴ Enligt Morse (1992) är begreppet vård inadekvat i betydelsen av att vara ett allsidigt (comprehensive) och essentiellt fokus för omvårdnadsteorier, omvårdnadsforskning och praxis.

Sammantaget pekar denna forskning på att det tycks finnas behov av forskning som belyser tröst ur olika synvinklar. Med en sådan forskning verkar det möjligt att visa om och i så fall hur olika aspekter av tröst framträder i förhållande till lidande respektive vård. Forskningsområdet framstår därför som angeläget då det kan fylla ett tomrum, vilket detta avhandlingsarbete och annan pågående forskning om tröst förefaller kunna bidra till. Frågan inställer sig vad tröst är, var tröst finns, hur tröst blir till, vad som gör tröst till tröst och hur tröst förhåller sig till lidande och vård.

Perspektiv

Perspektiv gör det möjligt att både uppleva djup och överblick i betraktandet av ett fenomen. I det följande redovisas det som är denna avhandlings vårdvetenskapliga perspektiv, det vårdteologiska som en aspekt av det vårdvetenskapliga samt mitt eget perspektiv.

Vårdvetenskapligt perspektiv

Varje vetenskap bygger på antaganden om den verklighet den studerar. Vårdvetenskapens ontologiska grundantagande berör människan, hälsan, lidandet och vårdandets grundmotiv (Eriksson 2001, 2002a, Dahlberg et al. 2003). Ett grundmotiv för vårdandet är att vilja den andra människan väl. Det förhållningssättet innebär bl.a. att vårdaren möter patienten med respekt och förhåller sig ödmjuk inför denne. Eriksson (1987b) framhåller att varje människa i grunden är en naturlig vårdare och att denna ursprungliga förmåga aktiveras i en gynnsam miljö. Vidare är vårdandet en naturlig hållning i vilket konsten att ta emot är en avgörande faktor. Enligt Eriksson (a.a.) bygger vårdandet i grunden på ömsesidighet och att vårda innebär därför att dela. Vårdandet är därför att förstå som en vårdgemenskap vilken har sitt ursprung i vårdandets etos och caritasmotivet (Eriksson 1995a).

Valet av perspektiv för detta avhandlingsarbete grundar sig på antaganden som har utvecklats vid institutionen för vårdvetenskap i Vasa under en lång följd av år. I enlighet med dessa är vårdandets grundkategori lidande och caritasmotivet utgångspunkten för att i vårdandet lindra lidande (Eriksson 2001). Det innebär att vårdandet får mening och sammanhang i en caritativ etik, en etik som har sin grund i kärleks- och barmhärtighetsmotivet (Eriksson 1990, Eriksson 1995a, 2002a).

Eriksson et al. (1995b) uppfattar inte hälsa och uthärdligt lidande som varandras motsats utan som en rörelse mot upplevelse av helhet. Det sättet att se på hälsa har sin utgångspunkt i Aristoteles filosofi (Werner 1981, Russell 1994, Filosofilexikonet 1988), enligt vilken själen uppfattas som en rörelsekraft som kan förena sig med andra krafter. Denna rörelsekraft sätter sig själv och andra i rörelse därför att den är orsaken till kunskap och står i förbindelse med den

enskilda mänskliga själen. Det görs, menar Aristoteles, på ett sådant sätt att varje människas inneboende potential aktiveras i syfte att utveckla hans eller hennes individuella bestämning. I det perspektivet betraktas förändring som en process mellan det möjliga (*gr. dynamis*) och det förverkligade (*gr. energia*). Utifrån den utgångspunkten uppfattas hälsa och uthärdligt lidande som att människan är i en ständig process av tillblivelse, i en rörelse mot att bli alltmer sig själv. Hälsa och lidande står således i ett dynamiskt förhållande till varandra. I det perspektivet innebär rörelsen mot hälsa att vilja möta lidandet och vara i kampen mellan det man önskar och det man är rädd för (Eriksson et al. 1995b, Wiklund 2000). I upplevelsen av ett outhärdligt lidande måste människan mötas på den ontologiska nivå där hon för tillfället befinner sig, andligt och existentiellt. Vårdandet kan då innebära att konfrontera den lidande med sitt lidande (Rehnsfeldt⁵ & Eriksson 2004). Frågan inställer sig hur tröst förhåller sig till en hälso-process där rörelsen mot att alltmer bli sig själv innebär kamp och konfrontation med lidandet. Det väcker också följdfrågan om och i så fall hur tröst vårdar i en sådan process samt om det finns tröst som inte är vårdande.

Eriksson (1987b) följer den Aristoteliska tankegången att en positiv hälsoprocess innebär att hälsa uppstår ur hälsa och vård ur vård. I den positiva processen finns således ett visst mått av hälsa och vård, och ur dessa kan mer hälsa och vård utvinnas och komma i rörelse mot en allt större upplevelse av helhet för den lidande. Det kan förstås som att syftet med hälsa och vårdande är att åstadkomma en rörelse som utgår från den lidandes unika hälsoresurser. Vårdandet innebär då att bistå den lidande att utifrån sina hälsoresurser vara i en helande rörelse mot att alltmer uppleva sig hel som människa. Det väcker frågor om hur tröst förhåller sig till en sådan rörelse.

Vidare anknyter Eriksson (1987b) till Aristoteles enligt vilken substansen⁶ är den första av tio kategorier⁷(jfr Russell 1994, Werner 1991). I ljuset av Aristoteles filosofi och lindrat lidande handlar vårdandets innersta betydelse om att söka dess essens, väsen, kärna eller det som gör ett ting eller en företeelse till det som det är. Eriksson (a.a.) framhåller även att när vi söker efter substans blir vi ofta kvar i periferin. Det går exempelvis inte att härleda substansen mänskliga enbart ur hur en människa ser ut, storlek, ålder etc. Människans väsen måste beskrivas utifrån vad hon är, d.v.s. hon måste förstås inifrån. Den förståelsen utvecklas bl.a. i en vårdrelation. Eriksson (1995a) beskriver vårdrelationen med hänvisning till Kaséns⁸ bestämning av begreppet. Den innefattar dimensionerna berättelse, förhållande, förbindelse och beröring.

⁵ Jfr även Rehnsfeldt 1999.

⁶ Substanskategorin betecknar allt essentiellt hos tingen, det som tingen inte kan mista utan att upphöra existera (Filosofilexikonet 1988 s. 40–41).

⁷ De andra kategorierna betecknar det kontingenta hos tingen, d.v.s. det som de kan mista utan att upphöra att existera.

⁸ Kasén disputerade 2002 på avhandlingen: "Den vårdande relationen".

Vårdrelationen ses därmed som en caritativ närvarohållning, ett tilltal samt ett svar på patientens berättelse, en inbjudan och ett mottagande av den lidande människan. Det etiska idealet i en vårdrelation är att patienten är hedersgäst och att inbjudan karakteriseras av kärlek och inte av fordran (Eriksson 1995a). Frågan väcks om tröst är som att bjuda den andre välkommen och om tröst vårdar genom att motta den lidande människan som en hedersgäst.

Vårdvetenskapen är uppbyggd av en systematisk del som framför allt besvarar vad- och varför frågor, samt en kontextuell eller klinisk vårdvetenskap som framför allt besvarar hur-frågor. Vidare är det en vetenskap som syftar till att utveckla ämnet vårdvetenskap som självständigt ämne (Eriksson & Lindström 2000, Eriksson 2001, Dahlberg et al. 2003). Det betyder dock inte att andra discipliner, som t.ex. teologi och psykologi är uteslutna ur en vårdvetenskaplig forskning utan att de istället tillämpas i den mån de uppfattas kunna bidra till ämnets utveckling. Avsikten med detta arbete är att bidra till den vårdvetenskapliga utvecklingen och göra det genom att söka kunskap där den tycks finnas. Av den anledningen vill jag som forskare förhålla mig öppen för att ta in andra perspektiv på tröst, t.ex. det teologiska, när de verkar kunna utveckla förståelsen av tröst i förhållande till lidande och därigenom bidra till att förstå vårdandet.

Vårdteologiskt och eget perspektiv

Denna avhandling har sin utgångspunkt i ett vårdteologiskt⁹ perspektiv. Vid institutionen i Vasa har en vårdteologisk inriktning inom vård- och vårdvetenskap utvecklats. Vårdteologi studerar människans religiösa eller andliga dimension i förhållande till hälsa-ohälsa (sjukdom). Vidare utgår vårdteologi från antagandet att människan är flerdimensionell, d.v.s. består av kropp, själ och ande. Utifrån detta synsätt kan en vård utvecklas vilken svarar an på kravet att vårda hela människan (Eriksson 1991). Barbosa da Silva & Eriksson (1991) sammanfattar att vårdteologi bör vara en integrerad del av vårdvetenskapen. Skälet till det är att det finns patienter som har andliga behov i betydelsen av existentiella och religiösa behov. Resultatet av författarnas analys visar att en vård som strävar efter att tillgodose patientens olika behov också bör ta hänsyn till den andliga dimensionen.

Valet av det vårdteologiska perspektivet härrör bl.a. ur mitt eget intresse för den andliga dimensionens betydelse för människan och för vårdandet. Med detta forskningsintresse har jag tidigare fokuserat på hur sjuksköterskan utifrån patientens upplevelse av andlighet kan möta dennes andliga behov och hur andlighet förhåller sig till hälsa (Roxberg 1999). Forskningsområdet valdes utifrån min erfarenhet att sjuksköterskor ofta verkar sakna beredskap att förstå

⁹ Vårdteologin ses som inkluderad i det vårdvetenskapliga perspektivet. I detta avsnitt beskrivs sålunda det vårdteologiska perspektivet mot bakgrund av det vårdvetenskapliga perspektivet.

och möta uttryck för andliga behov och därför överlåter dessa till exempelvis sjukhusprästen. Den kontakten är inte alltid önskvärd, naturlig eller av andra skäl inte att föredra av patienten. Det verkar som att sjuksköterskan genom att överlåta och utesluta den andliga aspekten av vårdandet samtidigt utesluter och distanserar sig från vad som kan vara en betydelsefull aspekt av patientens värld och lidande. Vidare framstod det som en oproblematiserad hållning att generellt uppfatta uttryck för andlighet och tro som en hälsoresurs för individen. Mot bakgrund av det perspektivet är det relevant att i denna avhandling problematisera om och hur uttryck för andlighet tröstar eller inte tröstar och relatera det till patientens upplevelse av sitt lidande och till vården.

Min egen livsförståelse utgår från en kristen livssyn. Till denna livsförståelse hör att inte uppfatta den andliga, religiösa dimensionen som en del av utan som en aspekt av en total livsförståelse. Konsekvensen av ett sådant synsätt är att det andliga, religiösa inte är något som försiggår i en del av människan utan påverkar hela människan och hennes upplevelse av sig själv och sin tillvaro. Redan innan magisteruppsatsen¹⁰ och denna avhandling påbörjades var tröst som företeelse bekant för mig men mestadels inom en kristen och kyrklig kontext. Utanför denna kontext förknippades tröst ofta med något som gör ledsna barn glada igen. Tröst används som benämning för lindring av olika slags ledsamheter, alltifrån svår sorg till alldagliga bekymmer. Idag anser jag att tröst används slarvigt och utan närmare eftertanke på vad det egentligen betyder. Det gäller både i och utanför den kyrkliga kontexten. Jobs bok var, före arbetet med magisteruppsatsen, en bok jag kände till men inte hade läst i sin helhet. Hos Job framträder något som jag känner igen hos mig själv, nämligen en kritisk röst som ifrågasätter en formaliserad form av gudstro och de konsekvenser en sådan tro kan få i mötet med bl.a. den lidande människan.

Efter flera års studium av tröst är det svårt att rekonstruera vad som var då och att säkert veta vad som är efterkonstruktion. Tröst var något självklart och något jag inte heller reflekterat närmare kring. Det finns dock några episoder, upplevda utanför den kyrkliga kontexten, som jag minns att jag upplevde som tröst i en djupare bemärkelse än den som tidigare beskrivits. När jag nu reflekterar över hur trösten då kändes kan den nog bäst beskrivas som en upplevelse av rörelse. Denna var skön och lugnande. En gemensam nämnare i dessa upplevelser var att tröstaren, på olika sätt i de olika situationerna, förmedlade hopp i det som då upplevdes hopp-löst.

¹⁰ Resultatet som helhet visade att andlighet och hälsa framkallade upplevelser som uttryckte samförstånd och söntring. Det visade även att genom en förändrande faktor byttes upplevelsen av söntring till upplevelse av samförstånd. Denna faktor utgjordes av en stödjande relation, att förstå utifrån annans eller annat perspektiv och återupprättelse. Det förstods som tröst. Resultatet tolkades bl.a. utifrån Jobs bok i Gamla testamentet (Bibeln 2000).

Inte förrän intresset för tröst väcktes av arbetet med magisteruppsatsen (Roxberg 1999) hade jag heller närmare reflekterat över vård i förhållande till tröst. Tröst relaterat till vård var således inget som alls ingick i mitt sätt att förstå vårdande. Emellertid har jag själv haft upplevelser av att bli vårdad. God vård upplevdes i de aktuella vårdsituationerna när vårdaren tog sig tid och fanns hos mig och dålig vård upplevdes på motsatt sätt som att vårdaren övergav mig när hon som bäst behövdes. Om sådana upplevelser av god och dålig vård har med tröst respektive icke-tröst att göra är något som jag gärna vill undersöka närmare.

Utan att vara ett exklusivt religiöst begrepp för tröst gärna tankarna till exempelvis Bibeln och till psalmer. Svensk kultur har under århundraden präglats av kristendomen. Sverige idag visar däremot en mer mångfasetterad bild av olika religioner och trosuppfattningar. Det föreligger dock skillnad mellan olika områden i landet. I vissa områden, och i synnerhet bland den äldre befolkningen i dessa områden, är den kristna dominansen fortfarande stark (Gustafsson 2001a, 2001b, Halvardson 2001).¹¹

Denna avhandlings utgångspunkt i ett vårdvetenskapligt, med ett vårdteologiskt perspektiv, utgår från antagandet att tröst innefattar en andlig eller religiös dimension och att denna aspekt av tröst relaterar till lidande, hälsa och vårdande. Möjligheten att undersöka fenomenet tröst framstod i detta avseende, d.v.s. i den andliga, religiösa dimensionen av tröst, som ett vägval. Detta innebar att välja mellan att antingen i vid mening undersöka fenomenet i t.ex. en mångkulturell och mångreligiös kontext eller att i detta avseende välja en mer homogen kontext. Det sistnämnda valdes därför att det verkade rimligt att börja i det relativt homogena för att sedan välja det mer komplexa. Det fanns hos mig en tanke att resultatet av denna avhandling skulle kunna jämföras med resultatet av en presumtiv framtida studie som behandlar tröst ur ett mångkulturellt och mångreligiöst perspektiv.

Det föreföll därför relevant att inom ramen för vårdteologi välja ett kristet perspektiv på tröst. Valet motiveras av att en av utgångspunkterna för arbetet är att tröst innefattar en andlig dimension. En viktig kommentar i förhållande till detta val är att ambitionen att vara öppen inför fenomenet är det primära och att det vårdteologiska och kristna perspektivet enbart utgör bakgrund till arbetet. En invändning mot detta är att redan användandet av Jobs bok är ett val som innebär att detta perspektiv inte kan uppfattas som bakgrund utan som en framträdande aspekt av arbetet. Det är emellertid inte tanken. Valet av Jobs bok grundar sig dels på att tröst och hur tröst förhåller sig till lidande framträder tydligt i denna, dels på att Jobs bok lyfter fram den andliga dimensionen av tröst i förhållande till mänsklig erfarenhet av lidande. Av-

¹¹ Enligt Gustafsson (2001a, 2001b) tillhör den aktuella kommunen det område i landet som för gudstjänstbesök och andra samlingar är den mest kyrkliga. Halvardsson (2001) visar liknande resultat för de frikyrkliga samfundet.

sikten är således att det vårdteologiska och kristna perspektivet inte ska styra förståelsen, utan istället öppna för en vidare och djupare förståelse av tröst.

Att nå en vidare förståelse av tröst kan förförståelsen antingen bidra till eller förhindra. Förförståelsen är det som vi bär med oss av t.ex. kunskaper, tankar och erfarenheter. Den utgör dels förutsättningen för att överhuvudtaget kunna förstå, dels hindret för att förstå. Förförståelsen kan således hindra förståelsen av det som är nytt och annorlunda i en företeelse som redan är bekant för oss (Dahlberg et al. 2001). Enligt Gadamer (1960) kan det undvikas genom att i detta fall forskaren blir medveten om sin förförståelse¹² och sätter den på prov. Följaktligen är det därför av avgörande betydelse att jag som forskare blir medveten om min förförståelse och hur denna kan begränsa eller öppna för en djupare förståelse av fenomenet tröst. Det verkar bl.a. handla om att inte låta det vårdteologiska och kristna perspektivet få övertaget och styra förståelsen utan istället, som är avsikten, finnas med som en bakgrunds-förståelse.

Förståelsen av den andliga dimensionen av tröst har sin utgångspunkt i Sivonens (2000) bestämning av det centrala innehållet i begreppet *andlig* etymologiskt och semantiskt, idéhistoriskt och kontextuellt. Sivonen (a.a.) visar att det andliga har med människans, hälsans, lidandets, relationens och vårdandets andliga dimension att göra. Förståelsen av den religiösa dimensionen av tröst har sin utgångspunkt i ett av de tidigare nämnda vårdvetenskapliga grundantaganden (Eriksson 2001) och i en definition av James (1974), en av föregångarna inom religionspsykologin. Grundantagandet (Eriksson a.a.) innebär en ontologisk hållning, vilken utgår från att människan är religiös som enligt James (a.a.) innebär ”känslor, handlingar och erfarenheter hos isolerade¹³ individer, i den mån de känner sig stå i förhållande till vad helst de anser vara det gudomliga” (s. 26). I perspektiv av denna avhandling och James definition innebär denna utgångspunkt att söka förstå om den enskildes upplevelse av förhållandet till ”vad helst de anser vara det gudomliga” tröstar eller inte tröstar den lidande.

Syfte och frågeställningar

Föreliggande avhandling syftar till att belysa tröst och hur tröst förhåller sig till lidande och vård. Ett sådant klarläggande kan bidra till att förstå om och hur tröst medverkar i vården av den lidande. Syftet är också att belysa om och i så fall hur det finns vårdande som inte tröstar och om och i så fall hur det finns tröst som inte vårdar. Vidare är syftet med avhandlingen också att utveckla den systematiska vårdvetenskapen genom att belysa vad tröst är och inte är.

¹² Gadamer (1960) talar om fördom.

¹³ ”Isolerade” individer hänför sig till den enskilda och omedelbart personliga erfarenheten. Enligt James (1974) är avsikten att studera den religiösa erfarenheten såsom den framträder i dess olika former. Författaren anför att avsikten inte är att tolka gudomlig i trång religiös bemärkelse utan som erfarenhet betraktat.

Genom att relatera tröst till vårdande kan studien även bidra till den kliniska vårdvetenskapens utveckling.

Delstudierna syftar till att med ett vårdvetenskapligt perspektiv, inklusive ett vårdteologiskt perspektiv, belysa innebörden av fenomenet tröst och hur tröst förhåller sig till lidande och vård

– utifrån vårdarens¹⁴ (sjuksköterskor och undersköterskor) upplevelse av vad tröst är, hur de tröstar och hur de föreställer sig att vårdtagaren¹⁵ upplever tröst.

– utifrån äldres upplevelse av tröst.

– utgående från Jobs upplevelse av vännernas och Guds tröst i Jobs bok, Gamla testamentet och litteratur som behandlar och på andra sätt anknyter till tröst i Jobs bok.

Avhandlingens forskningsfrågor är:

Vad är tröst?

Vad är förhållandet mellan vård, lidande och tröst?

- Vårdar tröst den lidande och i så fall hur vårdar tröst?
- Finns tröst som inte vårdar den lidande och i så fall hur vårdar den inte?
- Vilka innebörder av tröst framträder med hjälp av ett vårdteologiskt perspektiv?

Avhandlingens disposition

Avhandlingen bygger på tre delstudier, som avser att spegla två perspektiv: den tröstades och tröstarens. Kontexten för delstudie I och II är vård och omsorg av äldre i hemmet. Kontexten för den tredje delstudien är Jobs bok i Gamla testamentet. I delstudie I och II representeras tröstarnas perspektiv av vårdare och de tröstades av äldre vårdtagare. I Jobs bok representeras tröstarnas perspektiv av Jobs vänner och Gud och den tröstades av Job. Vidare identifieras i delstudierna med vårdare och äldre metaforer, närmare bestämt rotmetaforer, som relateras till och tolkas utifrån respektive resultat. De empiriska delstudierna sammanfattas och tolkas som

¹⁴ I denna avhandling benämns sjuksköterskor och undersköterskor vårdare. Tröst är i fokus och sett ur det perspektivet uppfattas yrkesprofessionen vara av underordnad betydelse. Benämningen vårdare har i detta arbete inget samband med den äldre yrkesbenämning, som gällde och gäller vårdare inom omsorgen om handikappade och utvecklingsstörda.

¹⁵ I Sverige finns under den tid som arbetet med denna avhandling pågår, inget enhetligt begrepp för den person som är föremål för insatser inom vård och omsorg i hemmet. Benämningen patient hänförs till insatser, som faller inom ramen för hälso- och sjukvårdslagen (jfr 2004), medan benämningar som t.ex. omsorgstagare huvudsakligen hänförs till insatser enligt socialtjänstlagen (jfr 2002). Socialstyrelsen (2004) föreslår ”berörd individ” som en enhetlig benämning för den person som är föremål för insatser. I en resultatbeskrivning verkar det begreppet dock otympligt att använda. ”Den äldre människan” är en benämning som kunde använts om inte vårdarna i några fall relaterar situationer där de vårdar yngre personer, i t.ex. palliativ vård. Av den anledningen väljs benämningen vårdtagare. Den väljs också därför att vårdtagare verkar vara en relativt vanlig benämning för den individ som berörs av vård och omsorg i hemmet (jfr t.ex. Socialstyrelsen 1996, Växjö kommun 2002).

en helhet. Den tredje delstudien är en studie av tröst som den framstår i Jobs bok och i litteratur som behandlar och som på andra sätt anknyter till Jobs bok i Gamla testamentet. Resultatet av dessa tre delstudier sammanfattas och förstås som en helhet. Slutligen tolkas och belyses resultatet utifrån ett vårdvetenskapligt respektive ett filosofiskt-etiskt perspektiv. Resultatet diskuteras i förhållande till redovisad litteratur i den teoretiska bakgrunden och i förhållande till bärande vårdvetenskapliga begrepp. Avhandlingen avslutas med reflektioner kring resultatet och resultatets betydelse i förhållande till samhälle och vård.

I figur 1 beskrivs forskningens olika steg, d.v.s. forskningsprocessen. Denna modell (fig. 1) avser att belysa hur förståelsen av det studerade fenomenet utvecklas som i en spiralformad rörelse. Tröst och lidande uppfattas således inte som separata utan som interagerande företeelser. Modellen (fig. 1) speglar hur tröst och lidande möts och förhåller sig till varandra. Ur detta möte kan en vidare förståelse av hur tröst relaterar till lidande och av tröst utvecklas. Det kan i sin tur säga något om hur tröst, lidande och vård förhåller sig till varandra. Gadamer (1960) beskriver att när en förståelsehorisont möter en annan förståelsehorisont innebär det mötet en möjlighet till att förstå mer. Denna horisontsammanmätning åskådliggörs genom att i modellen, som ska läsas nerifrån och upp, visa hur den spiralliknande rörelsen efter varje möte tar allt vidare svängar. Det avser att spegla hur förståelsen för det studerade fenomenet ökar genom hela forskningsprocessen.

Sålunda ska modellen i figur 1 åskådliggöra forskningsprocessen. Utgångspunkten är således forskarens egen förförståelse, d.v.s. forskarens egen kunskap och egen erfarenhet av tröst och erfarenhet av lidande, som denne har med sig in i forskningen. Det valda teoretiska perspektivet, d.v.s. det vårdvetenskapliga och det vårdteologiska, och den teoretiska bakgrunden kan ses som en förförståelse eftersom den utgör en utgångspunkt för arbetet och därför finns med och påverkar den nya kunskap som de tre delstudierna tillför. I syntesen av de tre delstudierna framträder en helhetsförståelse av resultatet. Denna förståelse vidgas ytterligare av att resultatet relateras till några för avhandlingen relevanta vårdvetenskapliga grundbegrepp och till filosofisk-etiskt perspektiv. Slutligen vidgas förståelsen av den kritiska och utvecklande reflektionen. Denna innebär att kritiskt reflektera kring metodologi och förutsättningarna för delstudiernas genomförande och att diskutera resultatet i förhållande till tidigare forskning, till vårdvetenskap och samhälle och vård.

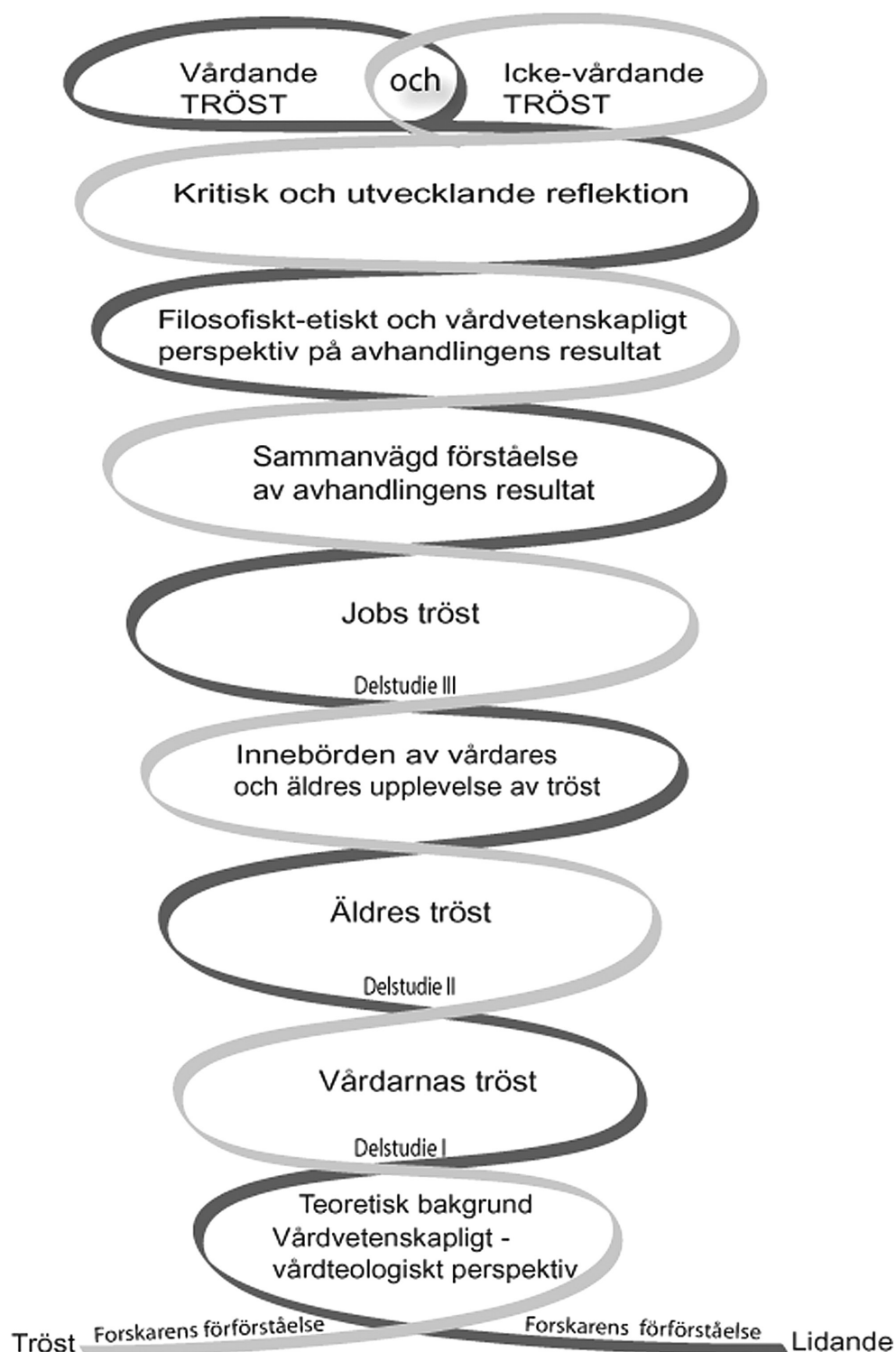

Fig. 1. Forskningens design.

Forskningsöversikt

Forskningsöversikten avser att belysa hur tröst i tidigare forskning förhåller sig till lidande och vård. När forskning om lidande förefaller betydelsefull för att förstå tröst inkluderas den i översikten. Samma motivering gäller studier som behandlar andlighet och tro.

I de aktuella studierna framträdde vissa gemensamma drag. Forskningsöversikten är därför kategoriserad och redovisas under respektive rubrik. I framställningen förekommer dock att vissa aspekter av de redovisade resultaten överlappar varandra, d.v.s. att de kunde förekommit eller förekommer även under andra rubriker.

Begreppen tröst och lidande

Siefert (2002) anför att begreppet tröst är mångdimensionellt, mycket individuellt och fortfarande mycket vagt definierat. Enligt Kolcaba (1992) är tröst en konstruktion av fyra begrepp (eller subscales) vilka är fysiska, psykisk-andliga, omgivningsmässiga och socialt relaterade. Vidare anför Kolcaba (1992, 1994) att tröst är holistisk till sin natur. Enligt Kolcaba & Steiner (2000) definieras tröst som ett tillstånd som är omedelbart stärkande genom att behov av tre typer av tröst, nämligen lindring, (relief), välbefinnande (ease) och transcendens, blir mötta. Det sker i ”four contexts of experience” (s. 47) fysiska, psykisk-andliga, sociala och miljöbestående.¹⁶ Morse (1992) definierar tröst som ”a state of well-being that may occur during any stage of the health-illness continuum” (s. 93), och de tröstande komponenterna definieras som beröring (touch), samtal (talk) och lyssnande (listening). Den sistnämnda bedöms vara den mindre av de tre komponenterna i tröst (Morse 1983). Malinowski & Leeseberg Sandler (2002) hävdar att befintlig litteratur saknar konsensus för definition av begreppet tröst och Tutton & Seers (2003) att tröstens plats i vårdandet är oklar.

Mattsson & Lindström (2001) visar i en begreppsanalys att tröst är rogivande och framkallar en känsla av lugn, glädje och lättnad. Denna betydelse har sin grund i hugsvalelse, lindring och lisa och dessa visar det starkaste sambandet till tröst. Författarna (a.a.) tolkar bl.a. denna aspekt av resultatet som att den första öppningen till patientens lidande sker i ett tröstande möte i vilket patienten vet att vårdaren vet att hon lider. När patienten upplever sig sedd och förstådd av en annan människa i sitt lidande fylls hon av glädje och lättnad. Den andra begreppsfamiljen, förtröstansfull, innefattar kvaliteterna tillitsfull och hoppfull. Ytterligare begrepp, som visar samband med tröst, är uppmuntran med kvaliteterna livfande¹⁷, stärkande och mod. Slutligen visar begreppsanalysen att hjälp relaterar till tröst men också till lisa och lindring. Ordet hjälp innefattar kvaliteterna handräckning och välgärning.

¹⁶ Författarna refererar till tidigare resultat av Kolcaba & Fischer (1996).

¹⁷ Begreppet förkommer förmodligen i de äldre ordböcker som använts för begreppsanalysen, därav den ålderdomliga stavningen. Författarna anger inte begreppets motsvarighet i modern svenska.

Eriksson & Herberts (1993) visar i en begreppsanalytisk bestämning att lidande har två poler vilka sträcker sig från "döende", "kamp", "prövning" och ett "offrande" genom "klagan", "smärta" och "brist" till "något inre" och "något som för framåt" och "lust" (s. 43). Liknande resultat visar Rodgers & Cowles (1997). De framhåller att upplevelsen av lidande är en individuell, subjektiv och komplex erfarenhet som ger en stark negativ mening till en händelse eller ett upplevt hot. Positiva erfarenheter av lidande är personlig växt, styrka, större religiös övertygelse, förändring av värden och synsätt samt upplevt stöd från andra. Kahn & Steeves (1986) konkluderar att lidande förblir en upplevd erfarenhet. Som sådan är lidandet inte en isolerad företeelse utan beroende av och oskiljaktig från kontext, den som upplever, händelse och mening.

Kommunikation som tröstar

Alfredson et al. (1995) anför att tröst bl.a. är att ha någon som berör och delar lidandet, vilket kan innebära att det finns någon som "lyssnar uppriktigt" och för vilken man kan "få vara egoist i sitt eget kaos" (s. 36). Sundin et al. (2000, 2002) visar att vårdares kommunikation med patienter, som lider av stroke och afasi, sker genom att skapa öppenhet och att på något sätt vara i en ordlös kommunikation. En aspekt av resultatet visar att vårdarna inte reflekterar när de kommunicerar med dessa patienter utan istället vägleds av att känna vad den andre känner. Det gör att de upplever en liknande känsla själva. Vårdarna är i en sådan kommunikation absolut närvarande för patienten, en närvaro som innebär en djup "communion". I denna "caring communion" kan vårdaren förstå och omfatta (comprehend) patientens känslor. Det uppfattas som en "calm liturgy of caring" som förmedlar värdighet och respekt till patienten. Författarna hänvisar till Marcel att "being" är ett mysterium, vilket återerövrar upplevelse av helhet. Det mysteriet försiggår inte utanför utan i oss, och det innefattar och förstår oss fullständigt. Vidare visar Sundin & Jansson (2003) att "caring communion" är en konst och en kreativ akt genom vilken vårdarna försöker göra patienten tillgänglig och sig själva tillgängliga, därför att det finns en ömsesidighet dem emellan. Talseth et al. (2003) visar att "communion" försiggår både inuti den lidande såväl som mellan den lidande och den som förmedlar "communion" (the mediator). Genom tystnad och noggrant valda ord, frambringas "communion" i en känsla av jämlikhet mellan den lidande och den som förmedlar "communion". Jenny & Logan (1996) visar att av de metaforer patienter använder för att beskriva upplevelsen att tas ur respirator handlar ett stort antal om tröst. Sjuksköterskans tröst upplevs bl.a. som att få behov mötta, känna sig omhändertagen och att bli stärkt som person. Enligt Wurzbach (1996) är en aspekt av tröst i vården av långvarigt sjuka både något som sjuksköterskorna gör och något de upplever när de tror sig ha mött vårdtagarnas behov och sina egna ideal i praxis. Tröst är bl.a. kriteriet för att besluta om vad som är rätt och fel och tröst är att veta att rätt beslut tagits i vårdandet.

Söderberg (1999) framhåller att motta är att öppna sig själv och ta emot den andre. Den invitationen är en gåva från mig själv som öppnar för "communion". I "communion" uppenbaras och delas det verkliga (the real), och det utgör en förutsättning för att ge tröst och att respektera människans värdighet. Det ger i sin tur bl.a. en djup förståelse av situationen, mänsklig förbundenhet, insikter och självrespekt. Enligt Talseth (2001) är det genom att övervinna rädslan för att vara sårbar som man kan komma en lidande människa känslomässigt nära.

Talseth et al. (2001) belyser anhörigas upplevelse av att bli bemötta (being met) av personal i psykiatrisk vård när de vårdade en familjemedlem som var benägen att begå suicid. Resultatet visar att en aspekt av att bli mött handlar om att bli tröstad. Möjlighet till tröst öppnas genom att bli mött på ett icke-dömande och accepterande sätt. Tröst betyder ett skifte av centrum från den lidande, till upplevelse av tillhörighet och att känna sig hemma med andra, d.v.s. "communion". I "communion" vågar man dela lidandet utan att försöka ändra den andre. Sundin et al. (2001) visar att vårdarna upplever att de kan lindra patientens lidande genom att stanna hos och vara uppmärksamma (attentive) eller tröstande. Zingmark et al. (2002) framhåller att en person med demens är i särskilt stort behov av att vara i "communion" för att kunna nå i sin utsatthet och för att kunna uppleva trygghet.

Norberg (2001) framhåller att människor med avancerade former av demens är i behov av tröstande omvårdnad, kroppslig, själslig och andlig sådan. Tröst är som ett centrum i vilket det är möjligt att uppleva "communion" genom att transcendera jaget och komma i kontakt med bl.a. kärlek, glädje, skönhet. Det tolkas av Norberg (a.a.)¹⁸ som att vara i kontakt med det heliga. Vidare genomförde Norberg et al. (2001) narrativa intervjuer med personer inom olika professioner, som bl.a. representerades av präster, universitetslärare i psykologi, begravningsentreprenörer och läkare. De ombads att reflektera över en preliminär tröstemodell. Resultatet visar bl.a. att både tröstaren och tröstemottagaren måste bli färdiga för tröst innan den kan ske. Att vara färdig innebär att vara närvarande och tillgänglig. Det sistnämnda betyder att uttrycka lidandet respektive lyssna och därmed öppna för "communion" och en tröstande dialog. Forskarna (a.a.) framhåller att "communion" öppnar för kontakt med den heliga dimensionen. Talseth et al. (2003) visar att i processen att bli färdig för tröst är slutet själva trösten som praxis.

Hawley & Irurita (1998) visar att patienter som genomgått hjärtoperation (by-pass) upplever att Gud lyssnar till deras böner och svarar dem när de söker tröst. Det ger dem styrka att möta lidandet. Bönen tröstande funktion visar tre stadier. De tre stadierna är att upprätthålla eller återupprätta en relation med Gud, skapa fred med Gud, samt att be Gud vara med dem under

¹⁸ Norberg (2001) refererar här till Rasmussen (2000), Rasmussen et al. 2000.

sjukhusvistelsen. När patienterna ber Gud vara med dem under sjukhusvistelsen framträder den bönen i fem olika kategorier. Dessa är: att ta emot tröst utan att själv be (gudsnärvaro och eller andras bön) och instinktiv bön (vädjan och respons till Gud i några få ord) som bedes när tillståndet är mycket instabilt. Vidare innebär bönen att Gud skall vara med patienterna, en bön om överlevnad, anförtröende bön samt bön som reflekterar djup tillit och ovillkorligt accepterande av Guds vilja.

Tröst som att vara hemma och lidande som att vara hemlös

Norberg et al. (2001) framhåller att tröst kan liknas vid att komma hem och uppleva sig hemmastadd och lidandet vid det motsatta, att inte känna sig hemma. Rasmussen et al. (2000) förstår lidandets innebörd som en möjlighet att bli hemlös. Förtvivlan gör den lidande uppfylld av sig själv och gör det omöjligt för denne att ge rum för den andre i sig själv och att ta emot tröst. Öhlén (2000) visar att för den sjuke med livshotande cancer upplevs lindring av lidande som att vara i en fristad. Enligt Rasmussen et al. (2000) kan tröst förstås som att lindra lidande genom att stödja upplevelsen av att vara hemma. Talseth et al. (2001) visar att anhöriga till patienter som är suicidbenägna bl.a. tröstades av att vårdpersonal visar omtanke, d.v.s. att de bryr sig om dem och att vårdpersonalen gör anhöriga avspända, trygga och hemmastadda. Den vårdande atmosfär, som karakteriseras av avspänning och en upplevelse av att känna sig hemmastadd, skapas av att vårdarna underlättar för "understanding and being understood" (Sundin et al. 2002).

Tröst som ändrar fokus

Rasmussen (1999), Rasmussen et al. 2000 och Talseth et al. (2001) visar att tröst är som att byta fokus (shift of center) från mig som en lidande person till något mittern mellan (in-between). Detta byte av fokus innebär att den lidande kan uppleva sig tillhörig och hemma med andra och tillvaron, d.v.s. upplever "communion". Enligt Norberg et al. (2001) förändrar tröst den lidandes perspektiv, vilket bl.a. gör att denne blir fri från överväldigande känslor av mörker och kan relatera till lidandet och därmed ge det mening. Enligt Talseth et al. (2003) är det perspektivbyte som sker när den lidande släpper taget om kampen något som frigör livets ljus mitt i mörkret. Paulson et al. (2003) visar att få tröst utanför familjen hjälper den kvinnliga partnern till män som lider av fibromyalgi att nå ny insikt och att uppskatta livet på ett nytt sätt. Det innebär att livet uppfattas utifrån ett förnyat perspektiv, som både involverar upplevelser av samhörighet och åtskillnad (separateness) i relationen med partnern.

Enligt Talseth (2001) är tröst en sorts helande, något som gör en delad personlighet hel. När undersköterskor uppfattar bräckligheten snarare än tragedin i lidandet kan de vara närvarande för den lidande andre, vilket i sin tur förvandlar tröstlösheten (desolation) till tröst (Söderberg et al. 1999). Enligt Morse et al. (1995) är förvärvandet av tröst (comfort) en paradox, som bäst

förstås genom sin motsats (discomfort). Hellzen & Asplund (2002) visar att innebörden av att vårda en person med allvarlig autistisk störning är att försöka hitta ett substitut för den tröst som forskarna (a.a.) menar vanligtvis kan ses i relationen och som omvårdnad oftast är baserad på. I svåra vårdsituationer, t.ex. där vårdarna blir utsatta för grova kränkningar, har vårdarna att lita på sin empiriska kunskap. Det kan t.ex. vara att följa ett strikt schema för vårdandet, vilket hjälper dem att emotionellt distansera sig från den sjuke och därigenom skapa mer rum för sig själva. Det hjälper i sin tur vårdarna att stå ut med den sjukets utbrott och det uppfattas av forskarna (a.a.) som en ”falsk tröst”.

Relationen tröst och hälsa

Pejlert et al. (1999) visar att psykiskt sjuka, som flyttar från en sjukhusavdelning till ett hemlikt boende, upplever ökad kompetens och förbättrat självförtroende. Hälsoprocessen, d.v.s. rörelsen mot hälsa, är beroende av klientens egen kamp och den kampen befrämjas av upplevelse av tröst och att bli bekräftad i relationen mellan klient och vårdare. Malinowski & Lee-seberg Standler (2002) konkluderar att tröst är ett grundläggande mänskligt behov. I förhållande till befrämjande av hälsa och betydelsen av tröst i helandeprocessen är tröst, enligt forskarna (a.a.), en nödvändig aspekt i en holistisk och kulturkongruent vård. Alfredson et al. (1995) visar att för de äldsta är hälsa den viktigaste ”tröstekällan”.

Relationen tröst och hopp

Tröst innebär, enligt Alfredson et al. (1995), en känsla av lättnad och ro vilken skapar hopp. Hoppet riktar sig mot det som för den enskilde upplevs meningsfullt och meningen framträder i samtliga dimensioner av tröst. Benzein (1999) tolkar att vara i hoppet (being in hope) som att vara hemma, att vara i bekräftande relationer, att komma hem till Gud och att träda in i ett transcendent tillstånd. Hoppet är relaterat till det heliga och därför, menar författaren, kan endast spår av hopp uppenbaras då det heliga är utanför det talade ordet och därför inte låter sig fångas, t.ex. metodologiskt. Vidare förstås hoppet av Benzein et al. (2001) utifrån Marcel som ett ontologiskt mysterium, ”to hope against all hope”, som ett tillstånd av ”recollection”. Det tolkas som att hoppet inte har någon speciell referent utan mer är en allmän orientering till tillvaron vilken gör det möjligt att leva i hoppet.

I vården av en närstående med suicidrisk innebär upplevelsen av att bli mött (being met) möjlighet att uppleva hopp såväl som att tröst öppnar för hopp (Talseth et al. 2001). Vidare visar Talseth (2001) att när vårdpersonal är i ”communion”, tröstar, inger hopp samt bekräftar patienter som är benägna att begå suicid och deras närstående, tar de sistnämnda emot dessa fenomen som gåvor. När patienterna och deras närstående vid intagningen till det psykiatriska sjukhuset inte får dessa basala behov mötta som de förväntat sig, ökar det deras lidande. Det kan i sin tur öka risken för suicid såväl vid intagning till, som utskrivning från ett psykiatriskt

sjukhus. Enligt Söderberg et al. (1999) är trösten betydelsefull för etiken därför att dess motsats, tröstlösheten (desolation), gör oss otillgängliga för andra. Däremot gör trösten oss tillgängliga för andra och hjälper oss att fullfölja livets krav, vilket i sin tur bl.a. framkallar hopp.

Sammanfattningsvis visar forskningsöversikten att begreppet tröst är mångdimensionellt och individuellt. Tröst definieras bl.a. som ett tillstånd av välbefinnande och tröst framkallar lugn, glädje och lättnad. Relationen tröst och vårdande framstår i att den lidande upplever att någon berör och delar lidandet. Det innebär att vara i en ordlös kommunikation med den lidande, d.v.s. vara närvarande i "communion". I "communion" vågar man dela lidandet utan att försöka ändra den lidande. När vårdarna tröstar fokuserar de på "communion", "the in between", och inte på lidandet. I motsatsen till tröst, d.v.s. upplevelse av tröstlöshet, sker inget sådant byte av fokus till detta "in between" och ingen upplevelse av "communion". Tröst tolkas som att vara i kontakt med det heliga och hoppet relaterar till det heliga. Att bli mött innebär möjlighet att uppleva hopp och tröst öppnar för hopp. Vidare är tröst som att komma hem och uppleva sig hemmastadd och lidandet det motsatta, d.v.s. att inte känna sig hemma.

Forskning om tröst visar att tröst som "communion" har en framträdande plats i forskningsresultaten. De frågor som inställer sig handlar om relationen mellan tröst och "the in between" ("communion") i förhållande till lidande och vård. Vidare väcks frågor om vad det heliga är och hur det heliga relaterar till tröst. Det väcker i sin tur, utifrån syftet med avhandlingen, frågan hur tröst och det heliga relaterar till lidande och vård. Utifrån resultatet av denna forskningsöversikt förefaller det finnas skäl till att fenomenet tröst ytterligare beforskas.

METODOLOGI

2 Forskningsansats och genomförande

I detta kapitel behandlas denna studies forskningsansats och genomförande av delstudierna, t.ex. urval och tillvägagångssätt för textanalys. Vidare presenteras även gjorda etiska överväganden.

Fenomenologi och hermeneutik i ett vårdvetenskapligt perspektiv

Den metodologiska ansatsen valdes för att nå en djupare vårdvetenskaplig förståelse av fenomenet tröst. I den teoretiska bakgrunden framstår tröst som ett komplext fenomen innefattande flera dimensioner. Det verkade därför betydelsefullt att nå en fördjupad förståelse av hur tröst relaterar till centrala vårdvetenskapliga begrepp, som hälsa, lidande, andlighet och vård. Jag valde en hermeneutisk forskningsansats och den hermeneutik som har sin kunskapsteoretiska grund i fenomenologin.

Eftersom forskningen avser att belysa fenomenet tröst som, enligt forskningsöversikten, dels är vagt formulerat, dels använts under årtusenden, kan det vara behäftat med meningar som är tagna för givet. Husserl (1995) beskriver denna attityd som en naturlig (tanke)hållning. En fenomenologisk attityd är istället att avstå från att ta saker för givna. En fenomenologisk ansats, som låter fenomenet framträda som det erfars, tycks därför utifrån syftet med avhandlingen vara att föredra. Sett ur dessa perspektiv verkar därför en ansats som förenar fenomenologi och hermeneutik, vara ett lämpligt val för detta arbete.

Hermeneutisk-fenomenologiska förutsättningar

Mänsklig erfarenhet är, enligt Husserl (1995), intentional (riktad), d.v.s. öppen mot världen och mot världens innebörder. En sådan öppenhet förutsätter lyssnande och lyhördhet för människors upplevelser och erfarenheter. I Ricoeurs hermeneutik framstår lyssnandet som det primära i människans relation till tillvaron. Hermeneutikens uppgift är att återskapa en situation där lyssnandet, i synnerhet det kritiska lyssnandet, återigen blir möjligt (Vikström 2000). Vidare menar Ricoeur (1981) att fenomenologi och hermeneutik är ömsesidigt relaterade till varandra på så sätt att fenomenologin har en förmedlande karaktär som hermeneutiken uppenbarar, och hermeneutiken själv kan inte konstitueras utan fenomenologiska förutsättningar (jfr Kristensson Ugglå 1994). På det sättet förutsätter fenomenologi och hermeneutik varandra. Enligt Ricoeur (1981) är den mest grundläggande fenomenologiska förutsättningen för

en tolkande filosofi att varje fråga om någon sorts varande är en fråga om meningen med det varandet. Följaktligen kan Ricoeur (1980) säga att den framträdande idén med denna hermeneutiska fenomenologi är, att om självreflektion är målet så är tolkningen medlet.

Text som tal-händelse-mening

Av betydelse för denna avhandling, som inkluderar intervjuer och textanalys, är Ricoeurs (1976) sätt att uppfatta talet i förhållande till händelsen och meningen med det sagda. Händelsen är någon som talar. Ricoeur (1976) slår fast att: "Languages do not speak, people do" (s. 13). Ricoeur (a.a.) beskriver talet som en inneboende dialektik mellan händelse och mening. Talet är språkets händelse och dess mening är både vad talaren menar, d.v.s. vad han ämnar säga, och yttrandets mening. Det är någon (subjekt) som säger något (mening) om något (referens) till någon.¹⁹ Genom dialektiken mellan mening och referens kan språket transcendera sig självt, d.v.s. sin egen inre värld (något) och peka mot en yttre värld (om något) utanför sig självt. Mening och referens är på det sättet alltid relaterade till varandra därför att det inte finns någon mening utan referens och ingen referens utan mening (Kristensson Ugglå 1994). Ricoeur (1976) uttrycker detta förhållande: "If all discourse is actualized as an event, all discourse is understood as meaning" (s. 12).

Text kallas all diskurs som fixerats i skrift. I skrivandet saknas den omedelbara förståelse som finns mellan talare och lyssnare. Texten döljer både läsaren och författaren för varandra. Att läsa en bok är därför att betrakta dess författare som död²⁰ och boken som postumt utgiven (Ricoeur 1993). Ricoeur, tolkad av Dailey (1994), uttrycker detta förhållande i att när talet i skrivandet fixeras i text kommer författaren i bakgrunden, och vad som framträder är inte talet som händelse utan meningen med det sagda i och av texten. Således uppstår mellan läsare och text en distans, som medför att författarens mening med texten inte nödvändigtvis överensstämmer med läsarens förståelse av texten. Först då kan, enligt Ricoeur (1993), läsarens förhållande till boken (texten) bli fullödigt och i viss mening ostört²¹. Vad texten nu säger betyder därför mer än vad författaren menade att säga.

Detta sätt att uppfatta en text, d.v.s. att inte fokusera på författarens avsikt utan på meningen med det sagda i och av texten, tycks kunna bidra till denna avhandling. Det gör det genom att nya innebörder av tröst i förhållande till lidande kan framträda, innebörder som utifrån syftet med avhandlingen är relevanta för vår tid, för vår livssituation och för vårdandet. Den cirka

¹⁹ Enligt Vikström (2000) uppfattar Ricoeur diskursen som hermeneutikens föremål, en kommunikation mellan "någon säger något till någon om någonting" (s. 136).

²⁰ Ricoeur (1976) antar en motsatt ståndpunkt i förhållande till sina föregångare Schleiermacher och Dilthey. Förståelsen handlar enligt dem om att rekonstruera författarens intention med texten i dess ursprungliga situation.

²¹ I den svenska översättningen av Ricoeur (1993) står det "orört" (s. 34).

två tusen år gamla texten i Jobs bok, litteratur om och litteratur som på andra sätt anknyter till Jobs bok och intervjutexterna tycks därigenom kunna berika förståelsen av ett gammalt fenomen. Enligt Ricoeur (1975) startar det den dekontextualiseringsprocess som öppnar budskapet för nya omtolkningar i enlighet med nya diskurser och livskontexter.

Det är dock en skillnad mellan att tolka intervjutext och jobstext²². Intervjutexter skapas i interaktion mellan intervjuaren och den som intervjuas. I egenskap av intervjuare är jag på ett sätt medförfattare till intervjun. Det är jag genom att exempelvis ställa frågor och genom att be informanten att förtydliga något som är oklart. Talet som händelse och dess mening kommer på det sättet närmare varandra (Lindseth & Norberg 2004). När intervjutexten tolkas är minnet av händelsen fortfarande levande, d.v.s. av intervjusituationen och av informanterna. Det utgör en skillnad mellan intervjutexten och jobstexten. Jobstexten är autonom, d.v.s. författaren är död, i både bokstavlig mening och i den mening som Ricoeur (1993) tillmäter honom. Det talar för att förhållandet till dessa texter är mer ostört än till intervjutexterna. Följaktligen borde jobstexterna ha förutsättning att i tolkningen av texten kunna tala mer ostört än intervjutexterna.

Text som förklaring, förståelse och tolkning

Den hermeneutik som jag ansluter mig till och som jag uppfattar är att föredra för detta arbete, ser inte förklaring och förståelse som två oförenliga alternativ. Det problemet härrör ur en gammal konflikt mellan att förklara och att förstå. Dessa var, enligt Dilthey, två oförenliga alternativ och tolkningen uppfattades som ett särskilt område inom förståelsen (Ricoeur 1993). Enligt Ricoeur (a.a.) är det denna motsättning mellan att förklara och att förstå som man bör utgå från. Utifrån denna motsättning utformar han en hermeneutik som istället ser förklaring och förståelse som varandras förutsättning.

En hermeneutik som inympar en existentiell tolkning på en strukturanalys är, enligt Ricoeur (1975), att föredra. Vad är då en strukturanalys? Svaret på den frågan bör ses i ljuset av en framträdande aspekt av Ricoeurs (1976, 1993) syn på texttolkning, nämligen förhållandet mellan att förklara och förstå. Förklaringen frilägger textens struktur. Enligt Ricoeur (1993) innebär det att läsaren kan bli kvar i textens oavgjordhet. Det innebär att förklara texten genom dess interna relationer och strukturer. Texten syftar då inte till att överskrida den inre slutenheten och vänder sig således inte till någon och talar inte heller om något. En motsatt hållning innebär istället att upphäva textens oavgjordhet och föra denna tillbaka till en levande kommunikation. Det är att tolka texten. Båda dessa möjligheter hör till läsningen, och läsningen består, enligt Ricoeur (a.a.), av dialektiken mellan dessa två attityder.

²² Jobstext inkluderar litteratur som behandlar och litteratur som på andra sätt anknyter till Jobs bok.

Enligt Ricoeur (1976, 1993) innefattar tolkningen hela förklarings- och förståelseprocessen, en rörelse från förståelse till förklaring, från förklaring till förståelse. Förståelse av en text handlar således om att följa rörelsen från vad den säger till vad den talar om. Denna process är dialektisk. Med dialektik menar Ricoeur (1993) ett synsätt som inte ser förklaring och förståelse som uteslutande varandra utan istället som på varandra följande moment i en komplicerad process som kan kallas tolkning. Att tolka är därför att följa den tankeriktning som öppnas genom texten till den värld som texten pekar mot och utvecklar framför texten. Att veta *vad* som hände är därför att redan veta *varför* det hände (Ricoeur 1984).

Strukturanalysens funktion är, enligt Ricoeur (1975), att ge mer mening åt intrigen²³ (handlingen) än den första naiva läsningen. Hur ska det förstås? Ricoeur (1993) beskriver strukturanalysen som ”en etapp – en nödvändig etapp – mellan en naiv tolkning och en kritisk tolkning, mellan en yttolkning och en djupgående tolkning” (s. 59). Det gör det möjligt att placera förklaring och förståelse inom samma hermeneutiska båge. Vikström (2000) uppfattar denna båge som att förståelseprocessen går från en naiv förståelse²⁴ via förklaring till en fördjupad, kritiskt prövad förståelse. Epistemologiskt existerar det inte heller två metoder, en för förklaring och en för förståelse. Det är endast förklaringen som, enligt Ricoeur (1993) är metodisk. I de tolkande vetenskaperna går förståelsens icke-metodiska moment samman med förklaringens metodiska. Det förstående momentet ”föregår, ledsagar, avslutar och *innesluter* på så vis förklaringen” (s. 96). Enligt Kristensson Ugglå (1994) lyfter Ricoeurs texthermeneutik fram nödvändigheten av att ”förståelsen förmedlas via en förklaring, att lyssnandet förmedlas via en misstanke och att naiviteten förmedlas via en distansering” (s. 306–307).

Den betydelse detta har för avhandlingsarbetet kan sammanfattas i att för analysen av de texter som ingår i detta arbete innebär förklaring och förståelse inte det ena eller det andra utan både och. I analysens olika moment har förklaring och förståelse således olika funktion men är ändå alltid att betrakta som ett. Vidare blir det angeläget att vara följsam för textens sak, d.v.s. att tolka utifrån det som texten vill säga. Det har i sin tur betydelse för resultatets validitet.

Tolkning och distans

Hur förhåller sig läsarens subjektivitet i förhållande till tolkningen? Ricoeur (1993) framhåller att om hermeneutikens uppgift inte är att avslöja en dold intention bakom texten, utan istället är att breda ut en värld framför texten, får det konsekvenser för förståelsen. Konsekvensen är att förhållandet till textens värld ersätter förhållandet till författarens subjektivitet.

²³ I Ricoeur (1975) används benämningen ”plot”.

²⁴ Enligt Vikström (2000) är naiv förståelse ett omedelbart och okritiskt lyssnande.

Ricoeurs (1970) texttolkningsteori är inspirerad av Sigmund Freud och av dennes syn på drömytning. Denna lyhördhet för drömmen och dess komplexitet innebär att det inte räcker att lyssna utan att det också blir nödvändigt att kritiskt misstänka. Att tolka innebär därför att lyssna och misstänka. För att tolkaren ska bevaras i det texten vill säga måste denne vara misstänksam och i misstanken måste det också finnas lyssnande för att kommunikationen inte ska upphöra (jfr Kristensson Uggla 1994).

I samma anda framhåller Ricoeur (1976, 1993) att det endast är genom kritik och distans man kan finna sig själv, men inte som självförståelse hos ett ensamt subjekt utan som ett subjekt i världen framför texten. Av den anledningen handlar förståelse inte om att spegla sig i utan låta sig utsättas för texten (Ricoeur 1993). Distanseringen är därför inte ett hot mot kommunikationen utan utgör istället dess villkor. Enligt Vikström (2000) ser Ricoeur läsandet som en form av avklädande. Detta avklädande innebär att läsaren förlorar sig själv och sin position som domare över texten. Således sker tillägnelsen av de möjliga världar som texten erbjuder läsaren via ”avkallet på självet” (Ricoeur 1993, s. 156). Denna aspekt av Ricoeurs texttolkningsteori uppfattar jag som att vara öppen inför textens annanhet och det texten vill säga. Forskning med denna utgångspunkt strävar efter att lyssna till det nya som öppnas upp av texten och, enligt Ricoeur (1993), av en självförståelse som vägleds av textens sak.

Hur vet man att en tolkning är rätt? Ricoeur (1976) hävdar att: ”The logic of validation allows us to move between the two limits of dogmatism and scepticism” (s. 79). Varje tolkning är flertydig. Att visa att en tolkning är mer trolig utifrån vad vi vet är därför något annat än att visa att en slutsats är rätt. Ingen tolkning är således rätt och därför är det alltid möjligt att argumentera för och emot olika tolkningar, att konfrontera, att skilja samt söka överensstämmelse mellan dem. Det handlar om att pröva den initiala och naiva gissningen av vad texten handlar om mot olika alternativa tolkningar och att argumentera för vilken tolkning som är mest trolig i förhållande till denna gissning. Denna tolkning måste därför inte bara vara trolig utan mer trolig i förhållande till andra möjliga tolkningar.

Enligt Ricoeurs sätt att uppfatta förhållandet läsare och text är det inte främst texten utan läsaren som utsätts för en kritisk granskning. Den kritiska aspekten vänds således tillbaka mot läsaren själv (Vikström 2000). Följdriktigt innebär det att jag som tolkare av texten på samma gång tolkas av texten. Det förefaller ha en avgörande betydelse för hur texten tolkas, och de frågor som texten implicit tycks ställa är: Hur öppen är jag som forskare inför det texten vill säga? Hur har texten tolkat mig och vilken betydelse har det i sin tur för min tolkning av texten? Svaret på dessa frågor tycks avhängigt medvetenheten om förförståelsen, om denna är ett hinder eller en möjlighet för att nå en rikare förståelse. Följaktligen tycks en sådan medveten-

het handla om att sätta sig själv och sina egna föreställningar på spel och låta nyfikenheten på det nya ledsaga mötet med texten.

Poetisk och religiös text

Ricoeur (1975) ser det religiösa språket som en form av poetiskt språk. Synen på det poetiska språket har sin utgångspunkt i hans metafor teori. Av den anledningen presenteras metafor teorin först (och symbolernas innebörd) och därefter det karakteristiska för religiös och biblisk text.

Metaforer, rotmetaforer och symboler

Metaforen upprättar likhet genom att likna något vid något annat. Metaforiska uttryck säger inte vad något är utan vad det kan liknas vid. På det sättet för det metaforiska uttrycket samman ord som inte hör ihop för att åstadkomma en likhet som inte tidigare fanns (Vikström 2000). Ricoeur (1975) beskriver metaforen som en applicering av en bekant etikett till ett nytt objekt, som först motsätter sig och sedan ger efter för appliceringen. Vidare förblir metaforer levande så länge spänningen mellan orden i satsen erfars av läsaren. När denna spänning ebbat ut så har ordet blivit en del av sin ordboksbetydelse, d.v.s. betydelser som kan räknas upp i en ordbok. Följaktligen kan ett begrepp aldrig uttrycka en metafors meningsrikedom. Vidare menar Ricoeur (a.a.) att verkliga metaforer, d.v.s. "tension metaphors", är svåra att översätta därför att de är meningsskapande. Metaforen är något mer än en utsmyckning, t.ex. att byta ut ett ord mot ett som är mer målande, och den är också mer än emotionell. Metaforen säger något nytt om verkligheten.

En metafor kallar på en annan. Dessa nätverksskapare håller sig levande genom att vidmakthålla förmågan att kunna frammana hela nätverk av metaforer. På detta sätt uppstår **rotmetaforer**, som har förmågan att föra ofullständiga metaforer från skiftande områden av upplevelsen samman för att därigenom säkerställa en sorts jämvikt. Rotmetaforen kan även på begreppslig nivå framkalla ett obegränsat antal potentiella tolkningar (Ricoeur 1976).

Poetiskt språk uttrycks inte via en direkt referens utan genom en referens av andra graden. Syftet med det är att försvaga förstahandsreferensen för att istället låta andrahandsreferensen framträda. Den betydelsen beskriver Ricoeur (a.a.) utifrån relationen mellan metafor och modell. Metaforen är för det poetiska språket vad modellen är för det vetenskapliga språket. Modellen används i det vetenskapliga språket för att överbrygga en inadekvat tolkning och öppna för en adekvatare. Epistemologiskt utgör den teoretiska modellen ett instrument för återbeskrivning. Det gör den genom att ett område av verkligheten beskrivs i en fingerad teoretisk modell som ett annorlunda eller omvänt sätt att se genom att ändra språket för det aktuella objektet. Detta språkbyte sker genom att upptäcka något nytt (heuristisk fiktion) och genom

att kasta om det typiska för detta nya till verkligheten själv. På det sättet kan metaforen fungera som en modell som uppenbarar nya samband genom att låta andrahandsreferensen framträda (Ricoeur 1975, 1976).

Även symbolen kommunicerar mening och den gör det på ett indirekt sätt. Den uttrycker samtidigt både en ordagrann och en icke ordagrann betydelse (Ricoeur 1976). Det är i tolkningen dessa två betydelser uppträder och det är endast genom upptäckten av den ordagranna betydelsen som vi, enligt Ricoeur (a.a.), tillåts se att symbolen fortfarande innehåller mer mening. Överskottsmeningen är därför återstoden av den ordagranna tolkningen. Ricoeur, tolkad av Kristensson Uggle (1994), anser att ett kännetecken för det moderna samhället är oförmågan att tillgodogöra sig de livserfarenheter som förmedlas av symboler och myter.²⁵

Religiös text och mänsklig erfarenhet

Ricoeur (1974) framhåller att utifrån ett filosofiskt betraktelsesätt är religiösa texter en form av poetiska texter. Religiösa texter erbjuder former för att återbeskriva livet, men gör det på ett sätt som skiljer sig från andra former av poetiska texter (Ricoeur 1974). Vilken betydelse har då dessa språkliga skillnader för denna avhandling om tröst?

För den allmänna hermeneutiken är, enligt Ricoeur (1974), det nödvändiga steget mellan strukturanalysens förklaring och självförståelsen att öppna upp textens värld. Det är denna värld som slutligen formar och omformar läsarens självförståelse och gör det utifrån det som är textens intention. Hermeneutikens främsta uppgift är således inte att frammana något avgörande från läsarens sida utan att tillåta varandets värld, vilket är den bibliska textens sak (issue) att göra. Kristensson Uggle (1994) tolkar Ricoeur som att denna förmåga att destabilisera och bryta med en värld för att samtidigt öppna en ny värld tillhör den poetiska diskursens förmåga att uppenbara. Det som öppnar sig av vardaglig verklighet är en annan verklighet, d.v.s. det möjligas verklighet (Ricoeur 1974).

Religiöst språk intensifierar också språkets metaforiska funktion och har därför kapacitet att låta andrahandsreferensen framträda. Kännetecknande för religiöst språk är således att det alltid bär på mer mening än vad som kan fångas av en uttolkare. Av den anledningen finns i det religiösa språket ett ständigt överflöd av mening, vilket för övrigt också gäller det poetiska språket. På grund av denna kapacitet kan språket drivas till sina gränser och även utanför dessa gränser. Att tala om erfarenhet av gränssituationer²⁶ är därför detsamma som att tala om våra mänskliga erfarenheter. De mänskliga villkoren som sådana inkluderar erfarenheter som

²⁵ av gr. *mythos* vilket betyder, ord, (uppdiktad) berättelse, (Filosoflexikonet 1988 s. 380). Enligt Ricoeur (1975) framstår myten som ett logiskt instrument, som drar till sig motsägelser för att övervinna dem (s. 54).

²⁶ I Ricoeur (1975) används "limit-experiences". Det är ett uttryck som Jaspers använder och som Benktson (1976) översätter till situationer vilka "förmims, erfars, tänks överallt vid gränserna i vår tillvaro" (s. 20).

förvirrar. Dessa erfarenheter är t.ex. död, lidande, skuld och hat²⁷, erfarenheter som förvirrar både diskurs och praxis. Religiöst språk kan inte heller fullt ut beskriva människors djupaste erfarenheter, men kan ändå förmedla någonting av dess betydelserikedom genom att i likhet med poetiskt språk använda bilder, symboler och liknelser (Ricoeur 1975). Dessa språkliga uttryck är så mångtydiga att de aldrig kan ges vare sig en entydig eller en uttömmande tolkning. Av den anledningen kan dessa texter fortsätta att tala till människors fantasi och utmana oss att förstå det som texterna ger uttryck för på nytt och på nytt i våra olika livssituationer. Ricoeur (a.a.) tycks mena att den religiösa dimensionen finns i all diskurs. Vare sig diskursen är praktisk, spekulativ, etisk, politisk eller något annat, så är den religiösa dimensionen fortfarande det "still more" (s. 126). Detta ännu mer uttrycks just i paradoxer, överdrifter och överdåd. Således kan det religiösa språket intensifiera, desorientera och omorientera alla former av mänskligt språk (Vikström 2000).

Det religiösa språkets hermeneutik framstår som en dynamisk rörelse. Det är en, enligt Ricoeur (1975), märklig strategi av reorientering genom desorientering²⁸. Särskilt denna förmåga att momentant förvirra och gå utanför det som tas för givet tycks kunna bidra till detta arbete. Det gäller t.ex. metaforernas kapacitet att uppfatta omvändheten i ett fenomen, ombeskriva och därmed se något nytt i det vi redan känner till om tröst. Det gäller också den spänning och konflikt som kännetecknar det religiösa språket och som kan uppenbara det allmänmänskliga i det religiösa. Analysen av jobbstexter och intervjutexter förefaller i det perspektivet kunna bidra till intressanta och nya infallsvinklar på tröst. I dessa olika kontexter tycks just upplevelser av begränsande situationer av lidande och av tröst kunna ställas på sin spets eller, i enlighet med Ricoeur (jfr 1975), drivas till och utanför sina gränser. Följaktligen tycks möjligheten till förståelse av tröst genom det poetiska och religiösa språket också vara gränslös.

En fenomenologisk-hermeneutisk metod för textanalys

Den för detta arbete valda metoden är inspirerad av Ricoeur (1976, 1993) och utvecklad vid institutionen för omvårdnad, Umeå universitet av bl.a. Norberg och vid Bodö universitet av bl.a. Lindseth.

Motivet till att välja denna metod är att den bygger på Ricoeurs hermeneutiska fenomenologi, som enligt föregående avsnitt förefaller vara en lämplig analys för avhandlingen. Lindseth & Norberg (2004) framhåller att avsikten med metoden inte är att förstå intervjupersonernas

²⁷ Ricoeur (1975) refererar här till Jaspers. Benktson (1976) tolkar Jaspers som att det gemensamma för dessa gränssituationer är att de är förbundna med olösliga problem. Av betydelse för denna avhandling är att det gemensamma för alla gränssituationer är att de betingar lidande men också att krafter utvecklas, "som ingår i tillvarons, meningens, växandets lust" (s. 21).

²⁸ Ricoeur (a.a.) anför i sammanhanget att i Bibeln tar liknelserna omvägen om fantasin och ordspråken omvägen om en omöjlig möjlighet. Båda förutsätter den allmänmänskliga erfarenheten.

erfarenheter som något faktiskt som behöver förklaras utan istället är att fokusera den förståeliga meningen i dessa erfarenheter. För att den meningen ska framträda måste intervjupersonerna berätta om upplevelser av t.ex. tröst och dessa berättelser kan avslöja tröstens mening i deras liv. Berättelser görs till text och texter produceras för att forskaren ska kunna belysa essentiell mening som levd mänsklig erfarenhet. Författarna (a.a.) framhåller att därför blev hermeneutik, fenomenologi och fenomenologisk hermeneutik²⁹ betydelsefulla i utvecklandet av en fenomenologisk hermeneutisk metod för textanalys.

Den tidigare nämnda hermeneutiska bågen innebär en rörelse från den naiva förståelsen till den lärda förståelsen via förklaringen (jfr föregående avsnitt). Följdriktigt genomförs textanalysen i tre steg; Naiv läsning, strukturanalys och tolkad helhet (Lindseth & Norberg 2004).

Den naiva läsningen (I) innebär att försöka få ett grepp om texten som helhet, d.v.s. av vad hela texten i sitt sammanhang handlar om. För att få det måste forskaren förhålla sig öppen inför texten. Det innebär att låta texten tala, lyssna till texten och låta sig beröras av den. Den naiva läsningen innebär också att skifta attityd, från en naturlig till en fenomenologisk. Ett sådant attitydskifte betyder att låta fenomenet, t.ex. tröst, framträda för medvetandet i sin meningsstruktur. För att nå denna mening kan frågor som: Vad gör tröst till tröst? ställas (Lindseth & Norberg 2004). Detta första ytliga intryck av texten beskriver författarna (a.a.) som en gissning. Denna gissning både guidar och validerar eller invaliderar den följande strukturanalysen.

Det följande steget (II) utgörs således av en strukturanalys, som utgår från det förklarande och metodiska momentet i Ricoeurs (jfr 1976, 1993) texttolkningsteori. Textens värld är sluten och det är *vad* texten säger som nu är i fokus. Enligt Lindseth & Norberg (2004) finns det olika slags strukturanalys. Den analys som författarna (a.a.) beskriver och som är aktuell för detta arbete är en tematisk analys. Ett tema har en röd tråd, en meningstråd, som uttrycks både i delarna (subtema) och helheten (tema). Denna fas av analysarbetet innebär att distansera sig ifrån och förhålla sig kritisk till texten. Analysen innebär också en dekontextualisering från texten som helhet, d.v.s. meningsenheter tas ur texten och ur sin kontext och värderas så oberoende av denna som det är möjligt. Meningsenheterna, liksom de teman som framträder genom analysen, reflekteras över i förhållande till den naiva förståelsen. Strandberg (2002) beskriver målade hur forskaren i detta skede kan se nya saker i texten, och hur detta nya kan kullkasta den naiva och ytliga förståelsen. Om en strukturanalys invaliderar den naiva förstå-

²⁹ Lindseth & Norberg (a.a.) framhåller att denna metod för textanalys har sin grund i en *fenomenologisk hermeneutik*. Ricoeur (1980, 1981) benämner på omvänt sätt att förutsättningarna för att förstå en text har sin grund i en *hermeneutisk fenomenologi*. Ricoeur (1976) har dock inte utvecklat denna hermeneutiska fenomenologi som metod utan som tolkningsteori.

elsen så läses hela texten igen, en ny naiv förståelse formuleras och denna förståelse granskas mot en ny strukturanalys (Lindseth & Norberg 2004).

Slutligen (III) sammanfattas övergripande teman och subteman och reflekteras kritiskt kring i relation till den naiva (ytliga) förståelsen, strukturanalysen, forskningsfrågor, syftet med avhandlingen samt studiens kontext. Denna fas av analysen innebär en rekontextualisering av texten. Tolkningsprocessen är nu kreativ, d.v.s. texten uppfattas med hjälp av fantasin, och associationer görs till relevant litteratur som ytterligare kan belysa resultatet. Denna fas av analysen utgör det icke-metodiska momentet. Enligt Lindseth & Norberg (2004) är en djupare förståelse av texten som helhet inte möjlig att uppnå med strikta metodologiska principer.

Denna fenomenologiska hermeneutiska metod för texttolkning förefaller relevant för detta avhandlingsarbete. Denna metod förenar, utifrån Ricoeur (1976, 1981), en fenomenologisk och hermeneutisk ansats genom att undersöka meningsstrukturer som en del av personernas livsvärld. En djupare förståelse nås av att tolka dessa meningsstrukturer. Det tycks som att en sådan metod gagnar sitt syfte, nämligen att utifrån vårdares och äldres upplevelser av tröst, liksom utifrån Jobs upplevelse av tröst, beskriva och förstå fenomenet tröst.

Motivering av delstudierna

I enlighet med syftet för avhandlingsarbetet, att med ett vårdvetenskapligt inklusive ett vårdteologiskt perspektiv belysa innebörden av fenomenet tröst och hur tröst förhåller sig till vård och lidande, är avsikten att i de olika delstudierna spegla detta förhållande. De empiriska delstudierna är valda utifrån två perspektiv, dels upplevelsen av att trösta, dels upplevelsen av att bli tröstad. Av det skälet valdes vårdare respektive vårdtagare som informanter. Således är avsikten att i delstudie I belysa tröst utifrån vårdarnas perspektiv och i delstudier IIa och IIb utifrån vårdtagarnas perspektiv. När vårdarna berättar om upplevelser av tröst, är det inte bara utifrån vårdarperspektiv, utan också utifrån egna upplevelser av tröst och hur de föreställer sig att vårdtagaren upplever tröst. Det aktuella perspektivet, att trösta respektive bli tröstad, bör därför uppfattas som det mer framträdande i respektive delstudie.

I delstudie IIa härrör data från 1997. Resultatet i den studien (Roxberg 1999) visar att i andlighet och hälsa finns en förändrande faktor, vilken tolkas som tröst. Det förefaller motivera ytterligare en analys utifrån frågeställningar och syfte aktuella för denna studie. De äldre³⁰ berättar i den aktuella studien om det levda livet, om lidande och tröst. Explicita beskrivningar av tröst är dock mer sällsynta i jämförelse med delstudie IIb. Delstudie IIa och IIb är därför avsedda att komplettera varandra. Motivet till det är att de är genomförda i samma kontext

³⁰ De äldre representerar i denna studie, såväl som i delstudie IIb, vårdtagare i vård och omsorg om äldre i hemmet (särskilt boende).

och uttrycker tröst huvudsakligen explicit i den ena (IIb), och huvudsakligen implicit i den andra (IIa). Resultatet av de båda delstudierna IIa och IIb redovisas i en resultatbeskrivning.

Valet av de empiriska delstudierna (I och IIa och IIb) grundar sig, för de äldre, på att de ofta kan se tillbaka på ett långt livs erfarenhet av såväl lidande som tröst. Valet av äldre grundar sig även på att åldrandet ofta medför förändring, t.ex. att flytta från sitt hem och bli beroende av vårdinsatser. Det var motivet till att välja äldre, vilkas hem är ett särskilt boende³¹. Lingås (1998) gör en distinktion mellan hem hemma och hem borta. I hem hemma bestämmer man själv och oberoende av om man flyttar eller förlorar sina ägodelar, så skapas ett nytt hem. Den andra sortens hem, hem borta, är en sorts ersättningshem där den boende inte fullt ut rör över sin egen bostad. Rätten att själv bestämma är således mer begränsad i förhållande till hem hemma. Exempel på det är att husreglerna kan vara strängare och att den boende förväntas anpassa sig till andra, som inte längre kallas grannar. Sådana förändringar förefaller kunna skapa en känsla av främlingskap, ett lidande som i sin tur kan förstärka behovet av tröst. Således motiveras urvalet av att äldre vårdtagare i särskilt boende kan uppleva en högre grad av utsatthet än äldre vars hem är ett ordinärt boende³². Det antas i sin tur öka behovet av tröst. Valet att välja äldre människor motiveras av att de utifrån ett långt livsperspektiv kan reflektera över upplevelser av lidande och av tröst. Inom vård och omsorg i hemmet verkar mötet mellan vårdtagare och vårdpersonal i högre grad ske på vårdtagarens villkor jämfört med slutenvård (Lingås 1998). Det antas öka förutsättningarna för att relationen mellan vårdare och vårdtagare ska upplevas trygg och förtrolig, vilket i sin tur antas öka möjligheterna att förmedla respektive uppleva tröst.

Valet av undersköterskor och sjuksköterskor grundar sig på att de i sina respektive vårdande yrke uppfattas kunna ha olika perspektiv på tröst och lidande. Undersköterskorna verkar ha en tätare kontakt med vårdtagaren i jämförelse med sjuksköterskorna. Dessa har istället större arbetsområden, vilket innebär kontakt med fler vårdtagare i förhållande till undersköterskorna. Följaktligen förefaller äldre vårdtagare, sjuksköterskor och undersköterskor inom vård och omsorg i hemmet vara lämpliga informanter för denna forskning då det verkar sannolikt att de har betydande erfarenhet av att möta lidande och att trösta.

Den tredje delstudien (III) är en analys av tröst såsom den framträder i Jobs bok i Gamla testamentet och i litteratur som behandlar och som på andra sätt anknyter till Jobs bok.³³ Valet av

³¹ Särskilt boende är ett individuellt, behovsprövat boende som ges med stöd av socialtjänstlagen eller lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade. I särskilt boende inkluderas även institutioner som ålderdomshem (eng. old people's home) och sjukhem (eng. nursing homes) (Fact sheets on Sweden 1999, Växjö kommun 2002).

³² Ordinärt boende är en benämning för det egna hemmet som används för att särskilja de olika boendeformerna från varandra (Växjö kommun 2002).

³³ Med syfte att förenkla läsningen benämns denna litteratur fortsättningsvis för jobstext.

denna text motiveras framför allt av att i Jobs bok framträder det problematiska med tröst och att trösta, vilket förefaller kunna bidra till en förståelse av tröst ur ett vårdvetenskapligt, inklusive ett vårdteologiskt, perspektiv. Sammantaget verkar de tre delstudierna ha förutsättningar att komplettera varandra därför att de belyser tröst ur olika synvinklar, belyser upplevelser av tröst i olika tid och baseras på texter av olika slag.

Genomförande av delstudierna

I det följande presenteras informanterna, samt urvalsförfarandet vid val av informanter, hur intervjuerna genomförts och överväganden i samband med dessa. För den tredje delstudien presenteras begränsningar och ställningstaganden i samband med valet av litteratur. Slutligen redovisas hur textanalyserna genomförts samt de etiska överväganden som beaktats i studien som helhet.

Datainsamling

Inledningsvis redovisas fakta om informanternas ålder, kön etc. till delstudierna I och IIa och IIb (jfr fig. 2 a). Vidare beskrivs urvalsförfarandet vid samliga delstudier samt tillvägagångssätt för och gjorda överväganden vid intervjuerna i delstudie I och IIa och IIb.

Översikt över informanter, tidpunkt för intervjuer och kontext.

I följande översikt (fig. 2 a) beskrivs informanternas bakgrund i delstudie I och IIa och IIb, deras ålder, kön, yrke, antal yrkesverksamma år, tidpunkt för intervjuernas genomförande och kontext. Uppgifter om de äldres sjukdom/handikapp, vård och omsorgsbehov presenteras däremot inte. Det uppfattas utifrån studiens syfte inte vara av primärt intresse, då det är det unika i upplevelsen av fenomenet tröst som söks.

Översikt över delstudierna I och Ia och IIb							
Urval		Delstudie I		Delstudie IIa		Delstudie IIb	
		Vårdare		Äldre		Äldre	
	Antal totalt	12 informanter		12 informanter		9 informanter	
	Kön	Kv	Män	Kv	Män	Kv	Män
	Antal kv. resp. män	12		7	5	6	3
	Bortfall				1		
	Profession	Usk ³⁴	Ssk ³⁵				
	Antal informanter av respektive profession	6	6				
	Åldersintervall	26–58 år	37–62 år	77–92 år	78–99 år	75–95 år	83–90 år
		26–62 år		77–99 år		75–95 år	
	Genomsnittlig ålder (md)	35 år	55 år	86 år	89 år	83,5 år	85 år
		43 år		87 år		85 år	
	Intervall yrkesverk-samma år	7,5–23 år	7–38 år				
		7–38 år					
	Yrkesverksamma år (md)	12 år	19 år				
13 år							
Tidpunkt för intervjuernas genomförande		2000 [december]–2001 [januari]		1997 [augusti]		2003 [maj]–2003 [juni]	
Kontext	Kommunal vård och omsorg om äldre i hemmet (särskilt boende)						

Fig. 2 a. Urval av informanter, tidpunkt för intervjuernas genomförande och kontext

Kontexten för datainsamling är kommunal vård och omsorg om äldre i hemmet. När det gäller de äldre är deras hem ett särskilt boende (jfr fotnot, nr. 31), medan vårdarna arbetar både inom särskilt och ordinärt boende (jfr fotnot, nr. 32). Studierna är genomförda i en kommun i södra Sverige, där samtliga informanter bodde respektive arbetade i olika kommundelar. Kommunen representerar både stad och landsbygd och informanter valdes ur båda. Det valet grundade sig på föreställningen att det i förhållande till tröst kunde innebära en skillnad mellan att ha sitt hem respektive arbete i en stad eller på landbygden. Den aktuella kommunen³⁶ representerar i religiöst hänseende en kommun, där den kristna kyrkan haft stort inflytande under den tid

³⁴ Förkortning för undersköterska (jfr. tabellens rubrik).

³⁵ Förkortning för sjuksköterska (jfr. tabellens rubrik).

³⁶ Av hänsyn till informanterna och deras rätt att vara anonyma anges inte namnet på kommunen.

som de äldre informanterna växte upp och var i aktiv ålder (Carlsson 1990, Gustafsson 1971).³⁷

Urvalsförfarande

I samtliga empiriska delstudier, d.v.s. delstudie I och IIa och IIb, skedde urvalet för datainsamling genom så kallad ”purposeful sampling”. Det innebär att forskaren samlar in data utifrån egen bedömning av vilka informanter som är bäst lämpade för det ändamål som studien avser (Polit et al. 2001). I samtliga empiriska delstudier var det enhetschefen för boendet som var ansvarig för urvalet. Kriterier och introduktionsbrev skickades eller mailades till henne³⁸ eller till den hon delegerat det till. Tillsammans med vårdansvariga valde hon utifrån kriterierna lämpliga intervjupersoner och dessa tillfrågades om de ville delta. Därefter kontaktade enhetschefen mig, och jag fick namn och telefonnummer till dem som tackat ja. Nästa steg var att per telefon kontakta de presumtiva informanterna och fråga om de fortfarande ville delta och om så var fallet bestämma tid för intervju. Enhetscheferna var instruerade om att före intervjun presentera introduktionsbrevet för intervjupersonerna. Vid första kontakten, d.v.s. telefonsamtalet med informanten, frågade jag därför om de fått och läst brevet. Det upprepades före intervjun. Om informanten inte tagit del av introduktionsbrevet så läste denne själv eller vi tillsammans (gällde de äldre) det brev som denne fått men inte tagit del av eller den kopia av brevet som jag hade med mig. Före intervjun påmindes informanten ännu en gång om rätten att avbryta studien, även under pågående intervju.

Delstudie I, vårdarna representeras av sjuksköterskor och undersköterskor. Sex sjuksköterskor samt sex undersköterskor valdes därför av ansvarig arbetsledare utifrån följande kriterier:

- Hade minst tre års erfarenhet av vård och omsorg om äldre i hemmet.³⁹
- Var kompetenta och erfarna i sitt yrke.
- Var intresserade av att dela med sig och reflektera kring sina erfarenheter av tröst.

³⁷ Carlsson (1990) undersöker i vilken grad människor i Svenska kyrkan besöker gudstjänster och deltar i kyrkliga riter. Carlsson använder material från 1970, 1975 och 1980 (beroende variabler). Genom denna analys får Carlsson (a.a.) fram medelvärden och dessa medelvärden förklaras statistiskt med hjälp av regressionsanalys. Till detta används data från folk- och bostadsräkningen 1970 (oberoende variabler). De variabler som används är pensionärer (65 år och äldre), aktiv ålder (20-49 år), samt sex yrkesgrupper inom: jordbruk, industri, el, byggnation, samfärdsel, handel och offentlig förvaltning. Genom regressionsanalysen förklaras en del av variansen i den beroende variabeln medan en del fortfarande är oförklarad, så kallade residualer. Med residualernas hjälp görs den slutliga regionsindelningen utifrån den kyrkliga sedens styrka. Undersökningen visar att den för denna avhandling aktuella kommunen är en av de regioner som har den starkaste kyrkliga sedan. Gustafsson (1971) undersökning avser både frikyrka och svenska kyrkan och visar att den aktuella kommunen i religiöst hänseende varit mer integrerad i jämförelse med andra områden (socknar) i Sverige.

³⁸ Samtliga enhetschefer var kvinnor.

³⁹ Detta betydde att det i arbetet ingick vård och omsorg om äldre i hemmet. I arbetsuppgifterna ingick t.ex. ibland även palliativ vård och just dessa vårdtagare var inte alltid äldre, d.v.s. över 65 år.

- Var svensktalande.

Valet av kriterier för urvalet grundas på att betydande erfarenhet av vård förefaller öka möjligheten för att ha upplevt situationer av tröst. Kriteriet att vara kompetent och erfaren inom sitt yrke valdes därför att det oftast uppfattas hänga samman med intresse för att reflektera och dela erfarenhet av tröst. Det sågs i sin tur som en förutsättning för att erhålla rika intervjuer, intervjuer vilka på ett djupare sätt speglar fenomenet. Det gjorde även att kriteriet svensktalande sattes. Det innebär att informanterna kunde tala obehindrat på svenska utan att nödvändigtvis ha det som modersmål.

I studien deltog 12 informanter, samtliga kvinnor. I kriterierna för urvalet uttrycktes inga önskemål om en jämn könsfördelning. Av personal i vården utgör merparten kvinnor⁴⁰, vilket naturligtvis var en bidragande anledning till att endast kvinnor valdes. Undersköterskornas ålder varierar mellan 26 och 58 år (md=35 år) och antal yrkesverksamma år i vård (totala antal år som vårdbiträde och undersköterska) mellan 7,5 och 23 år (md=12 år). Sjuksköterskornas ålder varierar mellan 37 och 62 år (md=55 år) och antal yrkesverksamma år som sjuksköterska mellan 7 och 38 år (md=19) (jfr fig. 2 a). Motivet till att ange de sammanlagda antal åren som vårdbiträde/undersköterska respektive som sjuksköterska (vissa var vidareutbildade distriktssköterskor) är att utifrån syftet med studien förefaller erfarenhet av vårdande inom respektive profession vara relevant.

I hela intervjugruppen, d.v.s. samtliga informanter, varierar åldern mellan 26 och 62 år (md=43 år) och antal yrkesverksamma år mellan 7 och 38 år (md=13) (jfr fig. 2 a).

Delstudie IIa, äldre grundar sig på en tidigare genomförd studie av Roxberg (1999), som behandlar andlighet och hälsa utifrån äldres upplevda erfarenhet. I denna studie ingår tolv⁴¹ äldre, samtliga vårdtagare inom kommunal vård och omsorg om äldre i särskilt boende. Enhetscheferna i fyra kommundelar genomförde, tillsammans med ansvariga för vård och omsorg, urvalet utifrån följande kriterier:

- Svensktalande.
- Tillräckligt alert för att svara på frågor, t.ex. ej vara påverkad av smärta, droger, förvirring eller annat som kan påverka intellekt, tanke och tal.
- Minst 65 år.

⁴⁰ Av antalet förvärvsarbetande inom hälso- och sjukvård var, enligt Statistiska centralbyrån AM/FRS (2002), 56 509 män och 253 785 kvinnor.

⁴¹ I studien deltog slutligen elva informanter eftersom en informant exkluderades (jfr översikt fig. 2 a).

Motivet till det sistnämnda kriteriet var att det dels ökade möjligheterna att finna intervjupersoner som uppfyllde alla kriterier, dels att även yngre äldre⁴² (Rundgren 1991, s. 14) uppfattades ha ett tillräckligt långt perspektiv på livet. Vård- och omsorgsbehovet bedömdes inte relevant i förhållande till syftet med studien och därför skiljde sig detta avsevärt åt mellan olika vårdtagare. Enhetscheferna informerades även om att inte låta eventuell vetskap om livs-åskådning eller religiöst/kyrkligt intresse styra valet av intervjupersoner.

En informant avböjde medverkan i studien. Skälet till det uppfattades som att informanten samma dag intervjun skulle äga rum blivit upprörd av något som inte hade med intervjun att göra. En ny informant inkluderades därför i studien. En av intervjuerna genomfördes och transkriberades men uteslöts då informanten inte uppfyllde kriterium 2, d.v.s. gav intryck av att vara förvirrad och därmed hade svårt att förstå och reflektera kring frågorna. Studien inkluderar därför elva intervjupersoner, sju kvinnor och fyra män i ålder mellan 77 och 99 år (md=87). För kvinnorna varierar åldern mellan 77 och 92 år (md=86 år) och för männen mellan 78 och 99 år (md=89 år) (jfr fig. 2 a).

I delstudie IIb, äldre valdes informanterna av enhetscheferna tillsammans med vårdansvariga utifrån samma kriterier som i föregående studie, d.v.s. delstudie IIa. Urvalet skedde på två äldreboende i ett av kommunens två distrikt för vård och omsorg om äldre i särskilt boende.

Två informanter avböjde medverkan. Skälet är för mig okänt. Ansvariga för urvalet hade vissa svårigheter att finna informanter som uppfyllde kriterierna 2 och 3, men till slut kom studien att inkludera nio informanter, sex kvinnor och tre män, i ålder mellan 75 och 95 år (md=85). För kvinnorna varierar åldrarna mellan 75 och 95 år (md=83,5 år) och männen mellan 83 och 90 år (md=85 år) (jfr fig. 2 a).

I delstudie III är kriterierna för urvalet av text ur Jobs bok samt texter som behandlar och texter som på andra sätt anknyter till Jobs bok följande:

- Texten skulle på något sätt relatera till syftet, d.v.s. belysa innebörden av fenomenet tröst och hur tröst förhåller sig till lidande och vård. När det gäller tröst och förhållandet till vård är avsikten framför allt att tolka resultatet utifrån ett i vårdvetenskap inkluderat vårdteologiskt perspektiv. Litteraturen skulle implicit eller explicit ha sin utgångspunkt⁴³ i Jobs upplevelse av tröst och icke tröst relaterat till hans lidande.

⁴² Rundgren (1991) anför att 65-åringar och äldre som grupp är åldersmässigt och funktionellt ohomogen och därför bör de mellan 65–79 år kallas yngre äldre och över 80 år kallas äldre äldre. I föreliggande studier (delstudie IIa och IIb) inkluderas alla äldre, d.v.s. från 65 år och uppåt enligt skäl angivna i texten ovan.

⁴³ Betoningen ligger på Jobs upplevelse, d.v.s. den lidandes upplevelse. Det exkluderar inte vännernas och Guds tröst men pekar på att förståelsen av deras tröst utgår från hur Job upplever den.

- Den vetenskapliga kvaliteten prövades genom att undersöka om författaren och samma artikel (eller bok) ofta återkom vid den manuella sökningen. Det gällde även sökning i databaser som Atla Religion Database, Libris och Lovisa⁴⁴. Den vetenskapliga kvaliteten värderades också genom att hänsyn togs till författarens vetenskapliga kompetens och om vederbörande är väl meriterad inom forskningsområdet.⁴⁵ Det kriteriet vägdes dock mot nyttan av litteraturen för studien. Således övervägdes inkludering av litteratur om den föreföll kunna bidra till studien och om den var väl problematiserad och systematisk genomförd.
- Avgränsning vad gäller litteraturen gjordes till svenska, engelska och tyska, eftersom att jag inte behärskar några andra språk än dessa.

De texter (litteratur) som slutligen inkluderades i studien redovisas i följande översikt (fig. 2 b). Denna översikt över litteratururvalet motsvarar sålunda den tidigare redovisade översikten över urvalet av informanter i delstudie I och IIa och IIb (jfr fig. 2 a). En skillnad är dock att den valda litteraturen också förekommer i tolkningen av resultatet. Således utgör vald text ur denna litteratur data till hela textanalysen, d.v.s. intryck av texten, strukturanalys och tolkning av resultatet⁴⁶. Endast författarnamn, årtal och titel redovisas i denna översikt. De fullständiga referensangivelserna återfinns i litteraturlistan.

⁴⁴ Lunds universitetsbiblioteks egen databas.

⁴⁵ Ett sådant exempel är prof. i gamla testamentets exegetik Fredrik Lindström. Lindström har producerat vetenskaplig litteratur inom området och utifrån denna har han i populärvetenskaplig form publicerat litteratur om Jobs bok.

⁴⁶ Med tolkning av resultatet menas en sammanvägd förståelse av hela resultatet.

Översikt över urvalet av litteratur för textanalys av innebörden i Jobs upplevelse av tröst					
Litteratur			Litteratur		
Bibeln	1982	Svenska Bibelsällskapets varsamma språkliga revision av 1917 års översättning av Gamla Testamentet ⁴⁷	Lindström F.	2000-03-03	Föreläsninganteckningar
Bibeln	2000	Bibelkommissionens översättning 1999	Maag V.	1982	Hiob. Wandlung und Verarbeitung des Problems in Novelle, Dialogdichtung und Spätfassungen
Clines D.J.A.	1989	Job 1–20	MacKenzie R.A.F.	1968	Job
Dunn R. P.	1981	Speech and silence in Job	Marcel G.	1950	The mystery of being. I: Reflection and mystery
Ebach J.	1996	Streiten mit Gott: Hiob. Teil 1, Hiob 1–20.	Mettinger T.N.D.	1987	Namnet och närvaron. Gudsnamn och gudsbild i Böckernas bok.
Filosofilexikonet	1988	Filosofier och filosofiska begrepp från A till Ö	Mettinger T.N.D.	1992	The God of Job: Avenger, tyrant, or victor?
Fox M.V.	1981	Job 38 and God's rhetoric	Mettinger T.N.D.	1997	Bibelns Gud i lidandets värld. Ett perspektiv på jobsboken
Frank A.W.	2001	Can we research suffering?	Nemo P.	1998	Job and the excess of evil [with a post face by Emmanuel Levinas]
Gallagher K.T.	1962	The philosophy of Gabriel Marcel	Nilsson B.	2004	Savnets tone i ensomhetens melodi. Ensomhet hos aleneboende personer med alvorlig psykisk lidelse
Hartley J.E.	1988	The Book of Job	Olson A.M.	1981	The silence of Job as the key to the text
Hidal S.	2000	Försoning, maktspråk eller medlidande—en jämförelse mellan Jobs bok och Iliaden	Perdue L.G.	1991	Wisdom in revolt. Metaphorical theology in the Book of Job
Illman K.-J.	1996	I Jobs tecken. Europa och judarna	Pope M.	1983	Job. Introduction, translation and notes
Illustrerat Bibellexikon	1967		Ricoeur P.	1967	The symbolism of evil.
Jacobson R.	1981	Satanic semiotics, Jobian jurisprudence	Ricoeur P.	1970	Freud and philosophy. An essay on interpretation
Jung C.G.	1984	Answer to Job	Stenqvist C.	1984	Simone Weil om livets tragik – och dess skönhet
Keel O.	1978	Jahwes Entgegnung an Ijob ⁴⁸	Stump E.	1997	Saadia Gaon on the problem of evil
Lacocque A.	1981	Job or the impotence of religion and philosophy	Sundén H.	1971	Religionen och rollerna. Ett psykologiskt studium av fromheten
Lanara V.	1981	Heroism as a nursing value. A philosophical perspective	Sundén H.	1977	Religionspsykologi. Problem och metoder
Lindström F.	1992	Gud och det onda i Jobs bok	Thomason B.	1997	God on trial. The Book of Job and human suffering
Lindström F.	1998	Det sårbara livet. Livsförståelse och gudserfarenhet i Gamla testamentet	Younger J.	1995	The alienation of the sufferer

Fig. 2 b. Urval av litteratur för delstudie III.

Intervjuer

Narrativa intervjuer (jfr Mishler 1986), d.v.s. intervjuer i vilka den intervjuade utan att bli avbruten fick berätta och reflektera kring för studien centrala teman⁴⁹, genomfördes med vårdare (delstudie I) och äldre (delstudie IIa och IIb)⁵⁰. Dessa teman fungerade för mig som intervjuare mer som stöd än intervjumall. Om intervjupersonen inte spontant reflekterade så söktes dennes reflektion genom följdfrågor som: Hur kändes det då? samt genom att upprepa

⁴⁷ Här ingår bibelkommissionens översättning av Nya Testamentet 1981.

⁴⁸ Eine Deutung von Ijob 38–41 vor dem Hintergrund der zeitgenössischen Bildkunst.

⁴⁹ Dessa teman redovisas under respektive delstudie, d.v.s. delstudie I, delstudie IIa samt delstudie IIb.

⁵⁰ Det som är gemensamt för samtliga intervjuer belyses i detta avsnitt.

ord (spegling) för att därigenom få den intervjuade att berätta mer. Bandspelare användes om intervjupersonen samtyckte till att intervjun spelades in på band, annars gjordes anteckningar under intervjuns gång. De bandinspelade intervjuerna transkriberades i så nära anslutning till intervjutillfället som möjligt. Intervjuerna skrevs ut ord för ord och pauser, gråt och skratt samt störande inslag som t.ex. telefonsignaler markerades i texten.

Samtliga intervjuer genomfördes och alla bandinspelade intervjuer transkriberades av mig själv. Vid varje intervjutillfälle skapades först kontakt genom att tala om vardagliga saker, titta på blommor etc. i syfte att skapa en otvungen stämning. Under intervjun upplevdes det viktigt att delta i och vara med den andre i dennes berättelse, att t.ex. skratta med i de roliga episoderna och visa deltagande i de svåra. Strävan efter öppenhet och att inte låta den egna förförståelsen styra intervjun utan istället göra den till en produktiv möjlighet (jfr Gadamer 1960), var mycket viktig. Jag strävade efter att bevara denna öppenhet genom att på för mig bekanta områden av informantens berättelse försöka sätta parentes om egna uppfattningar och istället låta nyfikenheten på den andres upplevelse leda frågorna. Samtidigt upplevdes förförståelsen göra det möjligt att ställa dessa frågor. Ett sådant exempel var de äldres ofta komplexa beskrivningar av tron och tron relaterad till tröst och lidande. Det upplevdes då särskilt viktigt att som intervjuare inte släppa taget om det motsägelsefulla i berättelsen utan fortsätta fråga tills det i möjligaste mån verkade klarlagt och inga ytterligare följdfrågor tycktes bidra till att utveckla det som sagts. Samtidigt krävde det egen uppmärksamhet på att frågor och sättet att fråga kunde influeras av den egna förförståelsen. Det verkade dock som att nyfikenheten på den andres upplevelse gjorde det möjligt att gå utanför det egna istället för att styras av det. Ett tecken på detta var att de äldre utvecklade det som för dem var självklart på ett sätt som man gör för någon som inte har erfarenhet av det man beskriver. Den benämning informanten valde för tillvaron, och det eller den man trodde på följdes och användes av mig genom hela intervjun.

I delstudie I med vårdarna ombads den intervjuade att reflektera kring följande teman (frågor):

Vad är tröst? Vilken upplevelse framkallar trösten? Vad hindrar tröst att tas emot? Vad underlättar tröst att tas emot? Har tröst och andlighet/tro med varann att göra? Vad är lidande? Vilken upplevelse framkallar lidandet?

Följdfrågor ställdes beroende på hur den aktuella frågan uppfattades. Det innebar att om inte den intervjuade spontant reflekterade över det berättade så söktes deras reflektion, t.ex. genom följdfrågor som: "Hur kändes det?" I de inledande intervjuerna talade informanterna spontant om hemmet och hur de upplevde dess betydelse för vårdtagaren. Av den anledningen ställdes

i de följande intervjuerna, om inte informanten spontant tog upp det, frågan om hemmets betydelse och hur det relaterade till tröst. När det gällde relationen tröst och andlighet/tro tog informanterna ibland själva upp ämnet (då benämndes den oftast tro), och om det inte gjordes ställdes frågan om tröst och andlighet hade med varandra att göra. Reflektion söktes även genom att ställa motfrågor. Ett sådant exempel var att om informanten beskrev en situation där tron varit tröstande så speglades den gentemot den motsatta upplevelsen. Det gjordes genom att t.ex. den intervjuade uppmanades att relatera någon situation där tron inte varit tröstande. Vårdarna relaterade då ofta sådana händelser. Vidare beskrev de ibland händelser vilka härörde ur en annan vårdkontext inom vilken de tidigare arbetat. Dessa upplevelser framstod dock inte som lösryckta utan föreföll istället belysa det som tidigare berättats.

I intervjuerna med vårdarna var avsikten att fokusera fenomenet tröst och framför allt göra det utifrån erfarenhet av att trösta. När vårdarna berättade gjorde de det dock utifrån olika perspektiv, t.ex. hur de själva upplevt tröst. Det hänger delvis samman med att jag själv för att få ut så mycket som möjligt av intervjuerna ställde frågor som gick utanför det avsedda perspektivet. Det beror också på att när informanterna relaterade sina erfarenheter av att trösta utgick de från sin föreställning om hur vårdtagaren upplevt tröst. Vårdarnas egna erfarenheter av tröst relaterade till upplevelser av att vara patient, anhörig och privatperson. Dessa upplevelser inkluderade också deras reflektioner om och abstraktion av tröst, t.ex. vad tröst är.

Samtliga intervjupersoner i denna delstudie samtyckte till bandinspelning av intervjun. Intervjuerna genomfördes i ett avskilt rum på informantens arbetsplats där endast informanten och jag som intervjuare var närvarande. Tidslängden för intervjuerna varierade mellan 55 och 90 minuter. Intervjuerna genomfördes under december 2000 och januari 2001 (jfr fig. 2 a). Undersköterskorna gavs i den transkriberade texten kodbeteckningarna A, B, E, G, K, L och sjuksköterskorna C, D, F, H, I, J.

Intervjuerna i *delstudie IIa* med äldre genomfördes i samband med en tidigare undersökning av Roxberg (1999). Det för studien då aktuella temat var andlighet och hälsa. De öppna frågor som ställdes var:

Vad betyder det för Dig att må bra respektive dåligt? Vad tänker Du på när Du hör ordet andlighet? Har hälsa och andlighet med varann att göra? Alla frågor relaterades till den intervjuades nuvarande och tidigare livsupplevelser.

På samma sätt som i övriga studier ställdes följdfrågor och den intervjuade uppmuntrades att reflektera över det de berättade. En informant önskade inte bandinspelning. Noteringar gjordes istället under intervjuns gång och skrevs ut direkt efter avslutad intervju. Ett sådant datamateri-

rial är naturligtvis av sämre kvalitet i jämförelse med bandinspelad och transkriberad data därför att noteringar inte kan fånga nyanser och detaljer i en muntlig beskrivning. Samtliga intervjuer genomfördes i informantens hem i särskilt boende. Tidslängden för intervjuerna varierade mellan 25 och 55 minuter. Intervjuerna genomfördes under augusti, 1997 (jfr fig. 2 a). Informanterna gavs kodbeteckningar med bokstäver från A till K⁵¹, dock utan att vidta någon systematisk bokstavsordning av kvinnor och män. Kvinnorna i studien representerades av koderna A, C, D, E, F, H och K samt männen av B, G, I och J. Både i delstudien med vårdare och i denna delstudie med äldre har bokstavskoder använts. Att använda samma koder har dock ingen praktisk betydelse då genomförande och presentationen av resultat och tolkning är åtskilda. Det är endast i konklusionen av hela avhandlingens resultat som det skulle kunna ha betydelse, men i denna nämns inga enskilda intervjupersoner. I denna ligger fokus istället på en djupare förståelse av hela texten i sitt sammanhang, d.v.s. på resultatet som helhet.

Intervjuerna i *delstudie IIb* med äldre genomfördes i likhet med delstudie IIa med äldre i samma kontext. Vid intervjutillfället ombads intervjupersonen att berätta om det för studien aktuella temat. De öppna frågor som ställdes var huvudsakligen:

Vad innebär tröst för Dig? Kan du beskriva någon situation då du upplevde tröst? Har tröst alltid inneburit detsamma? Hur kommer tröst in i lidandet? Vad finns det för hinder för tröst? Vad underlättar för tröst? (Vad betyder hemmet?)

Den sista frågan är parentessatt av den anledningen att resultaten av de tidigare studierna, framförallt delstudie I, visar att upplevelsen av hemmet tycks spegla innebörden av tröst. Avsikten var att denna fråga skulle användas om informanten berörde hemmet, eller samtalet på ett naturligt sätt ledde in på det. Samtliga frågor relaterades till den intervjuades nuvarande och tidigare livsupplevelser. På samma sätt som i föregående studier ställdes följdfrågor och den intervjuade uppmuntrades att reflektera över det de berättade. Samtliga informanter samtyckte till bandinspelning av intervjuerna, och intervjuerna genomfördes i informantens hem i särskilt boende. Tidslängden för intervjuerna varierade mellan 15 och 70 minuter. Intervjuerna genomfördes under maj och juni, 2003 (jfr fig. 2 a). Informanterna kodades med hjälp av fingerade namn. Avsikten med det var att kunna särskilja dem från informanterna i delstudie IIa, som kodades med bokstäver.

Textanalyser

Textanalyserna omfattar analys av empiriska texter (delstudie I och IIa och IIb). Analysen är inspirerad av den tidigare beskrivna fenomenologiska hermeneutiska metoden. Den tredje

⁵¹ En informant exkluderades ur studien (jfr *Urvalsförfarande*).

delstudien är även den inspirerad av samma fenomenologiska hermeneutiska metod. Analysen i delstudie III skiljer sig dock från analysen av de empiriska delstudierna i I och IIa och IIb genom att den utgår från en text ur Gamla testamentet. Således omfattar textanalysen i delstudie III tröst såsom den framträder i Jobs bok i Gamla testamentet och i litteratur som behandlar och som på andra sätt anknyter till Jobs bok. Denna litteratur är främst teologisk och filosofisk. Det förekommer dock även litteratur som, ur ett vårdande och psykologiskt perspektiv, belyser Jobs upplevelse av tröst samt Guds och vännernas tröst (jfr fig. 2 b).

Ordningen för analysen av texterna var att först genomföra de empiriska delstudierna I (vårdarna), därefter delstudie IIa (äldre) och sist delstudie IIb (äldre). Motivet till att genomföra delstudie IIb sist var att avvakta resultatet av delstudie IIa för att då avgöra om behov av en ny studie förelåg. Det bedömdes att så var fallet eftersom resultatet av delstudie IIa visar ett fåtal explicita beskrivningar av tröst. Textanalyserna av delstudie IIa och IIb skiljer sig inte åt i genomförande, men däremot i tolkningen av den implicit uttryckta trösten i delstudie IIa. När det inte tydligt framgick att meningsinnehållet handlade om tröst, jämfördes denna implicit tröst med den explicit uttryckta trösten i delstudie IIb. Om det förelåg överensstämmelse mellan den i delstudie IIb explicit uttryckta trösten och den i delstudie IIa implicit uttryckta trösten, uppfattades den sistnämnda som tröst. På det sättet uppfattades den ena studien kunna berika den andra. Explicita uttryck för tröst hjälpte till att förstå implicita uttryck för tröst och vice versa.

Delstudie III är genomförd i olika etapper under hela den tid som arbetet med avhandlingen pågått. En första texttolkning av Jobs bok och litteratursökning såväl som litteraturgenomgång gjordes under 2000. Den sista litteratursökningen och slutliga textanalysen genomfördes 2004.

Under analysen visade sig även tröstens negativa sida i form av icke-tröst, t.ex. i en tröst som upplevs frånvarande. Denna innebörd av fenomenet tröst uppfattas därför som en negativ aspekt av tröst och redovisas i form av ett eget tema. Man kan naturligtvis fråga sig om det är lämpligt att använda negationer på detta sätt. Kan en frånvarande tröst överhuvudtaget betraktas som tröst? Negationen valdes därför att den tydliggör att det dels handlar om en tröst som inte är där den lidande är, dels tydliggör skillnaden mellan den frånvarande och den närvarande trösten. Således kan den frånvarande trösten i egenskap av att vara frånvarande peka på vad den närvarande trösten är och vice versa.

Analys av intervjuerna

Genomförandet av analysen inleddes med att lyssna till de bandinspelade intervjuerna i samband med att dessa transkriberades. Reflektioner kring innehållet memorerades och antecknades.

Därefter genomfördes analysen i enlighet med den tidigare beskrivna fenomenologisk-hermeneutiska metoden. I denna beskrivning belyses därför endast denna metod när det verkar nödvändigt för att förstå hur textanalysen är gjord. Analysen genomförs i tre moment, i enlighet med den tidigare beskrivna fenomenologiska hermeneutiska metoden. Det första momentet är en naiv läsning (I), det andra en analys av textens struktur (II) och det tredje momentet en sammanvägd förståelse av hela texten i sitt sammanhang, d.v.s. en tolkning av resultatet som helhet (III). Analysens tre moment är inte skilda från varandra utan utgår från resultatet av de tidigare momenten (inklusive förförståelsen). Det innebär en dialektisk rörelse mellan helhet och delar.

Textanalysen genomfördes således enligt följande.

I Texten läses ett flertal gånger för att få en förståelse av vad den handlar om, d.v.s. av texten som helhet.

II Texten dekontextualiseras, d.v.s. delas upp i meningsenheter. En meningsenhet kan vara en mening eller ett helt stycke. En meningsenhet har en naturlig början och slut samt uttrycker en innebörd, som beskrivs i en meningskod.

I det följande analysarbetet studeras variationer mellan meningsenheterna och de meningskoder som uttrycker samma innebörd sammanförs i subtema. Därefter jämförs och sammanförs meningskoder ytterligare för att slutligen bilda en övergripande innebörd, tema (jfr bil. 1 a och 2 a).

III Texten rekontextualiseras och övergripande teman och subteman sammanfattas. Analysarbetets avslutande moment är att utifrån resultatet av strukturanalysen tolka resultatet som helhet. Utifrån Ricoeur (1976) kan det förstås som att säga något nytt utifrån det redan givna.

I texten förekommer flera (rot)metaforer, som dels ingick som en del av textanalysen, dels extraherades ur texten, illustrerades i bild och tolkades i relation till resultatet. Det gjordes för att ta vara på det överskott av mening som metaforen, enligt Ricoeur (1976), uttrycker. Metaforer (rotmetaforer) kan därmed ge en djupare förståelse av vad texten pekar på.

De olika momenten (I–III) i analysarbetet är inte helt skilda från varandra. I analysarbetet betyder det istället att röra sig mellan dessa moment och ett medvetet försök till ett kritiskt förhållningssätt till texten. Ett sådant exempel är att i rekontextualiseringens mer tolkande moment gå tillbaka till intervjutexten, den första förståelsen av intervjutexten och dekontextualiseringen av texten. Den aktuella tolkningen utsätts på det sättet för en prövning, som innebär att ifrågasätta om den är mest trolig i förhållande till andra möjliga tolkningar. På detta sätt konfronterades och förkastades tolkningar på olika abstraktionsnivåer under hela analysarbetet.

Analys av tröst i Jobs bok och litteratur som behandlar och litteratur som på andra sätt anknyter till tröst i Jobs bok

Denna studie är inspirerad av samma metodologiska ansats som de empiriska studierna, d.v.s. en fenomenologisk hermeneutisk metod. Textanalysen genomfördes enligt följande:

- Jobs bok lästes ett flertal gånger för att få en första (naiv) förståelse av vad den handlar om, d.v.s. av texten som helhet. Läsningen gjordes också utifrån syftet med studien, att belysa innebörden av fenomenet tröst och hur tröst relaterar till lidande (och vård). Under läsningen noterades det som handlade om tröst. Läsningen av texten gjordes först i Bibeln (2000)⁵² och i verser som explicit uttryckte tröst jämfördes dessa även med en äldre bibelöversättning⁵³. Det gjordes dels för att jag ville jämföra översättningar, dels för att den äldre översättningen använde ordet tröst oftare än den nyare översättningen.
- Litteratur som behandlar och som på andra sätt anknyter till tröst i Jobs bok lästes för att få en (naiv) förståelse av tröst utifrån syftet med studien. Denna naiva läsning avvek från de tidigare såtillvida att läsningen även inkluderade litteratur som belyser vad Jobs bok handlar om.
- I det fortsatta studiet av litteratur som behandlar och som på andra sätt anknyter till tröst i Jobs bok fördjupades förståelsen. Det mesta i denna litteratur behandlar Jobs lidande och endast en mindre del berör explicit Jobs upplevelse av Guds och vännernas tröst samt vännernas och Guds tröst. Under läsningen gjordes anteckningar om innehållet i den aktuella litteraturen, och det som handlade om tröst markerades.
- Den följande fasen av analysarbetet innebar att de verser i Jobs bok, som explicit uttryckte tröst, extraherades och tolkades.⁵⁴ På samma sätt extraherades och tolkades verser ur Jobs bok som implicit föreföll handla om tröst. Med implicit avses en outtalad

⁵² Bibeln i 2000 års översättning är den senaste svenska bibelöversättningen.

⁵³ Bibeln i 1917 års svenska bibelöversättning

⁵⁴ I vad som enligt den använda fenomenologiska-hermeneutiska metoden kallas meningskod (jfr *Analys av intervjuerna*).

tröst vars innebörd i jämförelse med den explicit uttryckta trösten, *framstår* som tröst. Ett sådant exempel är Jobs konfrontation med lidandet och den Gud som han uppfattar vara ansvarig för sitt lidande. Denna konfrontation uppfattas trösta Job, men i texten anges den inte explicit som tröst. Det är således en tolkning som görs utifrån en jämförelse med en explicit uttryckt tröst, av framför allt Jobs upplevelse av vännernas ytliga tröst som tom och falsk. Denna tolkning utgår från en negation, d.v.s. den explicit uttryckta trösten som inte tröstar, uttrycker motsatsen till den implicita tröst som förefaller trösta Job. Å ena sidan är det naturligtvis inte oproblematiskt att tolka tröst i det som inte benämns som tröst. Å andra sidan förefaller det vara ett sätt att avkläda fenomenet genom att spegla tröst som tröstar mot dess motsats, tröst som inte tröstar. Implicit tröst som förefaller trösta inkluderar också situationer i vilka lidandet tycks vändas till sin motsats, t.ex. Jobs syn i slutet av Jobs bok. I textanalysen inkluderas också vännernas och Jobs gudsbild, d.v.s. deras föreställning av Gud, när den verkar hänga samman med hur Job upplever tröst och hur vännerna tröstar. På samma sätt behandlades texterna om och texterna som på andra sätt anknyter till tröst i Jobs bok utifrån att de implicit eller explicit belyser tröst. Litteratur om t.ex. lidande, som föreföll kunna bidra till förståelsen av tröst i Jobs bok, inkluderades också. Inkluderandet av denna litteratur utgör en skillnad i förhållande till de tidigare strukturanalyserna. Skillnaden består framför allt i att denna text redan är tolkad, d.v.s. vad texten handlar om och pekar på är redan belyst av andra författare. Försöken att se på texten på ett mer objektivt sätt, d.v.s. vad texten säger (jfr Ricoeur 1976), gjordes således på text som författaren till Jobs bok och andra författare som belyser Jobs bok redan tolkat. Samtliga kodade meningsenheter samlades och variationer mellan meningskoder studerades. De meningskoder som uttryckte liknande innebörd sammanfördes.

- De teman och subteman som framträdde validerades (eller invaliderades) i förhållande till texten och den första förståelsen av texten som helhet⁵⁵. I denna textanalys innebar det att gå tillbaka till Jobs bok⁵⁶ och se vad som mer rymdes i texten. På det sättet reviderades den första strukturanalysen. Det gjorde den genom att nya verser ur Jobs bok och litteratur om och litteratur som på andra sätt anknyter till Jobs bok inkluderades i analysen därför att de föreföll belysa tröst. Revideringen av den första strukturanalysen bestod även i att meningsenheter om lidandet exkluderades då de inte verkade relevanta i förhållande till tröst.

⁵⁵ I denna textanalys innefattar det förståelse av tröst som den framträder i Jobs bok och litteratur som belyser tröst i Jobs bok.

⁵⁶ Det betydde även att använda två bibelöversättningar, d.v.s. för tröst användes först Bibeln 2000 och därefter jämfördes denna översättning med 1917 års översättning.

- Slutligen tolkades resultatet som helhet.

På samma sätt som i de föregående analyserna gjordes medvetna försök att ha ett kritiskt förhållningssätt till texten. Det innebar att både meningskoder och abstraktioner, d.v.s. sammanförande i subteman och teman, prövades mot den naiva förståelsen (och förförståelsen).

Tolkningskriterier

Enligt Nyström (2003) innebär ett kritiskt förhållningssätt att reflektera över *vad* som inverkar på forskningsprocessen och *hur* det i sin tur påverkar den processen. Att ställa upp tolkningskriterier tycks vara ett sätt att hantera förförståelsen och att tillägna sig ett kritiskt förhållningssätt till texten. De kriterier som valts för detta arbete utgår från de inledningsvis valda perspektiven och hur dessa bäst kan hanteras så att de inte på ett negativt sätt tillåts dominera förståelsen av texten. Negativ är förförståelsen när den får övertaget om forskaren. Det betyder att förförståelsen styr forskaren på ett sätt som gör att denne inte kan möta det som är nytt och annorlunda i det som texten öppnar upp för. Kriterierna utgår också från att läsaren ska kunna bilda sig en uppfattning om på vilka grunder tolkningarna har gjorts och hur konsistenta de olika delarna i analysen är i förhållande till varandra.

Kriterierna var:

- Att det vårdvetenskapliga perspektivet skulle genomsyra arbetet. Vårdvetenskapen är således inte endast en bakgrundsförståelse utan avsikten är att detta vårdande perspektiv skulle finnas i hela avhandlingsarbetet. Det betyder att vårdvetenskapliga begrepp skulle användas för att beskriva tröst och att resultatet skulle förstås utifrån en vårdvetenskaplig syn på hälsa och lidande.
- Att tydliggöra för läsaren varför de övergripande och särskilt komplexa tolkningarna valdes och andra förkastades. En begränsning är att det är omöjligt att redovisa alla tolkningsmöjligheter i analysarbetets olika moment eftersom dessa är många och således innebär många val mellan olika tolkningar.
- Att ge läsaren möjlighet att följa analysen från det första (naiva) intrycket av texten, genom strukturanalysen och fram till den slutliga tolkningen. Vidare var avsikten att kritiskt granska intervjuerna, t.ex. vad i intervjuerna som var svårt att hantera, hur vissa frågor på ett positivt respektive negativt sätt styrde intervjun etc.
- Att låta rotmetaforerna (i intervjutexten) uppenbara den latent meningen i tröst. Denna mening förefaller inte bara kunna berika förståelsen av tröst utan också fungera som en mätare av studiens validitet. Rotmetaforernas meningsinnehåll tycks således kunna bidra

till att visa hur kongruent tolkningen av resultatet är med det sammanvägda intrycket av vad metaforerna pekar på.

Forskningsetiska överväganden

Forskningsetiskt tillstånd erhöles från forskningsetikkommittén, Lunds universitet (beteckning LU 588-97 med tillägg 2003 (äldre delstudie IIa respektive IIb) samt LU 193-00 (vårdarna, delstudie I). Tillstånd att genomföra studierna erhöles även av politisk och administrativ ledning, vård- och omsorgsansvariga samt övriga berörda i en kommun i södra delen av Sverige.

Forskningsetiska principer tillämpades bl.a. utifrån Helsingforsdeklarationen, etiska riktlinjer för omvårdnadsforskning i Norden samt forskningsetiska principer för användning av personuppgifter i humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning.⁵⁷ I dessa framhålls vikten av att på olika sätt respektera intervjupersonens integritet. Informanterna presenterades innan intervjun ett introduktionsbrev för att erhålla deras informerade samtycke. Anonymitet garanterades, vilket bl.a. innebar att intervjutexten avidentifierades, d.v.s. namn på personer, platser, konfessionell tillhörighet etc. raderades. Det betydde även att identifiering av informanterna skedde med bokstavskoder (delstudie I och IIa) respektive med fingerade namn (delstudie IIb). Informanterna påmindes innan intervjun om sin rätt att avbryta medverkan i studien närhelst de ville. Etiska överväganden gjordes även i intervjusituationen. Det innebar medvetenhet om att forskningsfrågorna kunde upplevas närgångna och därför krävde lyhördhet för informantens reaktioner under samtalets gång. I en sådan relation är inte informanten någon som endast förser forskaren med data utan den andre, vilken väcker till ansvar (jfr Levinas 1988). Det ansvaret förpliktigar till att respektera den andres annanhet och respektera de val informanten vill göra. Det innebär att vara känslig för den andre och dennes upplevelse av att relatera ofta mycket privata och djupgående livsupplevelser. Det var ingen informant som gav intryck av eller uttryckte att de ville avbryta intervjun. Med de äldre kände jag efter några av de sammanlagt tjugo intervjuerna en viss osäkerhet om vad som aktualiserats och rörts upp. Det bemöttes genom att efter avslutad intervju stanna en stund hos informanten och försöka utröna hur denne mådde. Samtliga intervjuer både inleddes och avslutades med informella samtal om vardagliga saker och vid något tillfälle drack vi kaffe tillsammans, även vid intervjuerna med vårdarna.

Etiska överväganden har även gjorts för redovisning av litteratur. De etiska principer som tillämpats handlar om att inte förvanska innehållet i använd litteratur som inkluderar redovisning av andra forskares resultat och översättning från andra språk. Sammantaget berörde des-

⁵⁷ Referensen hänför sig till: Declaration of Helsinki. Etiska riktlinjer för omvårdnadsforskning i Norden. Forskningsetiska principer för användning av personuppgifter i humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning (1990). I *Etiska deklarationer och riktlinjer för hälso- och sjukvården och det sociala området* (se källförteckning).

sa etiska överväganden noggrannhet i sökning av litteratur såväl som noggrannhet i behandling och översättning av texter. Det berörde även tolkningen av texten, att inte ge texten en tolkning som inte har någon grund i texten, d.v.s. i textens sak (jfr. Gadamer 1960).

Till det etiska ansvaret hör också att överväga nyttoaspekten av forskningen (Hermerén 1996). Det innebär bl.a. att väga nyttan av forskningen mot framförallt det eventuella obehag som en intervju kan orsaka och den tid som informanterna avsätter för intervjun. Intervjupersonerna gav, med något undantag, på olika sätt uttryck för att de tyckte ämnet tröst var intressant och viktigt. Flera vårdare uttryckte det bl.a. i att under intervjun visa stort engagemang och vilja att dela med sig av sina erfarenheter och några uttryckte att de önskade ta del av avhandlingen när den var färdigställd. De äldre uttryckte engagemanget i att med stor villighet dela med sig av sina erfarenheter och i några intervjuer var intrycket att det gjorde informanten gott att få berätta, även om svåra livsupplevelser. Sammantaget bedöms nyttan av avhandlingsarbetet överväga de eventuella obehag den kan ha åsamkat därför att den belyser en viktig aspekt av vårdandet, nämligen vad som är vårdande tröst respektive inte vårdande tröst. Således förefaller avhandlingen kunna berika förståelsen av vårdandet och dess möjligheter att lindra lidande.

RESULTAT

3 Vårdarnas tröst

I det följande presenteras resultatet av analysen av vårdarnas berättelser. Avsikten med studien var att belysa tröst ur vårdarnas perspektiv, framför allt utifrån deras erfarenhet av att trösta. Vårdarna relaterar emellertid sina erfarenheter av tröst ur flera perspektiv. Förutom att de beskriver sina upplevelser av att trösta vårdtagare beskriver de också sina föreställningar om hur vårdtagaren upplever tröst, och sin egen upplevelse av tröst. I beskrivningen av resultatet har därför försök gjorts att ange vilket perspektiv de berättar utifrån. Perspektiven och deras respektive innebörder är angivna i översikt över resultatet (se bilaga 1). Vidare förekommer i beskrivningen av resultatet begreppen vårdtagare, patient⁵⁸, den lidande och den andre. Den andre är ett etiskt begrepp (jfr t.ex. Levinas 1988, 1992) och avser i denna studie den som vårdaren möter och förhåller sig till. Förkortningar som används i citaten är "F" för forskaren, d.v.s. jag själv, och "I" för informanten. Citaten redovisas med tre punkter i början eller slutet av meningsenheten om denna inte citeras i sin helhet. Tre punkter (...) i citatet betyder att text är borttagen och tecknet // att det är en ny meningsenhet med samma informant som citeras. När talspråket gjort citatet svårläst har det skrivits om.⁵⁹ Sådana justeringar har dock gjorts med stor försiktighet för att inte förändra innebörden av citatet.

Intryck av texten

Den naiva läsningen ger intryck av att vårdarna ofta återkommer till relationens betydelse och att tröst finns och förmedlas i en nära relation. Trösten är på något sätt där, d.v.s. hos den lidande och i dennes lidande. Det verkar också som att ömsesidig öppenhet för varandra är betydelsefullt för att kunna ge och ta emot tröst. Vårdarna beskriver denna öppenhet som tillåtande hållning i förhållande till den lidande, en hållning som tar emot och inte stöter bort. Vårdarna upplever att också lidandet kan göra den lidande mer öppen och göra att denne omvärderar vad som är betydelsefullt i livet.

Texten ger också ett motsatt intryck. Vårdarna beskriver lidandet som slutet när det t.ex. upplevs hopplöst och på något sätt verkar ha övertaget över den lidande. De upplever även att vissa vårdtagare är svåra att komma nära, att alla inte vill ha tröst och att det därför ibland är

⁵⁸ Begreppet patient används när vårdaren refererar till tidigare vårderfarenhet inom slutenvård. Det gäller både erfarenhet av att vårda och av att vårdas.

⁵⁹ Det har också gjorts i delstudie II a och II b.

svårt att trösta. Vårdarna själva orkar ibland inte heller engagera sig i vårdtagaren och dennes lidande. De tycks då istället undvika den lidande och lidandet.

I samtliga intervjuer uttrycks tidsbrist och upplevelse av stress vara en orsak till att inte kunna trösta. Tiden ger på det sättet intryck av att vara en förutsättning för tröst och i samtliga intervjuer uttrycker vårdarna att de sitter ner hos vårdtagaren när de tröstar. Det sammantagna intrycket av tröst som vårdar den lidande är att den kräver både tid, öppenhet och engagemang av tröstaren. Det verkar också som att tröst som vårdar den lidande är där den lidande är, både i fysisk och mental bemärkelse. Vårdarna uttrycker denna närvaro i att den som ska trösta måste vara här och nu för den lidande. Vidare framstår tröst som en på samma gång dynamisk och anspråkslös kraft vilken verkar i det tysta. Trösten tycks således inte ha behov av att synas utan bara finnas för den lidande.

Vårdarna själva upplever hemmet som en frizon, en plats i tillvaron där man får vara sig själv och kan känna sig trygg. Vårdarna föreställer sig att hemmet för vårdtagaren fungerar som en länk mellan det förgångna och nuet, en förankring som gör att hemma vill man, ofta till varje pris, vara och vårdas. I jämförelse med slutna vård upplever vårdarna det lättare att arbeta i ett hem, särskilt ett hem där hemkänslan är rådande. Betydelsen av hemmet pekar på att det kan representera något mer än en yttre företeelse. Hemmet kan handla om tröst, en tröst som innebär en känsla av tillhörighet i tillvaron. Det pekar också på en tröst som bara låter vara och vara sådan som man är.

Vårdarna uppfattar att vårdtagarens tro kan fungera på olika sätt, dels tröstande genom att inge trygghet, dels ångestskapande. Vårdarna upplever att de äldre ofta är uppväxta med en sträng tro och att en sådan tro inte tycks lindra lidande. Den tro som vårdarna uppfattar utgjort en resurs för vårdtagaren tidigare i livet kan i döendet bli det motsatta, fylla den döende med tvivel på tron och med dödsångest.

Texten är rik på kontraster. En informant uttrycker sin uppfattning om tröst i en bild av en sten som lossnar med smärta. Den bilden pekar på att när tröst verkar tycks det samtidigt göra ont och att förhållandet lidande och tröst inte är en enkelriktad förbindelse. Istället verkar förhållandet vara komplext. I bilden av tröst som lossar lidande med smärta tycks det handla om att när tröst förlöser lidande gör det ont.

Textens struktur och framträdande mönster

Resultatet framträder i två övergripande teman: Närvarande tröst och Frånvarande tröst. Den närvarande trösten är följsam, bevarande och öppnande medan den frånvarande trösten är överskylande (av lidandet) och oförmögen att trösta. I bilaga 1 a redovisas resultatet översikt-

ligt. Med avsikt att underlätta för läsaren presenteras inledningsvis en kort sammanfattning av resultatet under respektive tema och subtema.

NÄRVARANDE TRÖST

Textanalysen visar att tröst som är närvarande är: Den följsamma trösten, Den öppnande samt Den bevarande trösten.

Den följsamma trösten

Tröst framstår som följsamt vårdande. Det betyder att tröst utgår från och försöker att följa med i hur den lidande upplever sitt lidande.

Vårdarna beskriver att de tröstar genom att vara närvarande och följsamma i mötet med vårdtagaren. Det framstår som en tröst som är där, d.v.s. omedelbart närvarande i mötet med vårdtagaren. Tröst beskrivs som att ”den finns där bara” och den uttrycks bl.a. i att ”hålla om” och att ”bara vara närvarande” för den andre.

... att man är där att man är närvarande hela tiden att man, man får ju inte tänka på något annat utan att man är precis här just nu (Informant I)

Vidare beskrivs det som en ”grundtröst” att inte lämna någon ensam och att vårdarna tröstar genom att vara åtkomliga för och deltagande i den andres lidande. Det uttrycks bl.a. i att de sitter ner hos och finns till hands för vårdtagaren.

Det liksom det tycker jag är grundtrösten i det mesta och det fungerar som jag i alla fall har upptäckt överallt man vill inte vara själv, bara man slipper vara själv (Informant K)

... sen kan det ju bara vara att hålla i handen, så det kan, det är ja tröst i sig (Informant I)

Sen måste man ägna sig åt en sak i taget tror jag och det är inte alltid man kan det, att sitta ja med en människa och ägna sig åt just den relationen just då och försöka och lägga allt annat åt sidan (Informant C)

Tröst beskrivs även som att vara närvarande för den andre i dennes lidande såsom det är just för stunden. Tröst fungerar inte heller utifrån generella principer eller mönster. Det betyder att man försöker trösta utan att i förväg bestämma hur man ska göra och att planerad tröst blir fel tröst. Tröst är något man själv måste finna, den tänks inte, görs inte, går inte att ta på utan bara finns.

Nej, man går inte och tänker så [att trösta] normalt, utan det är bara så det blir (Informant F)

... man får ju bara trösta och vara med i det som händer nu egentligen (Informant L)

Tröst låtsas inte engagemang utan möter den lidande på ett öppet, ärligt och okonstlat sätt. Det uttrycks bl.a. i att engagemang inte går att spela och i metaforen att ”tala av hjärtat”. Tröst talar därför inte utifrån en roll utan genom att vara sig själv. Vidare är tröst uppriktig och till-

förlitlig, d.v.s. sann i förhållande till vårdtagaren och till vårdaren själv. Vårdarna beskriver tröst som enkel och anspråkslös, vilket de bl.a. uttrycker i att ”det var inget stort och det var inget märkvärdigt”.

Det kan se så enkelt det behöver inte vara så märkvärdig den där trösten, bara att man fixar till det lite (Informant I)

Vårdarna föreställer sig tröst som något enkelt eftersom tröst egentligen består i att inte göra någonting. Barn tröstas genom att intalas att det onda snart går över och med denna tröst är, enligt informanten, det onda bortglömt. Informanten anser att denna tröst är överförbar även på vuxna människor.

... när ett barn trillar och slår sig vad gör du, du gör ju ingenting egentligen utan du håller kanske om barnet och säger det att det går över snart och det är inte så farligt och så här och sen så är barnet tröstat och det är glömt och så kan jag se det man kan ju överföra det på även vuxna människor det behöver ju inte vara på ett barn (Informant J)

Följsamt förespeglande tycks trösten vara när vårdarna spelar med i den verklighet som är verklig för den demente vårdtagaren. Det beskrivs som ett visst mått av tröst därför att vårdtagaren inte tycks förstå den verkliga världen. För vårdaren innebär det att gå in i en annans värld och vara med vårdtagaren i den värld som är verklig för denne men överklig för vårdaren.

(F: Men den där oklara stunden som du talade om, är det tröstande då att gå in i den världen?) I: Ja, lite grann, ja jag vet ju verkliga världen men för hennes skull så hjälper det ju henne (F: Ja) I: Det många kan tycka att det är att lura eller på något vis men hon förstår inte den verkliga världen (Informant G)

Konflikten att i vårdandet vara närvarande för den andre utan att distansera sig beskrivs som att ta åt sig men ändå inte ta åt sig. Denna paradox tycks betyda att följsamheten för den andres lidande inte får leda till att distansen till lidandet utplånas, för ”då är jag ju ingen tröst”. En annan informant uttrycker det ofattbara i att komma nära en psykiskt sjuk vårdtagare som uppfattas som onåbar. Det tycks handla om att vara närvarande för den andre trots distansen.

Då får man ju försöka att ta åt sig fast ändå inte ta åt sig man kan ju inte bara slå bort det heller för det är inte bra, då kan man ju inte ge tillbaka om man ska vara sig själv helt och hållet (Informant K)

... man kan ju inte stå där inne och lipa för då är jag ju ingen tröst jag måste ju vara, alltså samtidigt som jag då är in i dem så måste jag ändå ha en distans (Informant I)

Vidare har vårdarna lagt märke till att det tycks vara möjligt för vårdtagaren, såväl som för dem själva, att erfara glädje mitt i lidandet, att humorn är nära mitt i det svåra lidandet. Humor framstår som följsamt vårdande och tröstande, om den används vid rätt tillfälle. Till humorns egenskaper hör att verka befriande, den skapar självdistans och glädje. Humor används ofta i vårdandet och särskilt i palliativ vård upplevs vårdtagarna lätta ”att skratta med”. Vårdarna uttrycker också att de måste se på sig själva med humor. Det betyder bl.a. att inte ta sig själv på för stort allvar och att man på det sättet tröstar vissa vårdtagare. I humorn tycks det

finnas en kontrast mellan närhet och distans, en närhet till den lidande som skapas genom att vårdaren distanserar sig ifrån sig själv. Följande citat belyser en vårdsituation där vårdaren, medvetet eller omedvetet, använder humorn som redskap för att trösta och vårda.

... då tänkte jag inte på att jag hade tröstat för det är egentligen inte förrän nu när du börjar prata om tröst som jag tänker på att det kunde ju vara en tröst [skratt] det var det ju säkert för henne. Du tänker vi pratade om detta och vi hade så roligt när vi pratade om hur vi skulle bli hur man skulle ja och svärdöttrar och sen hade hon kanske en vecka på sig att leva och då pratade vi, hade vi ett så himla roligt samtal hon och jag så hon liksom skrattade // Men dagen efter tänkte jag vilket samtal jag hade med henne tänkte jag herre gud kunde jag prata så hon kommer ju inte till att leva när hon... (Informant I)

Vårdarna framhåller att tröst till stor del består i att lyssna och att de lyssnar in lidandet. Det gör de bl.a. genom att vara tillgängliga, lyhörda och närvarande för den andre. För att kunna vara lyhörd måste man vara hos den lidande och kunna lyssna in olika budskap från den lidande.

... för det handlar om att man är lyhörd också att man måste lyssna in man måste lyssna in vad är det här för någon vad vill hon hur har hon varit eller han varit innan och [paus] och så får man försöka följa vad det är // Att trösta består till så mycket del att man lyssnar (Informant I)

Vidare uttrycks att tröst är att lyssna och förklara, och att ställa ytterligare frågor och förklara. Tröst innebär även att förklara bakomliggande orsak till lidandet. Vårdarna beskriver hur de först ställer frågor runt omkring problemet för att sedan gå in på det som saken gäller. De ställer bl.a. frågor om vårdtagaren är rädd för döden och svarar på vårdtagarens frågor om t.ex. livsåskådning. Det framstår som en följsamhet för lidandet, som utgår från den lidandes upplevelse av sitt lidande.

... så tänker man ju på hur man handlar och varför gjorde jag så kunde jag gjort något annat skulle jag gjort det på något annat sätt var jag lyhörd där tänkte jag //... någon som är svårt sjuk och man tröstar de anhöriga ja man gör så gott man kan man lyssnar och man förklarar och ställer frågor och förklarar för det kan ju också vara en tröst (Informant I)

Inlevelsen i den andres lidande framstår som en seismograf, som ger utslag och registrerar när någon inte mår bra. På liknande sätt beskriver vårdarna att de ofta omedelbart och redan i tamburen vid första hembesöket, känner hur vårdtagaren mår. Det upplevs som att den andres tankar, vilja och outtalade behov på något sätt blir synliga.

Om man är en god medmänniska så har du alla tentakler utåt som vibrerar, känner av när någon är dålig när någon mår dåligt (Informant A)

Vikten av att ha ögonkontakt betonas och att gensvaret på trösten uttrycks i vårdtagarens ögon. Vidare hjälper synintrycken vårdarna att i upplevelsen av den andre se bortom det uppenbara och därigenom blottlägga det verkliga problemet eller behovet. Lidandet avspeglas i ansiktet, speciellt i ögonen, och vårdarna ser om tröst kan tas emot.

... som man ser behöver det också, som behöver tröstas och som man ser lider (Informant A)

Jag tolkade det som att det var inte smärtan, hans ögon sa någonting annat (Informant D)

Tröst beskrivs som att bry sig om. Det innebär att låta den andre förstå att man vill hjälpa liksom att ställa krav på sig själv att hjälpa någon annan att förstå. Det innebär ett följsamt engagemang för den andre och dennes lidande, vilket bl.a. uttrycks i att ta sig tid och göra mer än det nödvändiga. Att ta sig tid beskrivs som ”en form av tröst”. Således tycks tiden innebära tröst när den handlar om att offra egen tid till förmån för den andre. En vårdare beskriver det metaforiskt i att hon söker efter de lidande på sidostigar. Det betyder att aktivt söka de vårdtagare hon saknar på äldreboendet, de som sitter ensamma och grubblar på sina rum och om vilka ”ingen bryr sig”.

... att ge tröst eller bry sig ... jag kan se det lite så, tror det [paus] (Informant D)

... att man ville låta den andra personen förstå att man vill hjälpa till //... när man ska trösta någon så har man nog, sätter man något litet krav på sig själv tror jag att man ska hjälpa någon annan att förstå (Informant H)

Jag tror att vara en samtalspartner, en medmänniska att vara någon som bryr sig att det är, ja det kanske ligger tröst i det (Informant C)

(F: Är det så då att du måste gå in på de stigarna?) I: Ja, man får leta sig, saknar jag någon så går jag ju och tittar (Informant G)

Tillgivenheten uttrycks i önskan att göra den andre gott. Det är en djup känsla som tröstar genom att vara för och lida med den andre. Det är känslor som bl.a. handlar om kärlek, godhet och vänskap. En vårdare uttrycker att tröst innebär att sluta den lidande till sig och ta över lite av den personen och dennes lidande. Det görs genom att låta den andre förstå att man känner lidandet och är delaktig i det. En annan vårdare uttrycker närheten till den lidande bildligt som att hon tar emot den lidande och att denne i sin tur lutar sig mot och lägger sin förtrostan hos vårdaren.

Tröst så där allmänt spontant är ju att vara en medmänniska // Där får man tröst jag visar mitt deltagande (Informant A)

Många som man lider med (Informant L)

... känna att man vill sluta dem till sig på något sätt // ta över lite av den personen, bekymmer eller sorg eller något annat // och låta dem förstå att man, att man på något sätt är delaktig i det här eller känner det (Informant H)

... för det här är bara så ibland att man lägger en arm om och att dom känner att dom lutar sig mot och liksom lägger sin förtrostan på något vis (Informant I)

Vårdarna anpassar tröst till lidandet och den lidande genom att vara följsam för vad lidandet handlar om och vem som ska tröstas. Tröst anpassas efter individens förhållanden, vilket bl.a. uttrycks i att vårdtagare med familj och starka relationer har mindre behov av vårdarnas tröst än den som är ensam. Andra exempel på ”anpassad tröst” är att anhöriga, t.ex. en änka, tröstas på ett sätt samt den psykiskt sjuke vårdtagaren på annat sätt. Vidare framhåller vårdarna vikten av att den lidande och tröstaren passar ihop som personer, d.v.s. rätt tröstare till rätt per-

son. Vidare anpassar sig vårdarna till att inte kunna trösta alla och till att det ibland är bättre att inte försöka trösta alls. Tröst beskrivs inte heller som ensidig utan beroende av samarbete och samstämdhet mellan tröstaren och den i behov av tröst.

Det är ju olika jag menar man tröstar ju i olika händelser det beror på vad som har skett (Informant I)

Ja, det är så olika det här som för varje individ vad som kan vara tröst (Informant G)

... när man tröstar dom, den här mannen ... som är psykiskt sjuk då och sen när man tröstar anhöriga och sen likadant när man tröstar anhöriga när dom har gått bort då är det en annan slags tröst (Informant B)

... när man ser att det är läge alltså det är ju så väldigt hur man känner hur det är idag om jag kan ta emot någon tröst idag (Informant I)

... eller det är kanske inte är jag som kan trösta den personen, det är ju inte säkert heller (Informant E)

... man hjälper nog varann där det är nog inte något ensidigt, det kan det inte vara (Informant K)

Tröst anpassar till lidandet och den lidande genom att följsamt varieras beträffande ”tröste-sort” och ”tröstesätt”. Tröst beskrivs som fysisk, andlig och riktig. Den fysiska trösten karakteriseras av kroppslig närhet medan trösten till sitt väsen är av mer andligt slag. En djupare relation till den man tröstar beskrivs som en förutsättning för att kunna trösta ”på ett riktigt sätt”. Nödvändigheten av en djup relation med den som ska tröstas bör ses gentemot innebörden av tröst på rätt sätt. Det är att inte göra så mycket utan istället ”bara finnas tillsammans”, ta sig tid och sitta ner hos vårdtagaren. En djupare relation tycks således handla om närvaro och närhet mellan vårdaren och den lidande. ”Riktig tröst” tycks också betyda att trösta utifrån lidandet och ”säga det som nu då passar lämpligt”, vilket uttrycks vara ”en form av tröst”. Vad som är lidande för en individ kan en annan leva med och på samma sätt är det olika vad som upplevs som tröst. Det framhålls även att om vårdaren har någon form av tro så underlättar det för att trösta.

... att tröst kan ju vara så många man kan ju trösta på olika sätt... (Informant I)

... det är olika sorters tröst vi pratar om (Informant B)

... man måste ha en djupare relation med den man tröstar (Informant I)

... lite kunna trösta på rätt sätt och sitta ner och ja bara finnas tillsammans va det behöver ju inte göra så mycket men att man tar sin tid och sitter ner (Informant G)

... att de sitter och håller om någon och så här när någon gråter och så det kan jag väl säga mer att det är tröst då att man kanske att det är kanske mer fysiskt tröst egentligen kanske (Informant J)

... på något sätt kan jag känna att det kanske är lite mer andligt det här trösten (Informant J)

... det är på nåt sätt så har man en tro så har man lättare att trösta // någon form av tro sen spelar det nog ingen roll kanske vilken tro (Informant B)

Vikten av att bemöta vårdtagarna med respekt framhålls. Den respekten innebär att förhålla sig varsam och ge den andre frihet att välja om man t.ex. vill ta emot tröst. Det betyder att

tröst anpassar till och är följsam för den lidande genom att inte tvinga sig på henne eller honom. Istället försöker denna tröst ”lirka” för att öppna en förbindelse till instängdheten.

Jag kan ju inte tvinga dej till det [att öppna för tröst] // (F: Du kan bara erbjuda hjälp att öppna?) I: paus]
Ja, man kan väl lirka så mycket det går (Informant K)

Vårdarna föreställer sig att vårdtagarens upplevelse av tröst i förhållande till tro/andlighet varierar. Det innebär att hur tron erfars beror på vilken betydelse den har för vederbörande. Tron kan exempelvis verka ha stor betydelse för vederbörande, men vara en täckmantel för något annat. Det tycks vara så att hur tron tröstar är beroende av hur den tas, d.v.s. vilken betydelse den har för den som tror. Vidare framhåller vårdarna att tron tycks vara tröst för många äldre och att andlighet och tröst har större betydelse för vissa och de riktigt gamla.

Så på något vis så verkar det som att eller om det är att man tar på olika sätt [tron] // eller att omgivningen upplever att man är djupt religiös för man kanske inte är det, det kanske är någon täckmantel för något annat (Informant I)

... lite tröst för många gamla, många gamla är ju troende (Informant B)

... så är det ju bara riktigt gamla över 80 år och äldre äldre över 80 år som man är hos så har ju andlighet och tröst mycket mycket stor betydelse [paus] (Informant A)

Vårdarna reflekterar över förhållandet mellan lidande och tröst och att dessa företeelser alltid hör samman. Det beskrivs som att tröst finns i de flesta och att ”vi är födda med det”. Lidandet beskrivs också som medfött, något ursprungligt som finns och alltid funnits. Lidande och tröst hör samman med livets gång.

De flesta har nog det [tröst] i sig // ... jag tror alltid att det varit så det är bara han [lidandet] som finns där (Informant E)

Tröst framstår som följsam till lidandet genom att vara beroende av lidandet och lidandet beroende av tröst. Vårdarna reflekterar över att upplevd tröst verkar stå i relation till upplevt lidande. I vissa av utsagorna blir den relationen särskilt komplex. Det uttrycks i att lidande behöver tröst liksom att tröst behöver lidande. Vidare framhålls att lidandet är nödvändigt för att kunna uppleva det motsatta, att må bra.

... det [lidande och tröst] hänger ihop för mej på nåt vis //... man behöver tröst för lidandet //... han [lidandet] behöver tröstaren //... man måste lida för att också för att må bra man kan inte bara må bra hela tiden utan man måste kanske vara ha ont ibland med, på något vis är det ju så (Informant E)

Vårdarna reflekterar också kring att tröst har med utvecklingen av människan att göra. Det beskrivs som en följsamhet, som handlar om att ur livserfarenheterna växer en ödmjukare personlighet fram, och den personligheten har lättare att anpassa sig till de förändringar som följer med att t.ex. bli äldre och svårt sjuk. Det gäller såväl kroppsliga förändringar som att bli beroende av andra.

... att av alla de här bitarna, erfarenheterna växer det fram en ödmjukare personlighet ... eller vad jag ska säga som har lättare att anpassa sig, allt det här som händer med kroppen, beroendet av andra (F: Har det med tröst att göra?) I: Jaa, det tycker jag (Informant H)

Den öppnande trösten

Den öppnande trösten⁶⁰ är en tröst som vårdar genom att öppna lidandet för att lidas och som öppnar och lösgör lidande. Denna tröst är också en potential och en tröst som tröstar trots allt. Vidare tröstar den öppnande trösten utifrån ett vidare perspektiv såväl som att den ger annat perspektiv på lidandet. Det är också en tröst som både ger och ger tröst tillbaka.

Tröst beskrivs som att öppna en dörr in till den lidande och vårdarna söker finna denna ingång för tröst. Den som ska öppna dörren är den i behov av tröst men vårdarna själva skapar också öppningar in till den andres lidande. Vårdarna ser att tröst verkar genom att den lidande blir mer öppen och kan tala om det svåra.

(F: Men genom en stängd dörr kommer man inte?) I: Ja, man kan ju öppna den (Informant K)

Så där känner jag att där öppnade jag någonting (Informant L)

... och så kramade vi henne och höll om och då började hon stortjuta, kändes skönt det var kanske lite bättre för henne och en tröst för henne (Informant K)

När man kommer in till någon och så kan man känna det att den här personen är ledsen för det är ju inte säkert att man märker det så det är ju sådana saker som måste som underlättar i så fall om man nu ska kunna trösta någon (Informant J)

Att visa sin egen sårbarhet inför vårdtagaren öppnar för tröst och att trösta. Lidandet tycks på liknande sätt fungera som en dörröppnare, vilket en vårdare beskriver som att det var lättare att komma nära patienter vars lidande var särskilt svårt. En annan vårdare reflekterar över att lidandet skapar behov av den andre på ett sätt som befrämjar ett verkligt möte. Således tycks sårbarhet och att avslöja sin egen sårbarhet vara något som öppnar relationen och öppnar för tröst.

(F: Kan det vara lättare för trösten att gå in nästa gång då?) I: Ja, det är det för att jag är också, men jag är också sårbar och jag är, jag gör också dumma saker då och det ser dom [vårdtagarna] ju (Informant C)

Men jag kände att de for väldigt illa mårde väldigt dåligt av det ibland så vissa patienter kom man mycket närmare då (Informant J)

Men tänk om det aldrig om inte lidandet hade funnits, det är oftast då man kan mötas när man behöver någon (Informant E)

En vårdares egen upplevelse av tröst är att den öppnar för tröst genom att lossa lidande. Det beskrivs i bilden av en sten som lossnar under smärta. Den bilden uttrycker att tröst öppnar och avskiljer lidande genom smärta. Det verkar som att tröst ger lidande samtidigt som den tar bort lidande.

⁶⁰ Det var inte bara trösten som verkade öppnande utan också lidandet.

(F: Hur känns trösten inuti dig, hur känns det?) I: Man får ett tryck över bröstet man känner här det gör ju ont samtidigt som en liten sten lossnar på något vis (Informant G)

Tröst öppnar också genom att ett för snävt perspektiv vidgas. Tröst som tröstar utifrån ett vidare perspektiv utgår från en helhetssyn på människan. Det åskådliggörs med hjälp av en strutmetafor. Tröst är att titta genom den smala strutöppningen för att därigenom se vidare. Det beskrivs som att vårdaren då ser ”till hela människan och hela min omgivning”. På liknande sätt uttrycks att tröst inte bara ser rakt fram utan ser vidare. På det sättet upptäcks det fördolda lidandet.

Ja, att man ska inte bara se rakt fram utan se lite åt sidorna med (Informant G)

Ett vidgat perspektiv kan förmedlas på olika sätt. Vårdarna tröstar t.ex. genom att tala om annat än sjukdomen för att därigenom ge vårdtagaren nya intryck. Det innebär även att hjälpa vårdtagaren att se på lidandet och livssituationen ur ett annat perspektiv.

... så det behöver ju inte vara att man tröstar kring sjukdom utan man kan ju trösta genom att berätta om andra saker att de är med i lite nytt utifrån (Informant I)

... försöka hjälpa den att se saker och ting från ett annat, från ett annat perspektiv (Informant H)

Vårdarna föreställer sig att tröst [och lidande] ger annat perspektiv på livet. Tröst verkar på det sättet öppnande genom att den lidande omvärderar vad som är betydelsefullt i livet. Det innebär att denne ”ser saker och ting lite annorlunda, får lite vidare perspektiv”. Vårdaren beskriver en situation där vårdtagaren omvärderar mycket av det som tidigare i livet har varit betydelsefullt. I den processen tycktes hemmet bli det viktigaste för honom.

... men jag tror att man verkligen, man omprioriterar sakerna i livet som är viktigt.[lång paus] det tror jag // Men att andra saker var väldigt, hans hem alltså det var det viktigaste // (F: Är det tröstens och lidandets resultat då?) I: Ja, det kan man väl säga egentligen att man ser andra saker [lång paus] (Informant H)

Vårdarna reflekterar över lidandets betydelse för livet och välbefinnandet. Lidandet är förstås inte positivt för den lidande men kan vara det för livsupplevelsen i stort.

Inte för människan som lider inte men för livsupplevelsen i stort [paus] (Informant C)

Tröst tycks kunna inge vårdtagaren hopp, vilket en vårdare uttrycker i att hon ser på den hon tröstar att det är som om ”ett litet ljus som tändes” och att det förändrar personen. Vårdarna föreställer sig att hoppet kan förändra den lidandes perspektiv på livssituationen. Hoppet öppnar därmed en möjlighet att trots en hopplös situation sträcka sig mot framtiden. Ett sådant exempel är att det slutgiltiga i cancersjukdomen istället förbinds med framtidstro och en känsla av förtröstan inför döden.

Man ser ju att den jag tröstat är det ett litet ljus som tändes (Informant G)

... han hade ju sån förtröstan [inför döden] (Informant I)

... det verkar som de [cancersjuka] ser framåt många, ja ser framåt i tiden va. De liksom tänker inte att ja det här är snart slut ändå, jag upplever det inte så att de gör det (Informant F)

I vårdarnas föreställningar av vad som tröstar vårdtagarna menar de att tröst kan åstadkomma en vändpunkt för den lidande. Vändpunkten framstår som en rörelse mot något nytt och bättre. Vändningen sker genom en viss händelse och gråten tycks vara en hjälp för att kunna vända lidandet och komma över sorgen. Vändningen framstår som en öppning, som beskrivs som att hitta en väg ut genom mörkret och ”få vara”.⁶¹

Det är en liten vändning på något vis i allt elände så // Och jag [den lidande] behöver tröst men det är viktigt att jag får gråta med för att kunna vända någon gång och komma över sorgen (Informant G)

Så hände någonting där i allhelgonahelgen (Informant L)

... ut genom mörkret så att säga och få vara ... ja man har kommit, jag hittade en väg liksom ut genom och få (Informant G)

Tröst beskrivs som en potential, som innebär att för tröst finns inga hinder, att tröst alltid är möjligt och att alla behöver tröst. Denna tröst framstår således som kraftfull och något som skapar öppningar in till lidandet. Tröst beskrivs också som mättad och denna mättnad upplever vårdarna när de ”lyckats trösta lite mer”.

... den verkar mättad på något sätt då kan man ändå känna att man har lyckats lite mer eller man känner att man lyckats trösta lite mer (Informant H)

Modet framstår som en potential. Modet gör att vårdarna vågar konfrontera svåra situationer och vågar vara sig själva och att de vågar överträda egna gränser till förmån för den andre. En informant beskriver att när hon första gången vågade trösta lärde hon sig ”det här med att trösta”. Det verkar således som att modet är en potential som öppnar för tröst.

Det tog mig två dagar innan jag bestämde mig för att jag vågade // och när jag gjorde då gjorde det och det var då jag lärde mig det här egentligen att det här med att trösta alltså (Informant I)

Vårdarna upplever att det kan finnas tröst som trots allt kan trösta den lidande. De reflekterar över om och hur tröst verkar och om vårdtagaren upplever tröst trots att de själva känner att de inte kan ge så mycket tröst.

... då känner jag kanske att jag inte kan ge så mycket tröst men ändå kan de kanske uppleva en viss tröst om man nu kan få en viss tröst eller om det är antingen eller (Informant H)

En vårdare reflekterar över hur hon själv skulle uppleva ett otröstligt lidande, om en närstående låg döende eller sorgen efter ett barn som dött. Informanten menar att trots att dessa lidande är otröstliga får man ändå tröst. Således är det möjligt att i det otröstliga ändå uppleva tröst och för tröst att trösta trots att lidandet upplevs otröstligt.

För jag brukar tänka själv att man kan inte om ens [närstående] liksom låg döende det går inte att trösta // men man får ju tröst det är ju en sorts tröst⁶² (Informant B)

⁶¹ Det uppfattas som att trösten gör att den lidande hittar en väg ut ur mörkret, men det framgår inte klart om vårdaren bidrog till att finna den vägen.

⁶² Citat (meningsenheter) av olika betydelser anges här för tydlighetens skull, d.v.s. meningsenheterna belyser både det otröstliga lidandet och tröst som tröstar trots att lidandet är otröstligt.

Atmosfären i ett hem känns redan i tamburen. En varm atmosfär gör vårdaren generös, vilket i sin tur gör det lättare att trösta. Informanten utvecklar detta genom att beskriva den motsatta företeelsen, en kall atmosfär. I en kall atmosfär finns ingen värme mellan dem som bor där och heller ingen hemkänsla. Det verkar som att den varma atmosfären representerar en hemkänsla som öppnar för tröst och för att trösta. Hemkänslan skapar således förutsättningar för en ömsesidig känsla av tröst; den gör vårdaren öppen för tröst och för att trösta en vårdtagare som tillsammans med närstående skapat denna öppenhet för tröst.

(F: Men när du känner det här kalla respektive varma och du tänker vad tröst är, hur känner man trösten på något sätt?) ... I: Jamen, det kanske också är så att när man kommer ut till ett ställe där det är varmt så kanske man själv också tinar och att man då har lättare för, att man kanske rentav blir generösare när man kommer in i ett varmt ställe än i ett kallt // det handlar ju om att vara generös det får man ju vara för att kunna ge tröst // men sen blev det en sån känsla att när jag klev innanför tröskeln i den familjen där det var så varmt då kände jag det så fort jag kom innanför dörren (Informant I)

I vårdarnas beskrivningar av att trösta framstår en tröst som ger och ger tillbaka, d.v.s. när vårdaren tröstar upplever denne själv tröst. I vårdtagarens gensvar på vårdarens tröst upplever således vårdaren själv välbefinnande och tröst. Andra vårdare beskriver upplevelsen av att trösta som en varm och skön känsla. En vårdare framhåller att trösta och veta att det hjälper liksom att göra gott ger henne mycket tillbaka. Det framstår som en ömsesidig påverkan vilken öppnar upp både den lidande och vårdaren själv för tröst.

... Ja, men som det här samtalet med den här mannen idag jag hade på förmiddagen var det ju då, men han berättade om sej va och jag känner men jag känner ju den här familjen, det var ju himla skönt för mej att höra det här. Det var ju en tröst för mig det här egentligen att han berättade om sitt liv om hur han hade det nu och hur han hade haft det (Informant C)

(F: Du har sagt flera gånger att det känns bra, när man kan trösta) I: Ja, när man känner att man får gensvar att dom att vi lyssnar på varandra då (Informant I)

... Nej, men det är ju så tröstar man någon och man vet att det hjälper att det har hjälpt eller som att man gör något gott det ger ju tillbaka en mycket det gör det ju (Informant K)

Vårdarna upplever själva tröst av att trösta och vårda. Det sker på olika sätt. En vårdare beskriver hur tröstandet ger henne tröst. Det gör den därför att när hon hjälper den lidande så hjälper det samtidigt henne själv att utvecklas som människa. Den växten handlar om att få en förmåga att förstå andra, vilken framstår som en samlad erfarenhet som hon bär med sig och senare kan utnyttja för att bli bättre på att hjälpa andra.

(F:... tröstar vad gör trösten med mej då ?) Jaa, jo men det hjälper ju mej också det gör det ju, jag tror att det hjälper mej också // Dels att man kan hjälpa den här personen att få tillbaka något men också att det är någon slags förberedelse att man kan hjälpa någon annan så // Det hjälper mej att jag utvecklas lite tror jag, jag växer lite för varje gång som människa tror jag om jag kan göra något sånt // (F: Hur växer man som människa...) I: [lång paus] Jo, men man får en förmåga eller att förstå andra som man sen bär med sig och kan utnyttja och hjälpa kanske bättre och bättre av de erfarenheter man har samlat på sig tror jag (Informant H)

Vårdarna själva kan uppleva tröst av att vara i situationer där kampen mellan liv och död är särskilt framträdande. De uttrycker förundran över att det vardagliga livet kan fortgå som van-

ligt trots att döden är ständigt närvarande. Den tröst vårdaren upplever i situationen med den döende mannen och hans anhöriga förefaller handla om vörndnad för styrkan i livet självt. Vårdaren uttrycker denna vörndnad i ”att livet kan ändå”.

Ah, jag kan känna tröst i sådana här [paus] jag tycker det är så fantastiskt att dom kan att livet kan ändå. och frun där och orka med och julen kommer ändå och det här julstjärnor och tomtar och grejor att man ändå orkar med detta runtikring, det tycker jag är så fantastiskt att det inte bara klappar ihop och man sitter där med honom utan för barnens skull och för hans skull och att det här är (Informant H)

Den bevarande trösten

Den bevarande trösten skyddar från att lidandet blir den lidande övermäktigt. Det gör den genom att portionera ut lidandet och därmed förhindra att det blir för stort. Vidare representerar hemmet, under förutsättning att det är ett tryggt hem, en vardaglig tröst, en fristad samt en tröst som bevarar den lidande från att känna sig rotlös. Trösten i att känna igen sig, t.ex. i något som framkallar positiva minnen, inger trygghet. Det gör också den tröst som vakar över den lidande och som fungerar som en hjälpande hand för denne.

När vårdarna talar om vad de föreställer sig att hemmet betyder för vårdtagarna, gör de det i termer av trygghet. På ett djupare plan än det rent bostadsmässiga tycks hemmet således representera trygghet för vårdtagaren. Det förutsätter dock att det finns någon hemma som uppehåller denna trygghet. Vårdarnas föreställer sig att vårdtagarna, yngre som äldre, vill vara och vårdas hemma så länge som möjligt. En vårdare beskriver målande hur hon upplever att detta att få vara hemma som ”det absolut viktigaste” för vårdtagaren, oavsett vad det kräver.

... folk som springer här natt och dag och hjälpmedel och hjälp med allt toa och tvätta sig och mat men bara jag får vara hemma // det kan vara omodernt, jobbigt och kallt men bara jag får vara hemma (Informant H)

Hemmet beskrivs som kärnan i tillvaron, trygghet, en fast punkt och att det i sig innefattar allt det livet handlar om. Hemmets innebörd uttrycks också metaforiskt i bilden av en borg. I följande citat redovisas inte meningsenheter utan istället en del av intervjutexten. Det görs för att förtydliga vad vårdaren själv upplever som hemmets innebörd och vilken innebörd hon föreställer sig att hemmet har för vårdtagaren och hur det i sin tur hänger ihop med tröst.

(F: ... jag tänker så här då att ett hem kanske kan framkalla en känsla jag är intresserad av den känslan eftersom det är tröst som jag då ska) I: Jo (F: Jag tänker är det bundet till plats eller natur eller vad är det?) I: Ja, det kan nog vara bägge delar både tiden och tror jag många det här med barndomen då om de vuxit upp i hemmet att det känns som en trygg period förhoppningsvis och det här med make eller maka om man hade den biten att det också är förknippat med hemmet sina roller där i hemmet och barn och barn-uppföstran. Ja, det är ju allting egentligen, mat och glada stunder och sorgliga stunder att det finns allt där i en liten påse... (F: och trösten?) I: Jaa (F: Det tror du?) I: Jaa (Informant H)

Vårdarna beskriver också sin egen upplevelse av hemmet. Hemmet upplevs som en plats där man får vara sig själv, ett eget revir inom vilket man är oberoende av yttre krav. I citatet använder vårdaren bilden av hemmet som en fristad för att beskriva dess innebörd. Hemmet

tycks således representera en oas i tillvaron, en respit från livet utanför och de krav som där ställs. Det har med tröst att göra under förutsättning att det finns trygghet och förståelse i hemmet.

(F: Om man tänker det som en känsla som har med hemmet att göra...) I: Ja, den känsla som har med hemmet är väl att den ska ett eget revir på något sätt eller där kan jag vara det är en fristad på något sätt det är inga krav på det sättet som det är ute i livet utanför hemmet utan där, ja det är en fristad (F: Har det med tröst att göra?) I: [lång paus] Ja, det kan det ju ha tycker jag nog [lång paus] att det finns trygghet och förståelse inom hemmet eller borde finnas där, det är ju inte självklart att det finns men att det borde det⁶³ (Informant H)

Jag kan stänga in mig jag kan rå mig själv och jag behöver ju inte umgås utan jag kan koppla av och göra vad jag själv vill, ingen bestämmer över en (Informant G)

Vidare uttrycks en föreställning om att tröst för vårdtagaren är att vara i det vardagliga där livet fortgår som vanligt. Utan att explicit benämna det tröst beskriver en vårdare det vardagliga arbetet i hemmet som ett uttryck för en nära, förtrolig och trygg relation.

Jamen, det är väl det här trösten på något sätt kanske vara i det här vardagliga, livet fortgår, barnen ritar och de håller på och jul och donar med sina grejor mitt i alltihop, att han [döende make och pappa] får vara hemma // (F: Vad är det som driver henne tror du?) I: Jag tror det är barnen att det ska vara jul och ska vara mysigt och pappa ligger där som vanligt (Informant H)

... då städar jag, tvättar håret och jag rullar det, vi dricker kaffe vi pratar vardagliga händelser (Informant A)

Vårdarna föreställer sig att vårdtagarna erfar tröst i det positiva igenkännandet och att de ofta lever i en minnenas värld. Minnena tröstar såväl som erinrar om smärtsamma livsupplevelser. Ett sådant exempel är att vårdtagarna saknar avlidna anhöriga men finner tröst i förvisningen om att återse dem efter döden.

Vårdarna beskriver hur de själva upplever tröst, och hur de föreställer sig att vårdtagaren upplever tröst av det som är välkänt; det som framkallar positiva minnen. Trösten i det välkända tycks handla om att uppleva en vardaglig förtrogenhet och att känna igen sig i de minnen som är förknippade med exempelvis gamla ting. Denna förtrogenhet förutsätter dock att vårdtagaren har det bra och trivs hemma. Igenkännandet tycks vara en tröst som på något sätt förankrar nuet genom det förflutna. Att vårdaren är väl förtrogen med vårdtagarens bakgrund och livssituation uppfattas även det som tröst.

(F: Tror du att det här med hemmet har något med tröst att göra) I: Jag vet inte, för min del så är ju mina minnessaker och mina grejor det som jag har kärt då, det är ju en tröst att se det mina foton ja sådana saker som man fått då det som står en nära det man känner igen sen längre tillbaka och sådana saker, det som är bekant tror jag är en tröst, det som man känner igen det tror jag är tröst faktiskt (Informant L)

⁶³ Liksom i föregående citat redovisas en del av intervjutexten och inte meningsenheter för att förtydliga framställningen. Redovisningen av detta och föregående citat är således ett avsteg från hur textanalysen genomförts, d.v.s. redovisningen visar inte kongruens med textanalysen.

... sen är det ju detta att innan de dör helt sängliggande så kan de ju gå och pyssla lite de kan gå och kanske ta sig vatten och kan ta och gå till toaletten och det är jag tror att det är en tröst att ha sitt omkring sig ... (Informant I)

... det är ändå min gamla stuga som jag har bott i och det kan ju vara en tröst att veta att de har gjort // det är ju en tröst att jag känner honom och vet lite grann om man nu har det bra hemma om man trivs hemma förstås det är ju en förutsättning (Informant G)

Sin egen upplevelse av tröst beskriver vårdarna som något som vakar och är ett beskydd. Ett sådant exempel är skyddsängeln som en informant upplever vakar och värnar om henne. Det beskrivs som en upplevelse av att ha ”någonting däruppe” och den närvaron känns skön.

För jag tycker jag har en skyddsängel någonstans, jag känner att jag har någon med mig det har jag känt i många situationer att jag har någon som vakar över mig, det är mitt (F: Är det tröst?) I: Ja, det är en tröst, det känns skönt och känna det att man har kanske någonting däruppe, det är en tröst (Informant I)

Den vakande trösten är också en trofast tröst. Denna tröst bevarar från lidande genom att inte överge, vara pålitlig och visa den lidande aktning. Vårdarna uttrycker en trofast tröst i att på olika sätt hålla kontakt med vårdtagaren, att inte lämna döende ensamma och att trösta anhöriga genom att försäkra dem om att den avlidne inte varit ensam. Trofast är också den tröst som vill hedra en avliden vårdtagare genom att visa att denne hade någon som brydde sig och därför inte var alldeles ensam.

... det är en tröst att veta att man inte glömmet honom (Informant G)

Även om man är medvetlös så ska man ha någon som håller en i handen och det säger jag till dem att det finns någon som är hos dej, du är aldrig ensam och det är ju en tröst (Informant I)

(F: Hade det varit tröst för dej?) I: Ja, det hade varit tröst lite för mig, det hade känts att jag hade fått hedra honom på nåt sätt som att han hade någon, det hade det varit (Informant B)

Tröst bevarar också från att lidandet ska bli den lidande övermäktigt genom att successivt portionera ut lidandet. Det förhindrar att lidandet blir för stort för den lidande. En utgång för lidandet skapas och på det sättet bibehåller tröst jämvikt i känslolivet. Detta beskrivs också metaforiskt i att inte låta ballongen fyllas på med lidande tills den exploderar av sig själv utan istället trösta genom att kontinuerligt tömma ut lidandet. På det sättet undviks ”den här jättesmällen, den här sprickan i det hela”. Denna tröst ställs i motsats till det lidande som blåses upp och till slut blir så uppblåst att ballongen spricker. Detta uppblåsta lidande beskrivs av samma vårdare som att: ”de blåser det och blåser det och blåser det och blåser det och ju mer du blåser det och ju hårdare det blir desto större smäll blir det ju till slut.”

Ja, helst ska man inte behöva sticka hål ens för den [ballongen] ska man kunna tömma den hela tiden // Lite jämnhet i det hela så att det inte blir stora berg och dalbanor i det känslomässiga livet (Informant K)

Förlåtelse, ilska och gråt tycks också bevara den lidande från att överväldigas av lidandet genom att fungera som en slags avledande tröst. Något som beskrivs som betydelsefullt för tröst och tröstandet är att när man gjort något fel be vårdtagaren om förlåtelse för det. När förlåtelsen väl ägt rum och relationen med vårdtagaren upprättats, är det sedan lättare att trösta. Vår-

darna beskriver också hur de själva upplever tröst av att gråta och ge utlopp för sin ilska. Gråten och ilskan framstår som ventiler vilka likt den i föregående exempel beskrivna ballongen, portionerar ut lidande och därmed hindrar det från att bli för stort. En vårdare beskriver exempelvis hur hon tröstar sig själv genom att sparka på träd och en annan hur hon tröstar sig med att vissa dagar gå undan för att lida sitt lidande. Det uttrycker hon i att ”då har man löst det själv”.

Väl ber man bara om förlåtelse [till vårdtagaren] så brukar det ordna sig (Informant C)

Tröst i ilska det är om ju man går och sparkar till ett träd, slår på döda ting då har man ju fått en urladdning (Informant A)

Ibland så vill man bara gå själv på toaletten och gråta ihjäl sig // men då är det skönt då har man löst det själv (F: Då, är det trösten?) I: Ja, precis... (Informant K)

På liknande sätt tröstar vårdarna sina vårdtagare genom att låta dem lida sitt lidande. En vårdare beskriver hur hon lämnar de lidande ifred och låter det onda vara ont tills det värkt ut. En annan vårdare uppmanar vårdtagaren att ge utlopp för sitt lidande och låter sedan denne välja hur hon vill reagera på uppmaningen.

Eller bara säga så som jag gjorde till henne: ”Gråt” och sen får de själv besvara det hur de själv vill liksom // Det blir som en utgång när man har öppnat en dörr (Informant K)

... Nej, men då börjar de [psykiatrin] ju gå runt och andas lite, låta dem vara en stund (Informant B)

Vårdarna föreställer sig att samtal kan trösta. En vårdare uttrycker att detta att ”släppa ut sina känslor” kan ge tröst åt den lidande. Vårdarna beskriver också hur de tröstar genom att låta den andre sätta ord på sina bekymmer och låta denne ge röst åt sitt lidande. Det kan gälla samtal med anhöriga efter att vårdtagaren avlidit och samtal vid olika slag av ångest. Vårdarna upplever också att de själva tröstas av sina arbetskamrater, framför allt när ”något speciellt” hänt. Den trösten består i att tala om det svåra. Det gör också de samtal man för med sig själv.

Att den som har varit med om någonting får berätta själv gång på gång på gång vad det är som har hänt (Informant I)

Då [efter anhörigs bortgång] är man väldigt ensam för då, man behöver också prata om sin sorg och kan även behöva tröstas då med (Informant A)

Och de börjar prata och släppa ut sina känslor så kan det ju ge en tröst för dem då (Informant J)

(F: Blir du tröstad?) I: Ja, det blir man ju, jag har ju arbetskamrater och så vi pratar ju mycket och så det gör vi sinsemellan, bara få prata om det om något speciellt som har hänt kanske (Informant E)

Vidare beskrivs tröst som att vara en hjälpande hand för den lidande. Vårdarna framhåller betydelsen av att vara ett stöd för den lidande, ett stöd genom att trösta. Det gör de framför allt genom att samtala med den lidande och hjälpa denne att reda ut situationen. Vidare uttrycks att tröst är att se det som fortfarande finns kvar av t.ex. förmågor, relationer och minnen.

Sedan, givetvis det här att man stöttar någon och pratar om sjukdomen eller vad det nu är som är bekymret, det kan ju ge en tröst i sig kanske (Informant J)

... ett stöd tror jag man får bara vara, ett stöd för trösta // ... den trösten där gör man en hjälpande hand (Informant B)

Tron var tröst för den döende vårdtagaren då denne bad tillsammans med en annan person. Vårdaren framhåller att vårdtagaren fick ”ett stöd i sin tro där, inför döden då”.

(F: Hon berättade inte vari trösten eller hur uppfattade du den?) I: Jo, det var att hon hade fått be tillsammans med denna andra, denna kvinna som kom till henne // ... bönen var tröst... (Informant C)

FRÅNVARANDE TRÖST

Textanalysen visar att tröst som är frånvarande är: Den överskylande trösten och Den oförmögna trösten. Både den överskylande och den oförmögna trösten beskriver således tröst som inte tröstar och ett fenomen som man är oförmögen att riktigt förstå.

Den överskylande trösten

Överskylande är den tröst som av olika anledningar undviker lidandet och den lidande, som utgår från hur lidandet bör vara och som förminskar lidandet och den lidande.

För det första framträder en tröst som undviker lidandet. Vårdarna beskriver vårdssituationer där de t.ex. väljer att inte se och svara an på vårdtagarens vädjan. Tröst som undviker lidandet har flera orsaker av vilka de flesta tycks utgå från att vårdaren är upptagen av sig själv. Den upptagenheten fokuserar inte den lidande och lidandet, och den självupptagne kan därför inte trösta.

Det är att vara en självupptagen person det är bara mej det är bara jag som gäller jag som personal det är vad jag tycker som gäller då kan du ju inte gå in och trösta någon [paus] (Informant A)

En aspekt av självupptagenheten uttrycks i att det tar för mycket av den egna tiden att ägna sig åt någon annan.

Det tar för mycket av ens egen tid att ägna sig åt någon annan, att bry sig om sin lilla medmänniska (Informant G)

Ytterligare en aspekt av självupptagenhet är att vårdarnas eget lidande gör att man inte orkar med den andres lidande. Det beskrivs som en upplevelse av stress inombords och att inte vilja visa den samt önskan om att bara få vara själv och lida sitt lidande.

Sen kan man ju själv ha det jobbigt, privat också och kanske har fullt tillräckligt med sig själv för tillfället (Informant H)

Jag blir stressad inombords så ja eller så man vill ju inte visa (Informant E)

För det vet jag ju vissa dagar orkar man inte med och sätta sig ner och lyssna (Informant C)

Ibland väljer vårdarna att inte engagera sig i det lidande som de ser behöver engagemang. Brist på engagemang är således ett uttryck för icke-tröst. Vårdarna beskriver hur de på ett både medvetet och omedvetet sätt väljer att inte se de signaler som vårdtagaren ger. Det verkar som att de avskärmar sig från den lidande och dennes upplevelse av sitt lidande.

(F: Så inte tröst är då...) I: Att inte engagera sig i de problem man ser finns [lång paus] (Informant C)

(F: Om man då, kan man välja att inte trösta?) I: Ja det kan man säkert göra (F: Hur gör man då?) I: Ja, till exempel genom att inte göra så som jag sa innan då att man väljer att inte se det bara signalerna att man inte känner efter hur eller så (Informant J)

Brist på mod gör att vårdarna undviker att trösta såväl som att det ibland uppfattas vara bättre att inte trösta och lägga sig i för mycket.

Det är svårt att ta sig själv till det till att gå och trösta ((Informant A)

... det är nog bättre att inte trösta och lägga sig i för mycket (Informant C)

För det andra beskrivs överskylande tröst och att trösta även som att vara och vårda på ett visst sätt. Det uttrycks bl.a. i att vårdaren ska vara professionell, vilket betyder att inte gråta, inte visa för mycket medlidande utan stå för att ”så här är verkligheten”.

På liknande sätt förhåller det sig när vårdaren upplever att det inte finns hopp för den lidande. Tröst utgår då från en föreställning om hur lidandet bör vara och en öppenhet för att det skulle kunna vara på annat sätt tycks saknas. Vårdarens sätt att uttrycka sig med orden ”det är som det är” pekar på en sådan brist på öppenhet. Det kan bidra till att låsa uppfattningen att tröst är omöjlig när inga utsikter finns för den lidande att överleva.

(F: Och då går det att trösta?) I: Nej trösta går ju inte nej utan det är som det är så är det // Det är ju jättejobbigt, det är ju jobbigt att veta vad man ska säga när man vet att allting är hopplöst, när man brukar inte ha långt kvar (F: Kan man trösta då?) Nej, det kan man ju inte (Informant F)

Vårdaren bör inte heller lägga sina egna ord i munnen på den lidande utan istället låta denne uttrycka sitt lidande själv. Ett annat exempel på att själv uttrycka vad den andre känner är att skylla över lidandet med att säga att det inte är så farligt. Genom att inte låta den lidande uttrycka sitt lidande signalerar vårdaren att denne inte är beredd att ta emot den andres lidande.

Så att man stoppar orden i munnen på folk som ska som är ledsna // ... inte komma med goda råd utan de, jag är väldigt duktig på att komma med goda råd jag vet det men det kanske inte är så bra i alla lägen (Informant L)

Så att man inte försöker prata om något annat eller skyler över: ”Men det är inte så farligt” (Informant I)

Nästan identisk med innebörden av föregående exempel är en annan informants beskrivning av att själv bli tröstad på ett överskylande sätt. Den trösten handlar om att en sjuksköterska uttryckt hennes lidande genom att säga att hon förstår det utan att verkligen göra det. Det gör informanten arg därför att hon upplever att sjuksköterskan inte känner det hon känner och därför inte ska eller kan uttala sig om hennes lidande.

Och det kunde jag känna att det gjorde mig bara förbannad på det sättet som hon tröstade mig då för då det var mer det här att satte sig på sängkanten jämte mig och sa så här: ”Ja, jag förstår att det är jättejobbigt för dej” och jag tyckte att hon har ju ingen som helst aning om det (Informant J)

Vårdarna beskriver för det tredje en överskylande tröst i upplevelser som handlar om att trösten förminskar lidandet (och den lidande). Deras föreställning av hur vårdtagaren upplever tröst som förminskar uttrycks bl.a. i bilden av en strut och att titta genom den vida strutöppningen för att därigenom få ett smalt perspektiv. Ett sådant perspektiv på lidandet beskrivs som icke-tröst. Det är det också när vårdaren av någon anledning väljer att inte se den lidande som finns omkring henne. Icke-tröst beskrivs ytterligare i en bild av en rak väg, som uttrycker en vård och vårdare som inte ser mer än raksträckan, d.v.s. inte ser den lidande som finns runt omkring. Det beskrivs som att göra det nödvändiga och det som syns.

(F: Och med det menar du?) I: Då är jag ju inte till någon tröst för då ser jag ju det pyttelilla där... (Informant A)

(F: Du sa något att det finns människor som inte ser åt sidorna..) I: Ja, att man bara ser raka vägen och inte ser de här stigarna (Informant G)

(F: Vad är inte tröst då?) I: Ja [paus] ja det är när man inte ser vad man har omkring sig av någon anledning alltså [lång paus] (Informant C)

En sjuksköterska och en präst figurerar i beskrivningar av tröst som förminskar den lidande och upplevelsen av lidandet. Sjuksköterskan liksom prästens tröst kan närmast beskrivas som en tröst som förbarnsligar den lidande. Sjuksköterskan tröstar som om hon hade tröstat ett barn och för prästen tycks hela hans framtoning framkalla en slags vörnd. Denna tycks göra att vårdtagaren ifråga upplevde sig mindre därför att prästen förefaller större, inte endast i fysisk utan också i mental bemärkelse. Det menar vårdaren vara ”fel form av tröst” och ett exempel på hur fel tröst kan bli.

... att på det sättet som hon [sjuksköterskan] gjorde det var väl mer som att hon hade tröstat ett barn än en vuxen människa (Informant J)

... kvällsandakter, då kom ju prästen ... så han gick in och hälsade på den här damen svartklädd, stor, tjock och hon knixade ju nästan i sängen precis som om hon neg, det var fel form av tröst, där kan man se hur fel tröst kan vara också. Han ville in och hälsa på och kanske trösta sin ortsbo då vad fel det kan bli [paus], ja hans kläder var förmodligen ett hinder (Informant A)

En annan vårdare beskriver en vårdssituation där hon själv blir tröstad som ett barn. Den trösten tycks kränka hennes värdighet och förminska henne som person. Det är en tröst som fråntar henne rätten att behandlas som en vuxen människa trots att hon är sjuk och svag. Informanten beskriver den trösten med orden: ”jag fick ingen tröst av det”. Istället framkallar ”det” ilska. Det är en tröst som inte tycks vårda.

... så istället för just det här som jag upplevde från henne att hon kanske tröstade mig som ett barn för jag fick ingen tröst av det utan snarare tvärtom utan jag blev arg (Informant J)

Den oförmögna trösten

Tröst som är oförmögen att trösta är den tröst som på olika sätt upplevs främmande liksom det lidande (och tro) som är svåråtkomlig för tröst. Oförmögenheten handlar också om att tröst och lidande som fenomen upplevs svåra att förstå. Tröst som den lidande inte vill ha är också oförmögen att trösta. Oförmögen är den också när den misslyckas med att trösta utifrån egna eller vårdtagarens förväntningar respektive inte stämmer överens med förväntningar.

Vårdarna beskriver en tröst som känns främmande och att det är svårt att trösta en person som man inte har någon relation till, som är främmande. Det uttrycks bl.a. som att det är svårt att trösta en okänd, att inte uppleva sig vara rätt tröstare för den personen respektive att inte vara bra på att trösta. Svårigheten att trösta någon som man inte känner består i att tröstandet blir ytlig och att den inte heller blir ”på ett riktigt sätt”. När det således inte finns en relation mellan tröstaren och personen i behov av tröst upplevs främlingskap och det är svårt att trösta. En vårdare känner sig främmande för tröst eftersom hon anser att tröst och att trösta inte ingår i professionen. Det som också framkommer ur analysen är att vårdaren inte anser att hjälp och stöd är tröst och att det inte heller är tröst, utan stöd som hon ger vårdtagaren. Sett ur detta perspektiv är således stödjande och hjälpanse insatser oförmögna att trösta.

För jag tycker det känns svårt att trösta någon som man inte känner ja det kan ju man göra lite så kanske ytligt men inte riktigt på ett riktigt sätt ändå (Informant I)

Jag tycker inte jag har varit någon bra tröstare, det upplevde jag redan när jag gick på sjuksköterskeskolan, en del var så duktiga på det här upplevde jag det då, de var så mjuka och de var så och de kunde trösta [skratt] ibland jag kände, nej jag kan inte det... (Informant C)

... jag kan inte säga att tröst ingår i min yrkesroll eller så för så känner inte jag riktigt // men inte just att jag tröstar, det tycker jag är lite svårt //... men för mej så känns det inte som att det är tröst egentligen utan det är att man försöker reda ut situationen då att man försöker hjälpa den här personen att må bättre // (F: Hur tröstar du här då som distriktssköterska?) I: Det är ju kanske mer då att stötta i så fall // ... jag känner det att om någon får något tråkigt besked här ute så tror jag nog inte att jag ser på det som att jag tröstar den personen utan i så fall att man stöttar personen (Informant J)

Att känna sig främmande för tröst uttrycks även i att om vårdaren inte mår känslomässigt bra så är hon eller han inte heller bra på att trösta.

Mår man känslomässigt inte bra jag kan inte för mitt liv se att man kan vara en bra tröstare heller jag tror inte det men det är jag personligen som tror det för det är nej jag kan inte tänka mej det (Informant A)

Innebörden av tröst och lidande upplevs av vissa svårt och av andra omöjligt att beskriva. Vårdarna upplever att de saknar ord för att beskriva lidandet och de tycks också oförmögna att förstå vad tröst och lidande är. På liknande sätt upplevs det svårt respektive omöjligt att beskriva hur tröst överförs.

... liksom det går ju inte, det finns inte ord för det [lidandet]... // det går inte att beskriva detta lidande (Informant B)

... det här sånt här som är abstrakta ting det är ju jättesvårt // men sen är det ju vad man lägger då i tröst vilken innebörd det har, det är jättesvårt (Informant J)

... vad som händer, det vet jag inte [vid tröst] (Informant L)

... men på något sätt så jag kan inte säga vad det är man överför när man ger tröst (Informant J)

Vårdarna känner sig också ovissa om en döende verkligen tröstas av att de under dennes sista tid sitter hos henne eller honom. De känner sig även osäkra på om det är tröst eller om det är uppmuntran och stöd som vårdtagaren behöver. Vidare upplevs det ovisst om det lugn som vårdaren uppfattar tröstar, verkligen är tröstande.

Jag vet faktiskt inte om de har någon tröst av att man sitter där och tittar den sista tiden (Informant K)

... jag vet egentligen inte om det är tröst de behöver eller om det är uppmuntran och stöd (Informant J)

Vårdarnas föreställning av hur vårdtagaren upplever lidande [tro] som är svåråtkomligt för tröst uttrycks i citatet nedan. Vårdaren beskriver en vårdssituation i vilken hon inte upplever det möjligt att ”vara till så mycket tröst”. Den handlar om att vårdtagaren förlorar kontrollen över sig själv. Vårdaren beskriver händelsen som att vårdtagaren upplevde en ”fruktansvärd dödsångest” och att han var på väg att ”hoppa ut genom balkongen”. Det tolkar vårdaren som att vårdtagaren upplever att denne förlorar tron och med den det som vederbörande trott på i hela sitt liv.

Det var ju precis som att hela den här plattformen [tron] rasade hela den här grunden som han stod på den fanns inte längre och då blev det ett slags inre kaos // Ja, vi hade faktiskt full sjä egentligen att bara hantla honom, att man kände inte att man kunde vara till så mycket tröst på det sättet (Informant H)

Vidare föreställer sig vårdarna självömkan som otröstlig därför att de har mött vårdtagare som inte vill tröstas. Således är självömkan otröstlig eftersom den lidande vill lida och inte tröstas. Det verkar som att för ”martyren” har lidandet blivit tröst.

... och då är man martyr då vill man lida och då kan man inte ta emot någon hjälp i den situationen // Tycka synd om sej själv och inte låta en trösta // (F: ...men vårdtagaren då, hinder hos den du ska trösta)
I: Du vet det finns ibland sådana här martyrer som vill lida [paus] där kan jag ibland tycka ”fan tyck inte så synd om dig själv”, fast det säger man ju inte självklart (Informant K)

Vårdarna upplever att det är svårt att trösta det lidande som är slutet, när den lidande är svårtillgänglig och har svårt att öppna sig för vårdaren. En vårdare beskriver det i bilden av en stängd dörr genom vilken känslorna vare sig kommer in eller ut och att då kan inte personen ta emot tröst.

I: [lång paus] Alla människor är ju inte så lättillgängliga heller så där att man så lätt kommer in på utan de kan vara rättså slutna i sig själva och aldrig varit vana vid att öppna sig så mycket för andra människor (Informant H)

(F: Hur då menar du?) I: Nej, men annars om man har en stängd dörr då kommer ju inte känslorna någonstans, varken ut eller in ju då kan man inte ta emot tröst (Informant K)

Enligt vad som tidigare nämnts beskrivs tröst som en svåråtkomlig förmåga och vårdarna upplever det svårt att trösta. En vårdare beskriver en situation där en döende vårdtagare försöker säga något som hon inte kan uppfatta. Det upplever hon som att ”jag kunde inte trösta”. En annan informant beskriver hur hon som ung första gången tröstar och att det var det svåraste hon varit med om i hela sitt liv.

Jag vet första gången jag tröstade, då var jag sjutton år... det var ju det svåraste jag varit med om i hela mitt liv (Informant I)

En annan sak som skiljer stöd från tröst är upplevelsen av att det svåra lidandet inte går att trösta. Således skulle tröst vara oförmögen att trösta det svåra lidandet. I detta lidande är det istället endast möjligt att vara ett stöd för den lidande.

Jag kan känna så där, jag kan inte trösta jag kan vara ett stöd men jag kan inte trösta, så kan jag känna // och där ser jag nog mer som ett stöd att man är ett stöd istället för, för tröst (Informant B)

Vårdarna uttrycker att det finns lidande som är särskilt svåråtkomligt för tröst. Det är sorg, hopplöshet och att vara maka eller make i en relation där man står varandra nära och den ena är svårt sjuk. Ett sådant exempel är att vara anhörig till någon som lider av demenssjukdom. Det lidande som inte går att hjälpa upplevs inte heller som att det blir tröstat.

Det är ju sånt lidande, så mycket lidande liksom det, det går inte att trösta att hennes man ska försvinna liksom //... när jag går in jag går ju in och tröstar alltså den anhörig som är jätteledsen för att deras man är helt borta han är så dement att han tror att jag är en vovve eller någonting så det, det går inte att trösta det tycker inte jag //... Ja, ibland kan jag känna att som anhörig om man står om man har en man eller hustru man står varann väldigt nära så tycker jag inte att det går att trösta (Informant B)

(F: När blir du inte tröstad?) I: [lång paus] Det är jättesvårt att säga, får man ingen hjälp, går det inte att hjälpa så då är det klart då känner jag mig att man inte blir tröstad (Informant D)

Tron tycks inte alltid fungera som tröst. Vårdarnas föreställning av hur vissa av de äldre vårdtagarna upplever tron är att de är ”inmatade” och uppfostrade med ”det väldigt kyrkliga”. En sådan tro kan upplevas som hemsk. Vårdarna upplever även att tron hos vissa av de äldre vårdtagarna är ”hård” därför att den för de ”väldigt troende och kristna” betyder mycket regler. En sådan tro förefaller inte lindra lidande, utan snarare tvärtom.

Det här att alltså katekesen i skolan de blev så inpräglade i det här, det kan vara lite hemskt för dom också det tror jag // alltså gamla det är en hårt dom som är väldigt troende och kristna det är ju så mycket regler alltså (Informant B)

... det är ju de som är går mer efter boken som håller mer på det praktiska i det hela då det är rätt men jag får inte göra det och inte det (Informant K)

Vårdarna föreställer sig att tröst är oönskad i ett lidande som man vill stanna kvar i eller tröst man inte alls vill ha. Det uttrycks i att alla vårdtagare inte vill bli tröstade utan istället vill gå in i sin värld eller sorg och att vissa har svårt att öppna sig och att ta emot hjälp. De framhåller även att den lidande kanske inte har behov av just ”den trösten” och att alla inte vill ha tröst av just ”den vårdaren”.

(F: Hur då menar du?) I: Ja, vad ska man säga när man kommer in till någon [paus] man vill ju trösta men de kanske inte alls behöver den trösten (Informant E)

... ibland finns det väl de som inte vill bli tröstad heller att de vill ha gård in i sin värld så i sin sorg eller vad som hänt... (Informant G)

... men så länge den [dörren] är stängd kommer man kanske nog inte så långt [med att trösta], ja inte för stunden (Informant K)

Tröst som misslyckas med att trösta utifrån förväntningar beskriver vårdarna framför allt som orsakat av det höga arbetstempot inom vården. Det som kallas flexibilitet framstår istället som en fragmentering i vilken vårdarna tycks förlora både yttre och inre kontinuitet. På det sättet skapas en oförmåga att svara an på vårdtagarens lidande och att trösta därför att vårdarna känner sig utlämnade till en tid som inte räcker till för allt och alla. Det upplevs som ett trösthinder. Hur vardagen erfars uttrycks på ett talande sätt och särskilt sista citatet visar hur pressen av att hinna med gör vårdaren kluven mellan att ge en god vård som tröstar och det som måste göras. Det hindrar henne från att trösta därför att hon inte är närvarande för den vårdtagare hon är hos utan i tanken redan på väg till nästa.

Samtidigt så känner man sig ibland så jädra splittrad så man kan inte vara närvarande... (Informant L)

Nu ska man vara så flexibel i sitt arbete på alla möjliga sätt som att få en tråd där och en tråd där //... att vi har då fullt upp och göra och då det är ett hinder för tröst (Informant G)

(F:...men vad är det då som gör att man inte kan trösta) I: Det är väl att man känner sig stressad då att man inte riktigt kan sätta sig ner och koppla av tankarna på att jag måste det och jag måste göra saker och så måste jag tillbaka där till tolv då för då ska vi köra maten och jag känner att här skulle jag kunna tillbringa lite mer tid och sen är det då ska vi ja klockan tre ska dom upp där // men ibland är man ju så att, jaha när man är så är man redan iväg till nästa i tankarna (Informant L)

Det upplevs även som icke-tröst när vårdarna inte kan hjälpa den lidande utifrån dennes förväntningar och måste tillbakavisa dennes vädjan. Ett sådant exempel är när vårdaren på grund av tidsbrist tvingas lämna vårdtagaren ensam med sitt lidande.

... för icke-tröst kan väl vara när det inte finns något att göra när man inte kan hjälpa till utifrån dom förväntningarna som vederbörande har (Informant D)

Ja, det är jobbigt att stänga dörren och gå (Informant F)

En vårdare beskriver sin egen upplevelse av tröst som inte överensstämmer med förväntningar som att det hon söker av sjukvården inte är tröst och framförallt inte tröst ”på det sättet” (se citat). Istället är det saklig information hon önskar. Situationen speglar olika förväntningar, där informanten söker saklighet och sjuksköterskan tröstar.

Ja, hjälpen fick jag ju men inte av henne inte genom tröst för söker man sjukvård så kanske det inte är att man vill ha tröst på det sättet utan man kanske vill ha saklig information och så här ligger det till och det här kan vi göra det här kan vi inte göra och så där (Informant J)

Sammanfattande beskrivning av vårdarnas upplevelse av tröst.

Den närvarande trösten är en följsam tröst, en öppnande och en bevarande tröst. Den följsamma trösten är medelbart närvarande, d.v.s. är där, i den andres lidande såsom det upplevs just för stunden. Att inte lämna någon ensam beskrivs också som en grundtröst. Tröst fungerar inte heller utifrån en manual utan anpassas följsamt till vad lidandet handlar om och vem som ska tröstas.

Den närvarande trösten är också en tröst som bevarar från lidande. Ett framträdande drag i denna tröst är dess förmåga att portionera ut lidande för att därmed förhindra att lidandet blir för stort. Tröst som en hjälpare hand bevarar den lidande från att få mer lidande än hon eller han tål. En bevarande tröst överger inte heller den lidande utan vakar trofast över denne. Tröst som bevarar den lidande är också att känna igen sig i det som på ett positivt sätt är välkänt och i det som framkallar positiva minnen. Det är också den tröst som framkallar upplevelsen av att vara i en fristad.

En ytterligare aspekt av den närvarande trösten är att den bildligt öppnar en dörr in till lidandet. Trösten öppnar och lossar således lidande, men gör det genom smärta. Den öppnande trösten har också ett helhetsperspektiv på människan och tröstar utifrån ett vidare perspektiv. Lidande och tröst kan öppna upp för att se på livet och livssituationen ur ett annat perspektiv. En sådan tröst framstår som en möjligheternas tröst, den både ger tröst och ger tillbaka tröst, är alltid möjlig att ge eller få och den är modig. Det är en tröst som trots allt tröstar, även i det lidande som förefaller otröstligt.

Den frånvarande trösten är en tröst som dels överskyler lidandet, dels är oförmögen att trösta. Överskylandet innebär att trösten av olika anledningar är upptagen av sig själv eller av något annat än den lidande och dennes upplevelse av lidandet. Denna tröst är således inte där den lidande är utan i sig själv. Den oförmögna trösten har svårt att trösta. Oförmögenheten tycks främst bestå i att nå in till den lidande och dennes upplevelse av sitt lidande. Skälet är att det t.ex. upplevs svårt att trösta någon som man inte har en relation till och att det är svårt att trösta den som inte önskar tröst. Ett annat skäl är att trösten inte överensstämmer med tröstarens egna eller den lidandes förväntningar på trösten och tröstandet.

Metaforernas tröst

I intervjuerna uttrycker vårdarna sig ofta i bilder. Dessa ger intryck av att ytterligare kunna belysa resultatet. Symbolsystemen är, enligt Ricoeur (1976), en meningsreserv vars metaforiska potential ännu inte är uttalad och därför är gömd, men som kan tolkas (jfr kap. 2).

De metaforer som presenteras i föreliggande analys tolkas som rotmetaforer därför att de förfaller vara potentiella meningsbärare (se kap. 2). Metaforerna illustreras också i bild (bilaga 1 b). Ordningen för presentationen av metaforerna, hur de i bilden är organiserade, har inget med grad av deras betydelse att göra. I denna analys tolkas, i motsats till den tidigare strukturanalysen, meningen. Det är således metaforernas meningsinnehåll som beskrivs och i citaten anges den aktuella metaforen ordagrant. Eftersom metaforerna inte är så många redovisas de teman som framträder genom analysen först i den sammanvägda förståelsen av metaforernas meningsinnehåll.

Metaforernas mening

Hur tröstar tröstarna, d.v.s. vårdarna? Meningsinnehållet i metaforen förstås som att tröst (och tröstaren) söker lidandet och söker tills lidandet (den lidande) är funnen. Sökandet är inte något lätt arbete utan i själva verket mödosamt. Metaforen pekar på att denna tröst inte ger upp utan söker tills den finner lidandet (den lidande). Trösten tycks inte bara söka efter den lidande utan strävar efter att finna denne där hon eller han befinner sig i upplevelsen av lidandet. Metaforen pekar även på att lidandet (den lidande) inte alltid är lättfunnet utan kan gömma sig i ensamheten, där det inte omedelbart är synligt (jfr bil. 1 b).

Metaforens djupare meningsinnehåll uppfattas som att denna tröst söker den lidande på ett sätt som innebär att ge upp något av sig själv för den andre.

Nej, men det är ju inte bara raka spåret men att man det finns stigar här och var man ser någon sitter och inte bara gör det som är viktigt som syns ... att man bara ser raka vägen och inte ser de här stigarna så att säga när någon det är ju många människor runt omkring här det är inte bara det stora spåret utan bara gör det nödvändiga och inte det som fast jag tar lite för att det tar lite längre tid kanske och det tar för mycket av en självs tid att ägna sig åt någon annan att bryr sig om sin lilla medmänniska (F: Vad menar du, de här stigarna?) I: Ja, att man ska inte bara se rakt fram utan se lite åt sidorna med för det är där de kanske sitter eller gråter eller behöver känna att jag finns för dem och inte bara de som sitter i dagrummet utan det finns ju faktiskt de som sitter i sitt rum och är ensamma behöver tröst och prata och (F: Är det så då att du måste gå in på de stigarna?) Ja, man får leta sig, saknar jag någon så går jag ju och tittar, de kan sitta inne och grubbla och ensamheten och ingen bryr sig och svårt att kanske komma ut för det är många som väljer att vara inne på rummet också

En annan metafor är illustrerad med en människa som har ett stort och talande hjärta (se bil. 1 b). Metaforen pekar på att tröst och lidande utgår från hjärtat och att tröst är omedelbar och äkta. Äkthetens motsats är falskhet. Falskheten eller sveket kräver en viss planering och kan av den anledningen inte ske spontant. Sveket är således motsatsen till den tröst som ”talar ur hjärtat”. Det bärande draget i metaforen pekar på att tröst är äkta och spontan och en tröst med rum för många ”hjärtesorger”.

Då måste jag ju tala av hjärtat // Jag vill gärna göra något bra för dem jag träffar, jag har plats för så mycket känns det som och det tänker jag väl också ibland att jag skulle ju ha plats för fler egentligen ...
Ja, jag menar plats i hjärtat

Du har någon hjärtesorg på något vis // alltså här i hjärtat då⁶⁴

Bilden av den öppna handen (se bil. 1 b) illustrerar vårdarens upplevelse av att den lidande lutar sig mot och lägger sin förtrostan hos henne. Förtrostan kan också förstås som en förtrost i egenskap av att inbjuda till tröst.

Att dom känner att dom lutar sig mot och liksom lägger sin förtrostan på något vis

Tröst uttrycks även i metaforer med anknytning till hemmet (se bil. 1 b). Den inbjudande öppna och den motsatt stängda dörren tolkas som att den helt stängda dörren stänger inne lidandet. Den representerar en dörr, stängd för möjligheten att låta lidandet lidas och för tröst att trösta. Den lidande måste släppa in tröstaren för att bli tröstad, vilket pekar på betydelsen av att själv vilja ta emot tröst. Dörren som utgång för förlösta känslor handlar om att lidandet lids. Utgången tycks samtidigt fungera som en ingång för tröst.

Om man har en stängd dörr, då kommer ju inte känslorna någonstans varken ut eller in ju, då kan man inte ta emot tröst // Ja, man måste ju släppa in den andre om man ska bli tröstad, man måste ju, man måste ju släppa till själv den som blir tröstad, annars kan man ju inte bli det // det blir som en utgång när man har öppnat en dörr

En informant beskriver tröst och icke-tröst utifrån bilden av en strut (se bil. 1 b). Metaforen uttrycker att tröst och att trösta innebär att ha ett helhetsperspektiv och det motsatta, d.v.s. att se smalt, är detsamma som icke tröst. Metaforens djupare innebörd pekar på att denna tröst utgår från ett helhetsperspektiv på människan och hennes värld. Icke-tröst är det motsatta, att ha ett smalt perspektiv på människan och hennes lidande.

Struten är väldigt bra att använda just för inte tröst är ju att titta vända struten åt fel håll, du tittar bara pyttelitet, du bryr dig inte ett dugg om allt annat som händer, egocentriskt // Ja då är jag ju inte till någon tröst för då ser jag ju det pyttelilla där det är ju som läkarna som bara ser bensåret eller såret eller operations, det är ju inte tröst det heller (F: Om du vänder struten på andra hållet då?) Ja, då tittar jag ju till hela människan och hela min omgivning

Innebörden av tröst som lossar lidande, men gör det genom smärta, är att när tröst verkar gör det ont. Metaforen tycks emellertid även visa på en djupare betydelse vilken kan beskrivas med illustrationen (jfr bil.1 b) av det krackelerade hjärtat. Känslan av tryck över bröstet samtidigt som en sten lossnar tycks peka på en aspekt av tröst som handlar om att lämna ifrån sig lidande, att lossa stenen. Om detta är något som den lidande kan påverka eller ej framgår inte. Tolkningen ska således förstås utifrån det som är metaforens väsen, att andrahandsreferensen säger något nytt om det som vi redan vet något om. Det förefaller således ytterst angeläget att i det fortsatta analysarbetet av äldres och Jobs tröst ytterligare söka förstå denna aspekt av tröst.

(F: Hur känns trösten inuti dej, hur känns det?) I: Man får ett tryck över bröstet, man känner här det gör ju ont samtidigt som en liten sten lossnar på något vis

⁶⁴ Denna metafor handlar inte om tröst men redovisas här eftersom den anknyter till den föregående metaforen.

Ballongmetaforen (se bil. 1 b) pekar på att vårdaren tröstar genom att kontinuerligt tömma ut lidande. Det görs för att lidandet inte ska växa och bli den lidande övermäktigt. Denna metafor pekar på en, som det förefaller, viktig koppling mellan lidande och tröst. Ju mer oförlöst ett lidande är desto större blir smällen. Trösten släpper däremot ut lidandet successivt för att förhindra ”den här jättesmällen” och ”sprickan i det hela”. Denna tröst arbetar således med att successivt tappa ut lidande för att förhindra ”stora bergochdalbanor i det känslomässiga livet”.

Ja, att gråta ofta tror jag det är för många speciellt dom som håller det inne det och någon bara de blåser det och blåser det och blåser det och blåser det och ju mer du blåser det och ju hårdare det blir desto större smäll blir det ju till slut man skulle ju tömma den hela tiden så skulle det aldrig behöva bli den här jättesmällen och den här sprickan i det hela eller kanske den bara blir halvt uppblåst och du sätter nålen i den liksom det blir ju inte riktigt lika stor smäll som om den spricker av sig själv man har ju inte gjort det själv (F: Är det tröstarens uppgift, det där att sticka hål) I: Ja, helst ska man inte behöva sticka hål ens för den [ballongen] ska man kunna tömma hela tiden, lite jämnhet i det hela så att det inte blir stora bergochdalbanor i det känslomässiga livet utan lite mer utjämnat

Metaforen som är illustrerad med ett öga som gråter (se bil. 1 b) pekar på gråtens betydelse för att lindra lidande. Denna metafor kan också ses i ljuset av det föregående att detta att gråta och göra det ofta förhindrar att lidandet blir för stort. Vårdarens beskrivning av hur hon låter den lidande gråta ut hos henne pekar på en viktig koppling mellan att låta lidandet lidas, men inte i ensamhet utan hos en tröstare som är där, d.v.s. hos den lidande.

Man sätter sig ner, dom får gråta ut i ens famn

I en ytterligare hemmetafor uttrycker en vårdare sin egen upplevelse av hemmet som att vara i en fristad. Den djupare innebörden av denna metafor tycks handla om frihet, därför att den känsla som hemmet ger är att vara befriad från de krav som livet utanför hemmet ställer. Hemmet som ett eget revir pekar på en liknande innebörd, en plats där man får vara och får vara sig själv. ”Ett eget revir” är ett inmutat livsområde där ingen har rätt att utan tillstånd komma in och utsätta vederbörande för frihetsberövande. Sammantaget pekar således metaforen på en tröst som värnar om individens frihet i betydelsen av att få vara och vara sådan som man är.

Ja, den känsla som har med hemmet är väl att den ska ett eget revir på något sätt eller där kan jag vara, det är en fristad på något sätt det är inga krav på det sättet som det är ute i livet utanför hemmet utan där, ja det är en fristad. Det är en fristad på något sätt det är inga krav på det sättet som det är ute i livet utanför hemmet utan där, ja det är en fristad.

Sammanvägd förståelse av metaforernas mening

Metaforerna visar tre innebörder: Tröst som förbinder, tröst som förlöser och tröst som vidmakthåller. Förbindande är den tröst som uthålligt söker och söker tills den finner den lidande och dennes upplevelse av lidandet. Helhetsperspektivet gör att denna tröst kan uppfatta förbindelsen mellan den lidande, dennes upplevelse av lidandet och dennes värld. Vidare framstår den förbindande trösten som äkta och omedelbar och som en tröst med rum för mycket

lidande. Det är en tröst som gör att den lidande vågar lägga sin förtröstan hos vårdaren och att vårdaren vågar ta emot dennes förtröstan.

Förlösande är den tröst som lossar lidandet, trots att det gör ont. Denna tröst lossar således de stenar som lidandet består av. Vidare är tröst som vidmakthåller den lidande en tröst som kontinuerligt tömmer ut lidandet för att förhindra att det blir den lidande övermäktigt. Gråten är ett exempel på en sådan tröst. Det är också upplevelsen av att vara i en fristad. Innebörden av denna tröst tycks vara frihet i betydelsen av att få vara och vara sådan som man är.

Tolkning av resultatet

Resultatet av vårdarnas tröst pekar på en tröst som rymmer en motsats, motsatsen mellan en närvarande och en frånvarande tröst. Den närvarande trösten är följsam för lidandet och den lidande, är en öppnande tröst och en tröst som bevarar den lidande. Den frånvarande trösten är däremot inte där den lidande är. Resultatet visar att denna frånvaro av tröst beror på att lidandet skyls över och att trösten är oförmögen att göra det som den ska göra, nämligen trösta. Den frånvarande trösten är således en misslyckad tröst. Av det skälet framstår det som betydelsefullt att utifrån syftet med avhandlingen söka klarlägga varför den misslyckas med att trösta och göra det i relation till lidande och vård.

Frågan om vad tröst är tycks kunna belysas genom att den frånvarande trösten ses som en negation av den närvarande trösten. Förståelsen av tröst förefaller således fördjupas av att ställa resultatet av den frånvarande och den närvarande trösten mot varandra. En aspekt av den frånvarande trösten är, som tidigare nämnts, att den överskyler lidandet. Därmed är den också den öppnande tröstens motsats. Det som den överskylande trösten tycks handla om är brist på öppenhet för den andre som annan⁶⁵ med en annan upplevelse av sitt lidande. När tröstaren söker uppfatta den andre och dennes lidande som likt istället för olik, och alltså söker likheten med sig själv och sin värld i den andres värld, åstadkoms istället en känsla av att vara långt ifrån varandra. Resultatet visar att det är svårt att trösta den som upplevs främmande, d.v.s. någon som man inte har en djupare relation till. Främmande kan förstås på olika sätt. För tröst tycks detta främmande peka på en viktig aspekt i förhållande till tröst som tröstar och vårdar den lidande. På ett ytligt förståelseplan är alla vårdtagare främmande. Initialt har vårdaren vanligtvis ingen djupare relation till den som hon eller han ska vårda och ha omsorg om. I djupare bemärkelse tycks dock detta främmande och att möta den andre som främmande peka på vad det är som tröstar och vad som inte gör det.

⁶⁵ Benämningarna annan och annanhet förekommer i Levinas (se t.ex. 1988) etik. Dessa benämningar verkar relevanta för detta arbete om tröst, eftersom de tycks överensstämma med Levinas syn på den andre som annan än mig själv.

Detta att möta den andre som annan tycks handla om att ge den andre utrymme att få vara sig själv, vilket inkluderar möjligheten att lida på sitt eget sätt. Att möta den andre som annan och som främmande tycks handla om att tröstaren är trygg i sig själv och vågar gå utanför sig själv och inbjuda den andre till en relation där denne får vara sig själv. Innebörden av att få vara sig själv är följaktligen att tillåta den andre att vara den som hon eller han är och inte som den tröstaren förväntar sig att hon eller han ska vara. Det kräver att tröstaren accepterar den lidande och att denne är olik tröstaren själv. Resultatet visar att tröst beskrivs som att vara i en fristad. I denna fristad får den lidande vara den hon eller han är, får lida på sitt eget sätt och inte som någon annan bestämt att lidandet ska vara eller ska lidas.

En framträdande kvalitet i den frånvarande trösten är att den är någon annanstans än där den borde vara, d.v.s. i lidandet. Resultatet visar att en aspekt av den överskylande och frånvarande trösten är att den utgår från hur lidandet bör vara och inte från hur det är. En tröst som styrs av regler kräver inte reflektion och kan därför göras snabbt. Således finns i denna tröst vare sig rum eller tid för någon annanhets eftersom det är regelverket och inte personen och situationen som avgör hur tröst ska ske. I en sådan relation ryms följaktligen inte heller någon tröst som tröstar den lidande.

En annan aspekt av resultatet, som tycks kunna fördjupa förståelsen av tröst, är mod. Modet gör att vårdaren vågar gå utanför sig själv och vågar göra avkall på sig själv för att kunna vara närvarande för den andre i dennes lidande. Modet tycks således handla om att offra något av sig själv, t.ex. sin rädsla, för någon annans skull. En bidragande orsak till att vårdarna undviker att trösta tycks vara brist på mod. Att vårdarna inte vågar trösta tycks handla om rädsla för att gå in i det som inte liknar det egna, d.v.s. gå in i en annans annorlunda värld och därmed annorlunda lidande. För att kunna vara närvarande för den lidande och för att kunna trösta denne måste således en trösetröskel övervinnas. Ytterst tycks denna tröskel handla om att övervinna sin egen rädsla för det okända.

Bildillustrationen av metaforerna (bil. 1 b) tycks kunna bidra till att fördjupa förståelsen av vad det är som gör att den närvarande och inte den frånvarande trösten tröstar. Den visar en raksträckans tröst och en tröst som följer krokiga sidovägar. En raksträcka inbjuder oftast till fortkörning medan denna möjlighet är begränsad på en krokig väg. Detta illustrerar två slags tröst. Den ena är tröst som en raksträcka, där man färdas snabbt och följer sina egna föreställningar om vad som tröstar. Den andra är tröst som en krokig sidoväg där man färdas långsamt och där vad som tröstar inte är givet. Det är således den/det lidande som uppenbarar sig bakom nästa kurva som avgör trösten och inte någon regelbok för tröst. I en sådan situation känner ju inte tröstaren till vilket lidande som gömmer sig bakom kurvan och därför måste denne

med nödvändighet möta den andre utifrån en omedelbar förståelse av situationen. Resultatet av delstudien visar att tröst är omedelbar och att den lidande i djupare bemärkelse alltid är främmande för vårdaren därför att de är olika varandra. Det sammantagna intrycket av resultatet i förhållande till bildillustrationen (se bil. 1 b) är att tröst som tröstar den lidande med nödvändighet är långsam. Det är en tröst som mödosamt arbetar sig fram på krokiga vägar för att nå den lidande där denne befinner sig i sitt lidande.

Resultatet kan följaktligen ytterligare abstraheras och förstås i form av två motsatta sorters tröst: ”omvägströst” och ”genvägströst”⁶⁶. ”Genvägströsten” uppfattas som en snabbtröst, som inte hinner eller orkar vårda den lidande genom att gå den långa omvägen med denne. Den långa omvägens tröst är en tålmodig tröst, en tröst som väntar in⁶⁷ och väntar på den lidande. Tålmodig tröst är både tålig och modig. Modet gör att tröstaren vågar tröstar. En tröst som tål är således en tröst som både tål att ta emot den lidande och tål att denne lider sitt lidande på sitt eget sätt. Den tålmodiga trösten framstår som en trofast tröst, en tröst som vare sig sviker eller sviktat utan är där, hos den lidande, i dennes lidande.

Sättet att ta emot den lidande och låta denne lida sitt lidande verkar således avgörande för om trösten vårdar eller inte vårdar. Den sammanvägda förståelsen av metaforerna visar bl.a. att tröst förbinder lidandet (den lidande) med tröst (tröstaren) och förbinder den lidandes sår. Tröst vidmakthåller den lidande genom att bevara från att lidandet blir denne övermäktigt. Detta kan ses som en inbjudan till tröst, ett möte där värden representerar tröstaren och gästen representerar den lidande. Avsikten är att låta detta möte illustrera resultatet och vad som i detta kännetecknar en vårdande tröst. I det mötet är gästen, d.v.s. den lidande, där av fri vilja, upplever behov av och vill tröstas samt vill inte heller stanna kvar i lidandet. Vidare är tröstaren, värden, rätt person för att trösta den aktuella gästen. Det betyder att värden känner, ser och lyssnar in, är lyhörd för lidandet och vilket lidande som ska tröstas och söker trösta på rätt sätt. Gästen bjuds in i rätt tid, då lidandet verkar redo för tröst och värden avsatt tid och inte upplever stress. Värden är närvarande genom att fokusera på lidandet såsom det upplevs av den lidande just då och bestämmer inte heller i förväg hur trösten ska ske. Vidare är värden närvarande inför gästen genom att vara sig själv, en äkthet som är okonstlad och sanningsenlig.

En vårdande tröst tycks befria från kravet att vara och lida på ett visst sätt och är således en tröst som inte kräver utan låter vara. Den djupare innebörden av denna tröst tycks vara frihet. Denna tröst är ett erbjudande till den lidande att uppleva frihet och en frihet som är som att komma hem till sig själv.

⁶⁶ Citationstecknen anger att benämningarna hänför sig till gjorda tolkningar av delstudiens resultatet.

⁶⁷ Detta innebär att trösta när den lidande verkar redo för tröst.

4 Äldres tröst

I detta kapitel redovisas resultatet av två studier, delstudie IIa och delstudie IIb. Textanalyserna av de två delstudierna är gjorda var för sig men de båda resultaten är sammanförda och redovisas som ett resultat. Motivet är att data till delstudie IIa är insamlat utifrån en annan frågeställning och ett annat syfte och därför innehåller mindre av den explicit uttryckta trösten.⁶⁸ Det förekommer emellertid att informanterna i delstudie IIa, implicit uttrycker erfarenheter av tröst, utan att benämna dessa som tröst. Implicit uppfattas således den tröst, som i jämförelse med den explicit uttryckta trösten i delstudie IIb, *framstår* som tröst. Resultatet av delstudierna redovisas översiktligt i bilaga 2 a. I motsats till föregående studie presenteras ingen sammanfattning av innehållet under respektive subtema. Skälet till det är att denna analys innehåller fler subteman än delstudie I. Följaktligen är resultatbeskrivningen under varje subtema kortare i jämförelse med delstudie I och bör således inte vara svår att följa. Ytterligare några skillnader förekommer i förhållande till föregående redovisning av resultatet av delstudie I. I den här delstudien presenteras de rotmetaforer de äldre uttrycker innan sammanfattningen av resultatet. Det görs för att metaforerna är färre och att det förefaller öka tydligheten att redovisa dem i själva resultatbeskrivningen. Få rotmetaforer förekommer i detta resultat och av det skälet sammanfattas de istället för att uttryckas i en sammanvägd förståelse (jfr delstudie I). I likhet med delstudie I illustreras metaforerna i en bild, som presenteras i bilaga 2 b.

Informanterna i delstudie IIa benämns med bokstavskoder och i delstudie IIb med fingerade namn. Det görs för att kunna identifiera och särskilja informanterna i de båda studierna från varandra. Redovisning av citat sker efter samma principer som i delstudie I (jfr inledning till kapitel 3).

Intryck av texten

Ett första intryck av texten fick jag efter att ha läst intervjuerna (IIa och IIb) ett flertal gånger. Delstudie IIa har lästs med andra glasögon, d.v.s. utifrån syfte och frågeställning aktuella för denna studie. De båda studierna lästes emellertid som en helhet och beskrivningen av det första intrycket är därför av texten som helhet.

Den naiva läsningen ger intryck av att spegla minnen från en tid då fattigdom är vanlig, cyklar sällsynta och hästskjutsen det dominerande transportmedlet. I det som idag skulle kallas armod tycks finnas en rikedom, som t.ex. uttrycks i glädje över att vara många syskon. Beroen-

⁶⁸ Studien motiveras med att resultatet av den tidigare studien visar att i förhållandet andlighet och hälsa finns en förändrande faktor, som uppfattades som tröst.

det av andra verkar ha skapat gemenskap och sammanhållning, vilket framstår som en förutsättning för överlevnad. Livet upplevs som en gåva som man fått från en annan. När de äldre under intervjuerna berättade var det ibland svårt att följa i vilken tid händelsen utspelade sig men för berättaren verkade det sakna betydelse.

De äldre beskriver hur de under olika skeden i livet upplevt tröst och lidande. De återkommer ofta till svåra upplevelser från långt tillbaka i tiden. Det verkar som att dessa upplevelser på något sätt återlevs och är tydliga även om de inträffade för länge sedan, ibland sjuttio år tillbaka i tiden. Ett framträdande drag är också att prövningar och svårigheter av olika slag verkar ha förändrat och fördjupat informantens syn på livet. Lidande orsakat av vård härrör från upplevelser i dåtid. Flera av de äldre relaterar hur de varit rädda för vårdarna och blivit utsatta för nedvärderande och kränkande omdömen. Detta ställs i motsats till nuvarande erfarenhet av vård där vårdarna varit vänliga, förstående och tröstande.

Ensamhet är ett genomgående tema i många berättelser. Ensamhet upplevs t.ex. efter att en livskamrat och ett barn avlidit, upplevelser vilka framstår som lika smärtsamma antingen de ligger ett eller femtio år tillbaka i tiden. En sådan förlust beskrivs som en sorg som man aldrig kommer över. För den sorgen finns ingen tröst och det gör att man saknar livslust. Ensamhet upplevs även då vederbörande varit utlämnad till att själv klara svåra situationer.

Tröstande är kontakten med andra, särskilt under perioder då ensamheten upplevs särskilt svår. Den bryter ensamheten och gör att bekymren glöms bort för en stund. Tröst är också att i en svår situation ha en god vän att hålla av och om, en som förstår och kan bevara förtroende. Tröst upplevs med hela kroppen och beskrivs som att hela kroppen gör att man blir annorlunda. Tröst beskrivs också som rogivande och som en känsla, som åstadkommer lättnad.

I de äldres berättelser framträder också en Högre makt eller Gud⁶⁹ som tycks både pröva och hjälpa. De äldre uttrycker att av prövningar blir man stark och när prövningar ges har man gjort skäl för dem. Det verkar som att de äldre upplever att även prövningen är tröst. Vidare uttrycks att tröst är begränsad till att gälla ånger och behov av tröst föreligger bara när man har något att ångra. En annan begränsning är att tröst upplevs som ett svårt ord och ett ord som är svårt att ta till sig.

När de äldre talar om sitt hem verkar de inte mena sin nuvarande bostad utan barndomshemmet och det hem där man levat sina aktiva år. Social status tycks i detta sammanhang sakna betydelse, eftersom känslan för hemmet verkar vara densamma antingen hemmet är ett enkelt

⁶⁹ I enlighet med vedertaget språkbruk stavas i denna framställning av resultatet av äldres tröst Gud med stort G och avser vad informanterna upplever och beskriver som Gud. Följdriktigt stavas Högre makt med stort H.

torp, ett finare hem eller ett hem i en helt annan del av världen. Hemmet beskrivs som livets mening, det viktigaste av allt och som något som förknippas med trygghet.

Det första intrycket av texten är att lidande innebär att vara ensam och att tröst bryter ensamheten och upplevs i en nära relation med någon som delar lidandet. Den tröst som texten pekar på verkar också komplex, t.ex. att lidandet (prövningen) kan upplevas som tröst.

Textens framträdande mönster

Resultatet framträder i två övergripande teman: Tröst som bär den lidande och Tröst som upplevs långt borta. Tröst som bär den lidande är en tröst som är närvarande i lidandet, en tröst att lita på och en tröst som är beroende av att t.ex. vilja tröstas och av att överlämna sig till en annan. Det är också en tröst som beror på lidandet och vice versa. Vidare är tröst som bär den lidande generös, en tröst som avskiljer lidande och förnyar den lidande. Tröst upplevs långt borta när den lidande är rädd för t.ex. vårdarna och lidandet upplevs otröstligt. Det lidandet har avstånd till tröst. Analysen visar att det också finns tröst som har avstånd till lidandet. Denna tröst framstår som frånvarande genom att distansera sig från lidandet (och den lidande), t.ex. när sjuksköterskorna sköter sitt arbete men inte tröstar. Tröst som har avstånd till lidandet framkommer även i upplevelsen av att den lidande ställer frågor om varför lidandet drabbat honom eller henne samt undrar var tröst finns.

I bilaga 2 a redovisas resultatet översiktligt. Följande presentation inleds med en sammanfattning av resultatet under respektive tema. Det görs för att underlätta för läsaren att följa resultatbeskrivningen i dess olika delar.

TRÖST SOM BÄR DEN LIDANDE

Det som betonas inom ramen för detta tema är tröst som upplevs vara där den lidande är. På det sättet bär denna tröst den lidande genom att på olika sätt fungera stödjande samt genom att vara hos och vara för den lidande. Textanalysen visar att tröst som bär den lidande är: Närvarande tröst, Tröst som är att lita på, Tröst som är beroende av viljan, Tröst som är beroende av att överlämna sig till en annan, Tröst som beror på lidandet och vice versa, Tröst som är generös, Tröst som avskiljer lidande samt Tröst som förnyar den lidande.

Närvarande tröst

Tröst som är närvarande innebär att det finns en kontakt med någon eller något annat som fungerar på ett direkt och tröstande sätt. Denna kontakt uttrycks i att tala med och vara med. En informant beskriver hur hon talar med "Gud" om allting och att "Gud" talar direkt till hen-

ne. En annan informant föreställer sig att hans närvaro, konkret uttryckt i att han höll sin fru i handen, tröstade henne innan hon avled.

... han [Gud] kan man prata med om vad som helst //...direkt som han pratade till mej och min situation // (F:... du sa att du hörde de här orden på radio).. I: Ja, att jag hörde ju att det var till mej tröst från Gud till mej (Lydia)

De vårdare de äldre nu har kontakt med beskrivs som vänliga och tröstande personer. En informant berättar med värme om kontakten med en medpatient som upplevts nära och närvarande. Hon tröstade genom att vända sig till, sitta hos och tala med informanten i hennes sorg. Medpatienten var inte främmande för informanten utan någon hon kände sedan innan sjukhusvistelsen.

Och där var en ... som jag kände, hon låg också på avdelningen hon kom ut och pratade med mig och satt och pratade med mig så där och försökte trösta mig (Informant E)

Tröst innebär således att vara där, i t.ex. sorgen, och att vara nära och närvarande för den andre. Tröstande är också att ”leva nära Gud” vilket framstår som detsamma som att vara med, i detta fall ”Gud”. När man har problem med att höra upplevs i bokstavlig mening närhet till den man talar med som tröst.

(F: Hur gör du själv när du ska trösta någon?) I: Jag säger aldrig någonting //... man bara tar de [de sörjande] i handen, tittar dom i ögonen (Hans)

...har man den trösten att man får leva nära Gud (Elsa)

...jag det är ju en tröst om man är bara som här man sitter två mitt emot varandra (Svea)

Vidare framstår tröst som bär den lidande i en tröst som delar lidandet och den närvaron gör att man inte känner sig ensam. En sådan tröst är t.ex. tron på att en ”Högre makt” är med och delar straffet och straffet är det lidande man fått. Lidandet upplevs således som ett straff och trösten som att det finns någon som delar straffet. Samma informant beskriver hur hon och hennes vän tröstade varandra genom att tala om och hålla om varandra, ”när det var som värst”.

Men i och med att man trodde på en högre makt så tänkte man att har någon med sig som delar detta straffet [paus] //... det är trösten att man känner att man har någon mer med sig som hjälper en [paus] // (F: Hur tröstade ni varann, kan du beskriva det?) I: Ja, vi talade om det // vi höll om varandra och, när det var som värst (Hanna)

I den tröst som är närvarande för den lidande och som delar dennes upplevelse av lidandet, finns en omtänksamhet. En informant beskriver i följande citat hur hon i mötet med en omtänksam vårdare upplevt tröst.

Ja omtanken gör ju väldigt mycket man känner att de har omtanke om en det gör ju väldigt mycket det är ju en tröst //... det är likadant som flickorna här de har sådan omtanke om en och det är ju en tröst, man blir ju på helt bättre humör (Svea)

Förståelse kan vara tröstande. Förståelse som tröstar delar och är närvarande för den lidande i dennes upplevelse av lidandet. Denna förståelse innebär att vara förstådd av någon annan, t.ex. en vårdare eller en medpatient, och att förstå den andre. Förståelse framträder i tre innebörder: För det första uttrycker de äldre att förståelse handlar om att se hur livet är för den lidande och att se lidandet. En informant beskriver hur medpatienterna på sjuksalen såg hur hon led och ville trösta.

... att folk verkligen ser och begriper hur det är livet [paus] //Så allihop som låg på salen så ville de trösta mig, för de såg ju vad jag led (Elsa)

För det andra innebär förståelse att söka den andre, vilket görs genom att söka förstå den andre utifrån dennes värld och på dennes villkor. En informant beskriver hur hon på äldreboendet söker förstå andra äldre som lider av demens. Det gör hon bl.a. genom att försöka få dem att känna sig hemma där de är.

(F: Kan du ge något exempel på hur du tröstar) ... försöker och lära dom [dementa] förstå lite att de är hemma här (Elsa)

För det tredje beskriver de äldre hur förståelsen av andras lidande vidgas av att själv ha upplevt lidande och att lidandet tas på allvar.

[paus] Jag förstår alla som man säger de har cancer, jag förstår alla ni de säger det ordet...(Hanna)

Ett möte med en nattsjuksköterska beskrivs som att hon förstod vad andra inte förstod. Informanten beskriver talande hur upplevelsen av att möta vänlighet och förståelse är ”halva hälsan” och att det är tröst.

Hon [nattsjuksköterskan] förstod vad andra inte förstod // det gör ju mycket, det är ju, det är ju som de brukar säga halva hälsan när folk är förstår och är vänliga (F: Och det är trösten.?) I: Ja, det tycker jag är tröst //... nu när jag varit sjuk många gånger och legat på lasarett de är ju underbara och förstår på annat vis (Elsa)

De äldre uttrycker även hur föräldrarna under barndomen tröstat genom att, som det framstod, vara tillgängliga och deltagande. Föräldrarnas tröst beskrivs som en tillgivenhet, vilken t.ex. upplevdes genom att sitta i knäet på modern som tillgivet klappade informanten. Trösten i att bli klappad på ryggen tillhör inte endast barndomen utan informanten förknippar fortfarande detta med tröst.

Det är klart att man varit ledsen många gånger och blivit tröstad för mor och far har ju varit väldigt gulliga // Tröst, ja det är om man ja om man fått tröst av någon, det kan vara lite om någon klappar en på ryggen och så (Hans)

...hon [mor] var så tillgiven// Ja, en fick sitta i hennes knä ja och hon klappade en (Hanna)

Tröst som är att lita på

Tröst som bär den lidande innebär att lita på något och att förlita sig till närvaron av t.ex. en ”Högre makt” eller ”Gud”. Trots att den man anförtrot sig åt uppfattas ge lidande så rubbas ändå inte förtroendet för denne.

(F: Och hur kommer trösten in i lidandet?) I: Jo det är att man förlitar sig på en högre makt // nu litar jag på Gud att han att det får bli som han vill // (F: Är det tröst i såna ord?⁷⁰) I: Ja det är det, det är något man kan lita på (Frida)

En informant uttrycker bildligt att hon ”hänger fast vid” och ”hänger sig på” tron. Man hänger sig även fast vid det som någon har sagt och det framstår som tröst. Uttrycken visar att den lidande vänder sig till ord/händelser respektive tron och att detta tycks bära den lidande och trösta.⁷¹

Nej, den [tron] hänger man fast, hänger sig på istället //... men då har jag hängt mig fast vid de där sakerna som de har sagt (Informant H)

En annan informant uttrycker att själv kan man inte alltid komma över svårigheter. Istället får man hjälp att komma över lidandet av t.ex. en god vän, en vän som är att lita på. Det beskrivs som tröst.

(F: Hur menar du då?) I:... man tänkte ju på att jag måste ha nåt som jag kommer över det här // och det får man ju genom att man har god vän som man kan lita på så hjälper det i alla fall (Hanna)

Hemmet upplevs som en fast plats i tillvaron, en trygg förankring och till detta hem längtar man. Det hem de äldre beskriver är ett himmelskt hem, hemmet där modern tröstade eller det hem där man levt sina aktiva år. Det beskrivs som kärt, det viktigaste av allt, som livets mening och en plats där man vill dö i lugn och ro.

(F. Och hem det är?) I: Hem i himlen mitt hem i himlen //man längtar att man ska få komma hem som de skriver så ofta i dödsannonserna och det är sant (Lydia)

... jag kom ju hem och var ledsen, och då tröstade hon [modern] mej (Hanna)

... ett hem det är ju verkligen livets mening med (Elsa)

... det [hemmet] betyder ju en fast plats eller vad man skall säga i sin tillvaro (Hanna)

Upplevelsen av att vara beskyddad innebär trygghet och tröst. En sådan tröst gör att ingen oro upplevs, varken för det som kan hända i livet eller döden.

... man känner ju den där tryggheten att man känner sig beskyddad på något vis, man behöver inte vara orolig för vad som än händer, varken för liv eller död, man är ju inte rädd för att dö heller // (F: Och vad innebär det?) I: Ja, det innebär ju en viss tröst och trygghet framförallt vad som än kommer på [Elsa]

Tröst beskrivs som en hjälp, som en räddning i en situation där vederbörande är mer eller mindre hjälplös. Flera informanter beskriver tron på ”Gud” eller ”Högre makt” som en sådan

⁷⁰ ”som din dag är så ska din kraft ock vara”

⁷¹ Dessa ord/händelser och tro, som man förlitar sig på, beskrivs inte explicit som tröst utan förstås som tröst.

tröst och hjälp. Särskilt betonas att en tröst som hjälper gör att man känner sig trygg. Ett sådant exempel beskrivs i bilden av en hand som hjälpte och ingav lugn i en svår situation. Den handen framstår som trygg.

Så hade inte haft [makens namn] så då vet jag inte vad jag skulle gjort (Lydia)

(F: Hur får man tröst i ett sånt lidande då?) I: Jo, jag har ju haft god tröst i min gudstro så det har hjälpt mig mycket (Elsa)

(F: Har du fått hjälp då?) I: Ja, många gånger och då det var ju hjälp det där som jag berättade om att ja handen och det var ju hjälp det också för att då blev jag lugnare helt enkelt. Det är framförallt det som det har betytt tycker jag (Informant D)

Tröst kan vara en yttersta utväg och när ingen annan hjälp ges så får man tröst. Det pekar på att tröst finns där när ingen hjälp längre finns.

Och får man ingen annan hjälp så får man tröst (Informant E)

Tröst som inger hopp bär den lidande genom att förändra på ett sätt som gör att vederbörande orkar ”fortsätta en del”. Det framstår som en tröst att lita på. En informant beskriver, utan att tala om tröst, hur en händelse som särskilt ”sätter på” något förändrar på ett sätt som gör att man inte ”tappar sugen”. Den utsagan pekar på att tröst förändrar på ett sätt som gör att den lidande kan se framåt. Prövningen gör också den lidande starkare och med styrkan följer tro på att saker och ting ska ordna sig. Det framstår som hopp och tröst.

Det kan väl vara någon händelse som särskilt sätter på en någonting som en människa säger som förändrar så att man inte tappar sugen, vet du [paus], ja jag kan inte förklara det (Informant H)

... Jo, alltså det [tröstande ord] kändes som man skulle orka att fortsätta en del (Lydia)

Tröst som är beroende av viljan

Tröst med innebörden att bära den lidande är beroende av att den lidande själv vill bli tröstad. Informanten uttrycker det i att själv vilja få ”en Högre makt som hjälper”. Det framgår inte alldeles klart om informanten menar att prövningen (av Högre makt) relateras till hur stark vederbörande är eller om det är informanten själv som har att tolka hur stark hon behöver vara för att klara prövningen.

Man måste vilja få en högre makt som hjälper en [paus], jag tycker att det är tröst, tycker jag // Då måste man ju se hur stark man är för att kunna klara av detta (Hanna)

En informant beskriver en situation där en anhörig ofta ringde hem och ”ville ha tröst lite”. Den anhörige upplevde ett svårt lidande och uttryckte på olika sätt att han behövde hjälp, vilket informanten tolkar som att det han behövde var tröst och att bli tröstad.

...han ringde från [ortsnamn] hem gång på gång och ville ha tröst lite man märkte att det var något (Informant H)

Tröst är även beroende av att vilja övervinna lidandet. De äldre beskriver hur de i svåra situationer helt enkelt bestämt sig för att klara av lidandet och att de också tröstats av att övervinna prövningar.

(F: Men ni tröstade varandra sa du) I: Ja, det gjorde vi och vi sa det, vi ska nog klara det här och det gjorde vi också (Hanna)

Det ska övervinnas prövningar //... Ja, klarar man av det då är man väl tröstad (Albin)

Tröst som är beroende av att överlämna sig till en annan

Vissa äldre blir tröstade av att överlämna sig i Guds hand. Det framstår som ett uttryck för hur de ger upp sin egen vilja och upplever tröst av att vilja vad den andre vill. På det sättet tycks det som att livet levs genom en annan, vilket bl.a. innebär att låta denne bestämma vad som är bäst för vederbörande. Det tycks också vara en förutsättning för att få tröst. En informant uttrycker, utan att tala om tröst, på liknande sätt samma innebörd som informanten som talar om tröst.⁷²

(F: ... hur kommer tröst in i lidandet, hur går det till?) I: Ja, först så är det ju det att man blir tröstad om man överlämnar sitt liv // (F: Vad är det som gör det lättare för tröst att komma in i lidandet? Vad är det som underlättar liksom?) I: Jo det är klart att man många gånger tycker man att det är hemskt besvärligt med lidande och så men man blir väl tröstad utav att man överlämnar sig i guds hand // och säger att: "Här är jag gör med mig vad du tycker", då får man tröst (Elsa)

Men om det är din vilja att jag ska flytta hem till dej så låt mej få göra det (Informant E)

Vidare beskrivs en tröst som bär den lidande på ett, som det framstår, omvänt sätt. Trösten utgår inte från den lidande själv utan utifrån hur en annan bestämt att livet och lidandet ska vara. Vissa äldre tycks acceptera och tröstas av att leva i denna förutbestämmelse och acceptera lidandet därför att det är i enlighet med den andres vilja.

(F: Hur fick du tröst då?) I: Jag tror på Gud (F: Ja) I: Annars hade jag inte klarat mej (F: Det är trösten att tro?) I: Ja, det är det (F: Hur fungerar det?) I: För det att jag tror att det är Gud som ser allting och bestämmer hur länge vi ska leva och hurdant liv ska bli tror jag (Frida)

(F: Blir man tröstad då när man inte får det som man vill?) I: Ja, det kan man väl bli och då tänker man som så att det var inte Guds mening så det (Elsa)

Tröst som beror på lidandet och vice versa

Om trösten skall kunna bära den lidande måste den anpassas till den lidandes behov och situation. Det innebär exempelvis att tröst är beroende av att mottas vid en tidpunkt då vederbörande är redo för den och lidandet således är mottagligt för tröst. Tröst är även beroende av vem det är som ska tröstas, hur man tar lidandet och vilket behovet är. Beroendet av tröst upplevs vara större för dem som är bundna till sin lägenhet.

Men det [tröst] beror på individen med hur man [paus] hurdana dom är (Elsa)

⁷² Jfr näst sista citatet av Elsa och sista citatet av Informant E.

Kommer an på hur man tar det [lidandet] eller kan göra (Blenda)

De som inte kommer ut ur sin lägenhet de är ju mer beroende utav det blir ju en tröst för dom om de kan sitta några minuter och prata (Svea)

En rad ur en psalm⁷³: ”Som din dag är ska din kraft ock vara”, nämns i båda studierna. Det pekar på en tröst som anpassar till lidandet genom att försäkra den lidande om att få kraft i förhållande till mängden lidande.

... ”Som din dag är så ska din kraft ock vara” (Frida)

”Som din dag så ska din kraft ock vara”, där fick jag trösten [paus] (Informant E)⁷⁴

Hjälpmedel är en annan anpassning till lidandet, och de beskrivs som tröst. En informant uttrycker hur hon upplever tröst av kunna förflytta sig med hjälp av rullator. Ytterligare en informant beskriver hur läkarens försäkran om att hjälpmedel ska underlätta hennes rörelseinskränkning upplevdes som en tröst. Genom att anpassa till lidandet tycks hjälpmedel således inte bara lindra utan även trösta i lidandet.

... en tröst att man kan förflytta sig med hjälp av rullator (Svea)

Ja, om det nu är så bara så bara men det finns så fina hjälpmedel nu så det ska nog få fru [namn] till att gå och jag tröstade mig med det (Informant E)

Lidandet beskrivs också som en mätare på hur tron är och följaktligen läser lidandet av hur det förhåller sig med tron. Prövningen ser på det sättet var tron befinner sig och ur det perspektivet förstås också tröst. Citatet visar att det är först efter genomgången lidande som reflektionen görs att lidandet kan ha rört sig om en prövning.

(F. Och vad gör det, lidandet med oss) I: Ja, det ser väl hur tron är // och sen när jag blivit bättre så tänker jag ju som mor sa att det kunde vara någon prövning (Hanna)

De äldre uttrycker även att det är tröstande att jämföra eget lidande med andras svårare lidande. Jämförelsen tycks fungera som en självtröst, som innebär att bli tröstad av att inte själv behöva genomlida det som uppfattas som andras svårare lidande. Tröst är också att jämföra ett utdraget lidande med den tröst som upplevs av att den närstående inte behöver lida mer.

(F: Men alltså du sa att prövningen är tröst, sa du) I: Man kan ju bara gå till sig själv tycker jag och tänka på om det jag finge sånt hur skulle jag kunna klara av det (F: Är det tröst det?) I: Jaa, det tycker jag, man tänker på andra och också på sig själv tröstar man ju med sig själv att måtte jag inte komma i sådana svårigheter // och sen när det är slut så och det är klart att på ett sätt så tröstar man ju sig att han slapp att lida mer (Hanna)

⁷³ Versraden återfinns i psalm 249 och lyder, ”Som din dag, så skall din kraft ock vara” (Den svenska psalmboken med tillägg, 2002).

⁷⁴ Sammanlagt tre informanter uttrycker samma versrad medan två av dem uttrycker att den tröstade [Frida och Informant E]. Den tredje informanten, Blenda, uttrycker samma versrad men relaterar den inte till tröst.

Tröst som är generös

Tröst som bär den lidande framstår som generös. Det är en tröst som ges och den beskrivs som att få en gåva. De äldre är t.ex. nöjda med det liv de levt. Det uttrycker de bl.a. i tacksamhet över att ha fått livet som gåva och att det varit rikt, vilket i sig är en slags tröst på ålderdomen. Ett långt liv uttrycks inte bara vara rikt på livserfarenheter, det är också rikt på tröst.

... så jag tycker egentligen att han har gett mig ett väldigt rikt liv (Lydia)

Jag tänker på att jag har levt ett mycket, ett väldigt rikt liv, framförallt det (Informant D)

Men snälla du jag har varit med om så mycket det var ju mycket som tröstade en när man råkade i besvärsliga situationer (Lydia)

De äldres berättelser präglas också av strävsamhet och produktivitet. Den goda hälsan är den tröst som gjort att det hårda arbetet klarats av liksom att den är en tröst på ålderdomen.

... och själv var jag frisk och kry (F: Men det var väl väl) I: Javisst var det, det var ju en tröst kan man säga //... en tröst det är det ju när man är så gammal och är någorlunda vid vigör (Svea)

De återkommande versraderna (se citat) framstår också de som en generös tröst. Det gör de därför att de ges om och om igen och således kommer tillbaka till informanten upprepade gånger. Versraderna upplevdes som en hjälp och den hjälpen bar den lidande igenom den svåra sorgen.

Men då: ”Vad han tager vad han giver han en fader dock förbliver”⁷⁵ (Informant H)

Tröst och lidande är något som ges och tycks upplevas som en gåva, även om det är en ”Högre makt” som ger lidandet. De äldre beskriver hur den som ger lidandet tröstar genom att pröva och att man blir starkare av prövningar. Sett ur det perspektivet uppfattas motgångar som något man har gjort sig förtjänt av och prövningar som tröst. Denna förståelse av tröst verkade hade burit dessa informanter igenom de prövningar som de upplevt under livet.

... prövning tror jag ger tröst många gånger // Ja, den som det är nog en högre makt som ger oss dessa prövningar (Hanna)

... utan jag har tänkt det jag behöver väl gå igenom detta (Elsa)

... lite motgångar har man nog förtjänat med tror jag (Frida)

(F: Men varför gör han eller hon det) I: Ja, du det vet jag inte men det är nog så, att det finns en Gud (F: som även ger lidande då?) I: Ja [paus] (Svea)

En tröst som ges och ger tillbaka tycks vara generös. Denna tröst vänder tillbaka till den som givit trösten och givaren upplever därigenom själv tröst. När man själv blivit tröstad tycks det

⁷⁵ Versraderna återfinns i psalm 248, vers 5, ”Vad han tager och vad han giver, samme Fader han dock bliver” (Den svenska psalmboken med tillägg, 2002).

således framkalla en önskan att ”hjälpa andra med lite tröst”. Ett sådant exempel är att informanten gläds åt att kunna ge tröstens ord till andra.

Jag är så glad när jag kan hjälpa någon här som till exempel både är förvirrad det tycker jag känns som en tröst att man kan trösta någon annan // Man har väl själv blivit tröstad många gånger och då tycker man att man skulle hjälpa andra med lite tröst // då är det så roligt att kunna ge dom en lite tröstens ord (Elsa)

Tröst som avskiljer lidande

Tröst som förlöser lidande avskiljer för det första lidande genom att på olika sätt lösa från lidande. Tröstande är t.ex. att ångra och erkänna fel, liksom att försonas. En informant framhåller att ånger är det enda som är tröst. Emellertid lösgörs något tungt, vilket beskrivs som att få hjälp att komma över det som sitter som en klump i bröstet. Denna tröst tycks således bära den lidande genom att avskilja från lidande.

Det kan jag få in ordet tröst, de som ångrar (Ulrik)

... då ber man om ursäkt om det är något (Albin)

Tröst det är när man får hjälp till att komma över det som sitter här [pekar på hjärtat] det blir alltid en klump i bröstet. (Hanna)

På liknande sätt beskrivs upplevelsen av att en ”Högre makt” hjälper till att lösa straffet. För-lösande är också vreden. Vreden tröstar under förutsättning att den är riktad mot någon och gråten fungerar, utan att benämnas som tröst, som ett vapen i kampen mot lidandet. Gråten är således det vapen som används då man tappar sugen.

... utan det var en [Högre makt] som hjälpte mig och lösa detta (Hanna)

... men då måste det [vreden] gå ut över någon (Hans)

(F: Vad gör man då när man tappar sugen?) I: Tja, lipar, det är det enda vapen vi har så är det att gråta (Informant C)

För det andra avskiljer tröst genom att på olika sätt skapa distans till lidandet. En tröstande distans är att efter flera dygns sömnlöshet på grund av svår smärta, få hjälp (sömnmedel) att sova. En annan informant uttrycker att snapsen är tröst när man är ledsen. Sömn och alkohol fungerar således som en tröst som skapar distans till lidandet.

... en nattsköterska hon kom ju vid då det var femte natten då kom hon in och gav mig några tabletter så jag somnade och sov ett par timmar och jag tyckte det var underbart (Elsa)

När man är ledsen då är det tröst att ta en snaps (Albin)

En tröstande distans till lidandet åstadkommer även det lättsamma småpratet med grannarna liksom att tala om annat än sjukdomen. Det gör att lidandet glöms bort, om än bara för en stund.

(F:... vad är det som underlättar för [tröst]) I: Jo, då när de ringde så talade vi alltid, ja inte om sjukdomar eller sånt talade vi aldrig om utan vi talade om allt annat vad som händer och så där // Så glömde man bort sin sorg och tyckte att det tröstade den halvtimmen de [grannarna] var inne (Hanna)

Tröst som förnyar den lidande

Tröst som förnyar och bär den lidande är tröst som gör att lidandet upplevs annorlunda. Den upplevelsen beskrivs bl.a. som att hela kroppen gör att man blir annorlunda och att bli en helt annan människa av tröst. På liknande sätt förnyar upplevelsen att trösta barn, vilket informanten uttrycker som att bli som barn på nytt.

(F: Hur känns det när man får tröst då?) I: Ja, man blir, hela kroppen gör ju att man blir annorlunda (Hanna)
... Ja, man känner sig ju ja som en helt annan människa // Man blir som barn på nytt [av att trösta barn] (Elsa)

En tröst som gör upplevelsen av lidandet annorlunda är humor. Humor förnyar och bär den lidande genom att göra att denne kan se det roliga i allting, även i det sorgliga. Det beskrivs metaforiskt som att ett grått moln alltid har en silverkant. Humor uttrycks vara den tröst som gjort att man uthärdat lidande.

(F: Hur fungerar det här med humor, det verkar du ju ha) I: Ja annars hade jag inte levt (F: Nej) I: Så jag inte hade för man måste kunna se lite roligt i allting. Är det inte sant? (F: Jo, jag håller med. Är det tröst?) I: Ja, det är det // Ett grått moln de säger att det är alltid en silverkant // (F: Och den silverkanten för dej den har varit?) I: Ja det har varit så där att jag har kunnat se lite roligt i allting (Frida)

Tröst åstadkommer lättnad, en lättnad som härrör från att det som tidigare upplevdes problematiskt inte längre gör det. Vidare upplevs lättnad både av att själv få tröst och av att kunna trösta någon annan. Tröst innebär även att det onda försvinner och att det onda ersätts med en känsla av att vara tillfreds. En informant uttrycker att kyrkobesök är rogivande och att de därför ”på ett sätt” är tröst.

(F: Hur känns det inuti när man får tröst?) I: Jo, man känner sig ju lättad på något vis // (F: om du ska trösta någon annan vad underlättar då för tröst att komma in där) I: Ja, att man känner ju lite lättnad att man kan trösta någon (Elsa)

(F:...kan du beskriva det mer?) I: Ja, man blir ju lättad på nåt vis // (F: Så det kändes bra när man blev tröstad?).I: Ja, det gjorde det (F: Försvann det onda då?) I: Ja, det gjorde det, man blev ju tillfreds eller vad man ska säga, ja (Hanna)

... jag tycker det [kyrkobesök] är rogivande och ja det är tröst på ett sätt i alla fall det är det ju (Svea)

TRÖST SOM UPPLEVS LÅNGT BORTA

Innebörden av detta tema skiljer sig från det förra, d.v.s. tröst som bär den lidande, såtillvida att denna tröst inte är där den lidande är. Textanalysen visar att tröst som upplevs långt borta är: Tröst som har avstånd till lidandet och Lidande som har avstånd till tröst.

Tröst som har avstånd till lidandet

Tröst upplevs distanserad när sjuksköterskorna sköter sitt arbete och inte tröstar. De äldre uttrycker att de upplever vårdarna och anhöriga som distanserade när de är upptagna med sitt. Den lidande tycks således uppfatta upptagenheten som en tröst som inte är där, d.v.s. som är långt ifrån den lidande och dennes upplevelse av sitt lidande.

... de [sjuksköterskorna] skötte sitt arbete och det var ingen som tröstade (Svea)

... det finns en del människor som är sådana som tänker på sig själva (Lydia)

Vidare beskriver de äldre hur de i olika skeden av livet upplevt sig bortstötta, oönskade och att en sträng vårdkultur skapat distans mellan dem och vårdarna. De beskriver rondens på sjukhuset som stram och respektingivande på ett sätt som skapar avstånd mellan patient och vårdpersonal. En sådan stränghet tycks förhindra gemenskap och förminska den lidande.

Så kommer doktorn ... en sådan där fadermördare, kostym, stram // och sen kommer sköterskorna trippande efteråt [skratt] // ... det var ingen tröst // (Hans)

De var ju så strama så ... de hade ju sådan respekt med sig så man tordes ju inte säga halv sju [skratt] // (F: Så stränghet är ett hinder för tröst?) I: Ja, det tycker jag ju det blir ju ingen gemenskap (Svea)

En annan informant beskriver hur hon för länge sedan under en oönskad graviditet upplevt sig bortstött av barnmorskorna. Dessa visade en nedlåtande attityd och ett öppet förakt för henne och hennes situation. Avståndstagande upplevde hon också från andra och det gjorde att hon drog sig undan och skämdes. I ett sådant lidande finns ingen tröst utan trösten upplevs istället vara långt borta.

... men sen så blev jag med barn och då var man ju förtvivlad för det var ju inte bra på den tiden, för vi var ju inte gifta då // ... om man sa någonting, ja det har du ju själv ställt till det här sa dom [barnmorskorna] (Hanna)

Ordet tröst beskrivs av en informant som svårt att ta till sig och av en annan som ett konstigt respektive ovanligt ord. Tröst tycks sålunda upplevas som ett främmande begrepp och något som därför är svårt att ta till sig.

... ordet tröst i mitt fall i alla fall, jag kan nog [paus] liksom inte svälja det helt enkelt // ... Nej, jag kan inte ta till mig det [tröst] riktigt, jag vet inte varför (Ulrik)

...men när det gällde tröst det är ju så ovanligt ord [skratt] tycker jag // Och jag tyckte själv att det var så konstigt ord du ville prata om (Lydia)

Sättet som barn tröstas på beskrivs som att ”tala för någon”. Den trösten innebär att försöka ta bort det ledsna och glädja med något annat. Intrycket av denna tröst är att den istället för att låta lidandet lidas plockar bort det. Eftersom denna tröst inte tycks tillåta att lidandet lids verkar den också ha avstånd till den lidandes upplevelse av lidandet.

(F: Och när man pratar för dom vad säger man då?) I: Jo, man söker ju plocka bort det de är ledsna för och söker glädja dem med något annat (Elsa)

Tröst upplevs långt borta när den lidande undrar varför denne ska behöva lida och var tröst finns. Frågor och anklagelser ställs till lidandet, till avlidna anhöriga och den/det som uppfattas bära ansvar för lidandet. De handlar om varför lidandet drabbat vederbörande, vad man gjort för att drabbas av lidandet och vad meningen med det är. På det sättet söker de äldre svar på lidandets varför-frågor och var tröst finns att få.

”Varför skulle detta hända?” // ”Varför ska jag vara så ensam här?” // ... ”Vad ska jag göra för att komma på fötter igen?” (Lydia)

... Ja, många gånger man tycker ... ”Varför skulle detta hända mej” (Informant C)

Hur kan den guden tillåta ... det förstår inte jag [paus] (Informant I)

Och var ska jag kunna få tröst (Lydia)

Frågorna är också av mer utredande karaktär, och det verkar som om informanten genom dessa frågor orienterar sig tillbaka till det som för henne är tro och tröst. Dessa frågor verkar till en del motsägelsefulla eftersom de tycks handla om att söka förstå lidandet som tröst. Frågorna tycks således inte i någon högre grad distansera från tröst utan snarare ingå som ett led i att närma sig tröst, d.v.s. att förstå lidandet som tröst.

(F: Så trots att då Högre makt ger lidande så kan du ändå tro att Högre makt hjälper dig?) I: Ja, det kan jag (F: Det är lite motsägelse är det inte det) I: Jamen, då kan man ju undra varför vad har jag gjort eftersom jag har fått ett lidande // Ja, sen har man väl lite tankar om den som, vad han menar med detta, om han tvivlar på ens tro eller vad jag ska säga [paus] (Hanna)

Lidande som har avstånd till tröst

I berättelserna framkommer att rädsla skapar distans till tröst. De äldre beskriver hur de i svåra situationer känt sig rädda och hjälplösa därför att de som kunde hjälpa och trösta var frånvarande. Istället var man utlämnad till att klara sig själv. Rädslan gjorde att man inte vågade tala med de stränga avdelningssköterskorna. Rädslan gör också att det inte blir någon tröst och att det känns oroligt och osäkert då trösten lossar klumpen i bröstet.

Jag var rädd för de avdelningssköterskorna // (F: Hur kändes det då?) I: Ja, det kändes, det kändes obehagligt kan man säga man vågade ju inte om man hade något bekymmer eller så man vågade ju inte få fram det [skratt], nej (Svea)

... Tröst, nej det är klart är man rädd så blir det väl ingen tröst (Hans)

(F: Så trösten lossar klumpen?) I: Ja, det gör den och samtidigt blir det ju lite oro blir man lite orolig med och tänker på varför skulle det nu hända (Hanna)

Ensamhet är ett genomgående tema i de äldres berättelser. Ensamhet är inte endast något de upplever nu utan de äldre beskriver även hur de som barn känt sig ensamma, t.ex. när de varit inlagda på sjukhus. En informant upplevde depressionssjukdomen som en uppmaning till att klara sig själv. Ensamheten beskrivs som värre än allt annat och i den ensamheten finns ingen tröst.

(F: Fick du tröst då?) // I: Och ibland var det som om någon hade sagt att: ”Försök och klara det här själv”, men det är ju inte lätt // I: Man känner ju sig precis övergiven så man gör (Hanna)

... men nu när jag är ensam det är värre det är värre än allting annat jag varit med om (Lydia)

Sorgen efter make och barn beskrivs som ett otröstligt lidande. Lidandet upplevs så svårt att det tar ifrån vederbörande all livsglädje och gör att man önskar dö. Känslan av hopplöshet förstärks också av den svåra sjukdomen liksom av att inte veta hur man ska få tröst.

Nej, [snyftar] jag vet inte om det finns någon tröst (F: Nej) I: För den som har blivit ensam // Jag tycker det finns ingen tröst [gråter] // Ja, nej jag tycker det är bra hopplöst allting // Jag förstår inte hur jag ska bära mig åt [för att få tröst] (Lydia)

Metaforernas tröst

I metaforer uttrycker de äldre⁷⁶ vad tröst är och hur de under livet upplevt tröst. De metaforer som presenteras i föreliggande analys tolkas som rotmetaforer därför att de förfaller vara potentiella meningsbärare (jfr kap. 2). Metaforerna illustreras också i bild vilken redovisas i bilaga 2 b. I motsats till föregående analys (delstudie I) sammanfattas metaforerna därför att de uppfattas vara alltför få för att det ska vara relevant att genomföra en tematisk analys och tolka denna i en sammanvägd förståelse.

Metaforernas mening

Tron och vissa ord och händelser⁷⁷ är en tröst att förlita sig till såväl som att överlämna sig till. Metaforen pekar på att den lidande tar sin tillflykt till denna tröst och att den kan förstås som en yttersta utväg i lidandet. Denna tröst kan också förstås som ett yttersta hopp för den lidande. Den djupare innebörden av metaforen är att tröst är en tillflykt och ett hopp som förhindrar att den lidande ger upp.

Den [tron] hänger man fast, hänger sig på istället // Det kan väl vara någon händelse som särskilt sätter på en någonting som en människa säger som förändrar så att man inte tappar sugen, vet du [paus] ja jag kan inte förklara det // då har jag hängt mig fast vid de här sakerna som de har sagt

Denna metafor visar hur den lidande tröstas av att överlämna sig själv och sitt lidande i Guds hand⁷⁸. Metaforens djupare innebörd pekar på att blir tröstad av att inte själv behöva bära lidandet utan av att någon annan bär det.

Tröstad utav att man överlämnar sig i guds hand

Det metaforen⁷⁹ pekar på är en förvisning om att inte få mer lidande än vad man orkar med. Metaforens djupare innebörd förstås som trygghet, såtillvida att den lidande är viss om att inte få mer lidande än denne tål.

⁷⁶ Metaforer som tolkas som rotmetaforer (jfr Ricoeur 1976).

⁷⁷ Denna rotmetafor är inte avbildad eftersom den föreföll alltför mångtydig för att kunna illustreras i bild. Den kan uppfattas på många olika sätt, som att luta sig mot, hänga upp sig på etc. Av det skälet föreföll det vanskligt att illustrera den i bild.

⁷⁸ Se undre handen, bil. 2 b.

”Som din dag så ska din kraft ock vara”

Gråten framstår även den som ett beskydd, därför att den skyddar från att lidandet blir den lidande övermäktigt. Det är intressant att gråten beskrivs som ett vapen. Den djupare innebörden av denna metafor pekar på att lidandet är en kamp och gråten ett tröstande vapen i den kampen.

Lipar det är det enda vapen vi har så är det att gråta

Bilden av molnet med silverkanten pekar på att humor är det som gör det möjligt att paradoxalt nog uppleva glädje mitt i lidandet, en tröst som lyser upp i det mörka.

Ett grått moln de säger att det är alltid en silverkant

Sammanfattande beskrivning av metaforernas mening

Sammanfattningsvis tycks metaforerna uttrycka en tröst som på olika sätt håller den lidande uppe. Denna tröst fungerar som en tillflykt, ett hopp, en bärare av lidandet och ett vapen i kampen mot lidandet. Tröst som håller den lidande uppe ser också till att lidandet inte blir denne övermäktigt. Trösten består också i att uppleva glädje mitt i lidandet och att i det mörka uppleva ljus.

Sammanfattande beskrivning av äldres upplevelse av tröst

Tröst som bär den lidande är en tröst som vänder sig till den lidande och är där, i dennes upplevelse av lidandet. Det är en tröst som är närvarande för den lidande och delar dennes upplevelse av lidandet. En framträdande aspekt av denna tröst är förståelsen. Den innebär dels att vara förstådd av någon annan, dels att förstå den andre. Förståelsen söker och ser den andres lidande samt vidgas av att själv ha upplevt lidande och att lidandet tas på allvar.

Tröst är ett yttersta hopp och när ingen annan hjälp finns, finns tröst. Tröst som bär den lidande är således en tröst att lita på. Den lidande förlitar sig till den andre och trots att denne ger lidande så rubbas inte förtroendet för denne. Av den anledningen kan även lidandet (prövningen) upplevas som tröst. Den komplexitet som denna tröst visar består således bl.a. i att tröst prövar och att prövningen tröstar. En annan komplex aspekt är att överlämna sig själv till en annan, t.ex. att ge upp den egna viljan för att istället göra som den andre vill. Det kan alltså vara tröst att vilja vad den andre vill och att lida vad denne vill. Sett ur detta perspektiv uppfattas lidandet som en gåva och en gåva som ges av ”Högre makt”.

Den tröst förefaller vara avskiljande som förlöser från lidande och skapar distans till lidandet. Distans till lidandet ger t.ex. sömnen och förlösande är det bl.a. att gråta. Tröst som bär den

⁷⁹ Se den övre handen, bil. 2 b. Informanterna anger innebörden av versraden på samma sätt men uttrycker den något olika.

lidande är också en tröst som förnyar och gör att den lidande i positiv bemärkelse upplever sig annorlunda och upplever lättnad och ro.

I den lidandes upplevelse kan själva lidandet, t.ex. rädslan för stränga vårdare och för lidandet såsom otröstligt, skapa avstånd till tröst. Tröst upplevs också vara långt borta när vårdare och anhöriga är upptagna med sitt och inte tröstar. Den tröst som plockar bort lidande utan att låta det lidas förefaller också ha distans till den lidandes upplevelse av lidandet. Tröst upplevs långt borta när den lidande undrar varför lidandet drabbat honom eller henne och undrar var tröst finns.

Tolkning av resultatet

Resultatet visar dels en tröst som bär den lidande, dels en tröst som upplevs långt borta från den lidande. Trösten är således komplex. En framträdande aspekt av denna komplexitet är att inte bara trösten, utan också lidandet, tröstar. En annan komplex aspekt är att ge upp den egna viljan för att istället göra som en annan vill. Frågan är hur ett sådant resultat ska förstås och hur det förstås i förhållande till vård.

Tröst framstår som ologisk, som att den går sina egna vägar. Det är en tröst som tröstar genom att den lidande överlämnar sig själv till en annan och därigenom görs oberoende av lidandet. Det gör de äldre informanter som lever sina liv genom Gud eller Högre makt och tolkar livet och lidandet som en gåva från denne. Resultatet visar emellertid att detta att överlämna sig själv och sitt lidande är något som också görs till en förstående vårdare. Överlämnandet framstår således som ett beroende av en annan, vilket gör den lidande oberoende av lidandet.

Den komplexa trösten tycks på något sätt fungera tvärtemot det som vi vanligtvis uppfattar förnuftigt. I den komplexa tröstens värld är lidandet tröst och den egna viljan underordnad en annans vilja. Den man förlitar sig till är också någon som ger tröst och lidande med samma hand. Även när trösten upplevs vara långt borta från den lidande tycks vissa av t.ex. varförfrågorna rymma en förväntan. Denna förväntan verkar handla om att uppfatta lidandet i ett större sammanhang. Lidandet prövar på det sättet den egna livsförståelsen genom den andres livsförståelse. Dessa livsförståelser tycks emellertid inte vara två utan en och samma sak. Av den anledningen kan lidandet uppfattas som tröst.

De i minnet återkommande psalmraden, ”vad han tager vad han giver han en fader dock förbliver” (jfr fotnot 75), upplevdes som en hjälp i sorgen. Utan att explicit benämnas som tröst, tycks utsagan avslöja en betydelsefull aspekt av den komplexa tröst som resultatet visar. Komplexiteten framstår i bilden av en hand som både ger och tar. Till denna hand överlämnas lidandet och ur samma hand ges lidande och tröst tillbaka. Trots denna dubbelhet förändras

inte relationen till handen, utan ur samma hand mottas med tacksamhet såväl livet som lidandet och trösten. Det lidande som handen ger uppfattas som en styrketräning, d.v.s. lidandet uthärdas och ur denna träning går en starkare människa. Trösten i att överlämna lidandet tycks dock inte betyda att bli fri från lidandet utan snarare att vara fri i förhållande till det. Följaktligen verkar överlämnandet rymma en hemlighet vilken går på tvärs mot bilden av den autonoma människan med egen vilja som vi vanligtvis föreställer oss att den lidande vill vara och vill bemötas som. Frågan inställer sig hur denna aspekt av resultatet ska förstås i förhållande till mänsklig tröst.

Tröst som förståelse och att vara förstådd är ett framträdande drag i resultatet av denna delstudie. Det är en tröst som tröstar den lidande genom att likt den tidigare nämnda nattsjuksköterskan förstå vad andra inte förstod. En sådan förståelse verkar dels vara där, i den andres lidande, dels ta sig tid att se och söka lidandet såsom det upplevs av den lidande. Denna tröst framstår som en tröst som inte har bråttom utan istället ger den lidande tid och ger sig tid att se och söka förstå vad lidandet handlar om. En sådan förståelse tycks trösta och vårda på ett sätt som bär den lidande genom lidandet.

Förståelsen tycks således utgöra själva fundamentet i en tröstande och vårdande relation. Den framstår som byggd på tillit och till en förstående vårdare respektive till Gud eller Högre makt⁸⁰vänder man sig. När den lidande uttrycker att denne hänger sig på tron respektive vid ord och händelser tycks det som att utsagorna pekar på att denna tröst är upplevd genom någon som förstår den lidande på ett djupare sätt. En tröst som tål att hänga på är bärkraftig och därför förlitar sig den lidande på att denna tröst har kapacitet att hålla honom eller henne uppe.

Människan som hänger sig på respektive fast vid trösten är beroende av den. Bilden kan förstås som att den uttrycker två motsatta företeelser, vilka dock tycks hänga ihop. Människan vänder sig till tröst och hänger sig på den genom att göra det motsatta: att överlämna sig själv och lidandet till en tröst som tar emot och som bär.

Den bärkraftiga trösten har också en annan funktion, nämligen att avskilja lidande. Denna tröst skapar distans till lidandet för att därigenom göra det lättare att uthärda. Det lindrar lidandet för stunden. Lindringen skiljer sig dock från den tröst som skapar distans till lidandet genom att plocka bort det. ”Pincettrösten” förnekar den lidande att lida, medan den distans som t.ex. sömnen ger istället tycks ge en temporär och helande respit från lidandet. Tröst förnyar också genom att bl.a. förmedla lättnad och ro till den lidande och av tröst blir man, i po-

⁸⁰ I resultatet uttrycktes tron i förhållande till Gud eller Högre makt. Inga andra benämningar för ”den abstrakte andre” användes av de äldre informanterna.

sitiv bemärkelse, en helt annan människa. Innebörden av tröst som förnyar tycks således vara att den helar, lyfter och bär den lidande.

I den lidandes upplevelse kan själva lidandet, t.ex. rädslan för stränga vårdare, skapa avstånd till tröst. Resultatet visar att det bl.a. är i vårdsituationer som informanterna upplever sig utlämnade till att klara sig själva. Den tröst som upplevs långt borta är således en tröst som lämnar den lidande ensam. Tröst som plockar bort lidande tycks göra detsamma. Som tidigare sagts plockar ”pincettrösten” bort lidandet för att snabbt åstadkomma lindring och tar därmed också bort möjligheten att lida. Tomrummet efter det bortplockade lidandet kan förstås som en ensamhet, som härrör ur att inte få lida sitt lidande. Att inte få lida innebär att inte vara bekräftad i lidandet. Ensamheten framstår således som en upplevelse av att vara utlämnad till en vård och en tillvaro som inte förstår och därför lämnar den lidande ensam. I det perspektivet framträder vissa av informanternas varför-frågor som ensamma frågor eftersom de inte relaterar till något sammanhang utanför den lidande själv.

Frågan är hur det otröstliga och svårtröstliga lidandet kan förstås i förhållande till tröst. Sorgen och hopplösheten beskrivs som otröstliga, och i dessa lidanden finns det således inte någon tröst. Det sorgsna liksom hopplösa lidandet verkar uppfyllt av lidandet och därmed tillslutet för att ta emot tröst. Ett sådant lidande verkar vara så upptaget av sig självt att det har svårt att öppna sig för och ta emot tröst.

Resultatet visar också hur en sträng vårdkultur skapar rädsla och distans till tröst. De äldre beskriver hur de i olika vårdande situationer varit rädda för exempelvis äldre tiders stränga avdelningssköterskor. Nedvärderande bemötande har likaledes ”förminskat” och gjort vederbörande osäker och rädd. Det visar tydligt att stränghet förhindrar gemenskap och att det utan gemenskap inte blir någon tröst. Gemenskap är således en förutsättning för tröst och utan gemenskap förefaller tröst både omöjlig att förmedla och ta emot.

Ett preliminärt svar på den inledande frågan om vilken tröst som vårdar respektive inte vårdar är att en vårdande tröst vänder till den andre, är närvarande för och bär den lidande. Tröst som däremot bygger på en föreställning om hur vård ska vara, t.ex. en sträng vårdkultur, skapar rädsla och osäkerhet. Det är en tröst som inte vårdar därför att den inte utgår från den lidandes upplevelse av sitt lidande och därför upplevs som en tröst som är långt ifrån den lidande.

Vårdande tröst är byggd på en relation som kännetecknas av gemenskap och att vara förstådd. Det är en gemenskap som bär den lidande genom lidandet. Det verkar som att vårdande tröst känner av lidandet på ett sätt som gör att den lidande upplever att denne kan förlita sig till vårdaren (tröstaren). Denna tillit framstår i bilden av en vårdande hand (se bilaga 2 b). Tröst

bär den lidande genom att finnas till hands och tilliten till handen gör att också prövningar kan upplevas som tröst. Det pekar på att det här finns en gemensam aspekt i den andliga och vårdande trösten och den mänskliga och vårdande trösten. I en förstående och tillitsfull gemenskap vågar man överlämna sig själv och sitt lidande till den andre. Innebörden av själva överlämnandet av lidandet till den andre är således att det gör den lidande oberoende eller fri i förhållande till lidandet. Det oberoendet tycks i sin tur göra det möjligt att förstå sig själv och sitt lidande ur ett annat perspektiv. Sett ur det perspektivet kan prövningen uppfattas som tröst. Vårdande tröst syftar då till att bära den andres lidande och låta denne vila i trösten av att vara buren. För den lidande innebär denna tröst att överlämna lidandet till någon som förstår och att kunna se på sitt lidande ur ett perspektiv som lindrar och tröstar.

5 Tolkning av vårdarnas och äldres upplevelse av tröst

Resultatet som helhet visar att det finns gemensamma drag i vårdarnas upplevelse av tröst och att trösta och i de äldres upplevelse av tröst. När det gäller vårdande tröst är det en tröst som är följsam till lidandet och som är där, i lidandet. Det är också en tröst som förlöser lidande och låter lidandet lidas. Det förutsätter dock att den lidande vill tröstas. En vårdande tröst går omvägar med den lidande för att föra denne ”hem⁸¹ till tröst”. Vårdande tröst är också generös. Det är en tröst som ger och ger tillbaka, d.v.s. när den tröstar ger den tröst tillbaka till tröstaren. Vidare är det en tröst som vårdar den lidande genom att förstå denne på ett djupare sätt och en tröst att tillitsfullt luta sig mot. Kännetecknande för denna tröst är gemenskap.

Resultatet som helhet uttrycker inte endast gemensamma drag utan även motsatta sorters tröst, den närvarande och bärkraftiga trösten och den tröst som upplevs frånvarande och långt borta. De sistnämnda uttrycker ett gemensamt drag i den icke-vårdande trösten. Det är en tröst som inte är där, d.v.s. i lidandet, utan istället på olika sätt distanserar sig från den lidande och förminskar honom eller henne. Frånvaro av tröst upplever den lidande också när vårdaren tröstar utifrån hur lidandet bör vara istället för hur det är. Vidare framstår den frånvarande och den tröst som upplevs långt borta i det lidande som upplevs otröstligt, i det lidande som frågar varför samt undrar var tröst finns. Tröst är också frånvarande i det lidande som inte vill tröstas.

Ett framträdande drag i den tröst som däremot vårdar den lidande är att den är bärkraftig. Det är en tröst som bär och bär med kraft. Kraftfullheten framstår symboliskt i att den orkar lyfta och bära den lidande genom dennes lidande. Resultatet visar också att de äldre övervinner,

⁸¹ Resultatet förstås som att innebörden av att komma hem är att komma hem till sig själv (jfr t.ex. tolkningen av vårdarnas tröst).

stärks och tröstas av provningar. En vårdande tröst är också en tålmodig tröst, en tröst som går den långa omvägen med den lidande. Omvägen innebär att inte gå omkring utan igenom den andres lidande och det kräver mod, tid och engagemang. Det är en tröst som tål att ta emot den lidande och som tål att denne lider sitt lidande.

Resultatet visar att tröst är att låta lidandet lidas och att lämna över lidandet till någon man litar på och som förstår en. Både att lämna över och att låta lidandet lidas är, trots motsatta betydelser, tröstande. Det är de därför att den lidande genom att överlämna sig själv och sitt lidande till den andre gör sig oberoende av det. Ett sådant exempel är att vårdarna låter den lidande vara ifred för att låta denne lida ut. Det innebär att lidandet symboliskt lämnas tillbaka till den lidande för att låta denne lida sitt lidande.

Vårdarna själva går också ibland undan för att få vara och lida ifred. Denna sorts ensamhet kan förstås i förhållande till tröst som plockar bort lidandet och frågan väcks hur ”pincettrösten” förhåller sig till lindring av lidande. En reflektion är att när det gäller människans fysiologi är borttagande av t.ex. hårväxt eller körtelvävnad ofta förenat med att det borttagna efter en tid kommer tillbaka. Det krävs oftast ett mer djupgående ingrepp för att resultatet av borttagandet ska bli varaktigt. Frågan väcks om tröst fungerar på liknande sätt? En tröst som endast tar bort och ersätter lidande med tröst tycks vara en ”genvägströst”. Det är en tröst som inte bekräftar lidandet och därför lämnar den lidande ensam. Tröst som lindrar lidande tycks istället kräva en mer djupgående operation som bl.a. innebär att få tid att lida sitt lidande och att få göra det ensam. Denna ensamhet tycks i motsats till resultatets ”pincettröst” istället verka helande.

Sättet att trösta barn på beskrivs olika, men gemensamt för dem är att det är ett okomplicerat sätt att trösta. En vårdare anser att denna tröst även är överförbar på vuxna. Resultatet visar inte hur barn upplever denna tröst, men det visar att den vuxnes upplevelse av att bli tröstad som ett barn är negativ därför att den förminskar den lidande som person. Av intresse för denna avhandling är att resultatet visar hur trösten uppfattas, både av den som tröstas och av den som tröstar. Tröstarens avsikter med tröstandet är att lindra lidande, medan den lidandes upplevelse av trösten är att bli kränkt och förminskad som person. Föreställningen om trösten är således en sak och upplevelsen av den en annan. Denna aspekt av resultatet pekar följaktligen på att föreställningen om vad som tröstar inte alltid överensstämmer med hur trösten faktiskt upplevs.

Vidare visar resultatet att tröst är en potential, som bl.a. innebär att för tröst finns inga hinder och att trösta alltid är möjligt. Trösten är således en tröst som trots allt tröstar. Det pekar på en kraftfull tröst som inte ger upp utan stannar kvar tills den lidande upplever tröst. En sådan

uthållighet uttrycker trofasthet. Med en sådan tröst övervinns prövningar därför att den lidande vet att det finns någon eller något där som bär igenom lidandet. Resultatet visar att det både gäller mänsklig och andlig eller religiös tröst och att det över den trösten finns något obändigt. Den gör att man på ett till synes passivt sätt överlämnar sig själv och lidandet till den andre och samtidigt aktivt vågar möta och lida sitt lidande. Denna dubbelhet tycks således betyda att både lita på och låta sig bäras och att uppleva tröst av att aktivt ta upp kampen mot lidandet. I perspektiv av resultatet framstår det som en betydelsefull aspekt av denna tröst.

Hur ska då denna aspekt av tröst förstås? Ett bärande drag i framför allt de äldres tröst är att den är motsägelsefull. Det som vid första anblicken ter sig motsägelsefullt i denna tröst är att lidandet är tröst. För att förstå en sådan tröst måste den med nödvändighet ses ur ett perspektiv som involverar inte endast den som tröstas utan också den som tröstar. Således handlar denna tröst om att den lidande ser på sig själv och på trösten ur tröstarens perspektiv. Poängen tycks emellertid inte vara att få svar på t.ex. varför lida utan att inte få svar. Det verkar som att den lidande i hög grad lämnar över önskan att förstå till den andre därför att man inte är sin egen utan lever sitt eget i relation till den andre och hur denne bestämt att det egna ska vara. Det unika med denna tröst är således att den lidande inte ser på trösten (prövningen) ur sitt eget utan ur den andres perspektiv. Tröst som upplevs långt borta är därför inte frånvarande utan möjligen svårare att förstå, just då.

Hur ska denna tröst ska förstås ur ett vårdande perspektiv? Religionspsykologen Hjalmar Sundén tycks, genom att belysa trons innebörd för den enskilde, kunna bidra till förståelsen av denna fråga. För religiös orientering kan denna, enligt Sundén (1977), beskrivas genom två typer av människor, ”läromänniska” och ”rollmänniska”. I resultatet av denna studie är det ”rollmänniskans” religiösa orientering som är av intresse. Denna utmärks framför allt av rolltagande⁸² och hon relaterar till t.ex. Gud genom en partnerroll som kan vara en biblisk gestalt. Genom partnerrollen, exempelvis den barmhärtige samariern, upptar personen samtidigt gudskollen, vilket leder till en bestämd förväntan på Guds handlande. När förväntningarna i relationen Gud–människa uppfylls bekräftar och förstärker det interaktionen (rollupptagandet) och förväntan inför nästa gudomliga ingripande. Infriade förväntningar leder således till att ”rollmänniskan” upplever att hon lär känna Gud bättre och att hon i högre grad förlitar sig till sin personligt förvärvade gudskunskap (Sundén 1971).

Rolltagandet kräver, enligt Sundén (1977), en god inlevelseförmåga. Den kräver också en personlig relation till gudomen, en relation som hela tiden förändras av situationen. Till ”roll-

⁸² Sundén (1971) definierar rolltagande som ”i dess vanligaste form en process, som innebär att se på eller antecipera en annans beteende, i det man ser det i kontexten av en roll som tillerkännes denne andre. Det är sålunda alltid mer än blott och bart en reaktion på en annans beteende” (s. 53).

människans” personliga egenskaper hör således inlevelseförmåga (empati) och omställningsförmåga (flexibilitet). I förhållande till tröst tycks Sundén (1977) kunna tillföra en djupare förståelse av den tröst som uppfattar lidandet (prövningen) som tröst. I ljuset av Sundén (a.a.) upplevs denna tröst genom en relation som inte är statisk utan föränderlig. Förståelsen av vad tröst är och vad som tröstar är således också föränderlig. Det betyder att den lidande inte i förväg kan räkna ut vad som är tröst utan måste förlita sig på att det som ges av t.ex. prövning (lidande), är tröst. Till sin hjälp har den lidande rollupptagandet och genom rollupptagandet sätts prövningen in i ett sammanhang som är att se sig själv och sitt lidande ur den andres perspektiv. Den lidandes eget perspektiv på vad som tröstar har på det sättet genom rollövertagandet integrerats och blivit detsamma som den andres perspektiv.

Vilken är då tröstarens roll och hur ska den förstås ur ett mänskligt och vårdande perspektiv? Ett rollupptagande som tröstar och lindrar lidande tycks, utifrån resultatet, förutsätta en tröstare som har förmåga att gå utanför sig själv och se till den andres bästa. Den tröstare som den lidande genom rollupptagandet relaterar till tycks ha stor makt och möjlighet att utnyttja denna sin makt gentemot den lidande. Följaktligen kan tröstaren utnyttja den lidandes svaghet för att förstärka sin egen makt. Sett ur en vårdande synvinkel tycks det således vara vårdaren själv, liksom Gud, som avgör om den tröst de representerar är en tröst som tröstar och vårdar.

6 Jobs tröst

Denna delstudie avviker i förhållande till de tidigare därför att textanalysen är gjord på text ur Jobs bok samt texter som behandlar eller på andra sätt anknyter till Jobs bok. Studien utgår från Jobs upplevelse av tröst. För att förstå hur Job upplever tröst inkluderas även vännernas och Guds tröst i studien. Studien belyser således både tröstarnas (vännerna och Gud) och den tröstades (Job) perspektiv. I bilaga 3 a och 3 b redovisas resultatet översiktligt utifrån dessa perspektiv. I beskrivningen av resultatet redovisas emellertid inte dessa perspektiv var för sig. Det betyder att upplevelser ur både tröstarnas och den tröstades perspektiv kan förekomma under samma huvudtema.

I huvudtemat har ”tröst” citationstecken, vilket anger att också den implicit⁸³ uttryckta trösten behandlas i denna studie. Vännernas och Jobs gudsbild tycks ha att göra med hur vännerna tröstar och Job upplever tröst och därför redovisas även den i resultatet. Det som framför allt skiljer denna analys från de tidigare, d.v.s. delstudie I och IIa och IIb, är att text, skriven av författare som behandlar eller som på andra sätt anknyter till Jobs bok, är inkluderad i analysen. Med text som anknyter till Jobs bok avses text som belyser lidande på ett sätt som förefaller kunna öka förståelsen för tröst och hur tröst relaterar till lidande. En annan skillnad är att den naiva läsningen inte bara inkluderar Jobs bok utan också litteratur som belyser Jobs bok. Fakta om t.ex. bokens uppbyggnad och vilken betydelse som har tillmätts boken är således inkluderad i den naiva läsningen. Dessa fakta uppfattas ha betydelse för förståelsen av boken som helhet. Med avsikt att underlätta för läsaren presenteras innan resultatbeskrivningen en något mer utförlig sammanfattning än i de tidigare delstudierna. Av den anledningen har också sammanfattningen av hela resultatet (före tolkningen) uteslutits. Citaten redovisas enligt samma princip som i tidigare delstudier (se inledning till kapitel 3).

Intryck av texten och av litteratur som belyser texten

Jobs bok anses vara en litterär klassiker, som påverkat och genererat mycken annan litteratur (Illman 1996, Clines 1989). Enligt Thomason (1997) är Jobs bok som helhet olik något annat skrivet. Författaren till Jobs bok var, enligt Mettinger (1992), ett litterärt geni.

Författaren till boken är okänd och boken svår att datera. Uppgifterna varierar bl.a. från 400–200 f.Kr (Lindström 2000-03-03), 600–300 f.Kr. (MacKenzie 1968, s. 512) och 600–100 f.Kr (Clines 1989, s. lvii). Förmodligen existerade den i muntlig form långt innan den blev nedskriven (MacKenzie 1968, Clines 1989).

⁸³Jfr vad som avses med implicit tröst i tidigare redovisning av textanalysens genomförande, d.v.s. avsnittet som behandlar metodologi.

Design och intrig

Jobs bok beskrivs ofta utifrån två delar av vilka inramningen är skriven på prosa och den andra i poetisk form. Ramen kring berättelsen utgörs av en inledande prolog (Jobs bok⁸⁴ 1–2) och avslutande epilog (Job 42:7–17). I denna invigs läsaren i berättelsens intrig, som har sin utgångspunkt i en himmelsk uppgörelse. Intrigen behandlar problemet om huruvida en gudsrelation kan vara värdefull i sig själv eller om den är grundad i de fördelar relationen kan ge, t.ex. hälsa och välgång (Lindström 1998). Detta får konsekvenser för relationen, d.v.s. hur förhållandet Gud och människa uppfattas, vilket i sin tur påverkar upplevelsen av lidandet, dess funktion och mening (MacKenzie 1968). Den avslutande epilogen bildar upplösningen av dramat. Den poetiska delen (Job 3–42:6) framställs i dialogform och hela Jobs bok kan ses som en rad med tal i vilka *berättaren* talar i början (prologen) och i slutet (epilogen) och *karakterna* i dialogen (Clines 1989). De sistnämnda är de tre vännerna och Job, vilkas tal eller snarare debatt avlöser varandra i tre ronder (Lindström 1998). Först talar Job, därefter svarar en av vännerna och dennes argument bemöts av Job (Job 3–37). Detta mönster upprepas tills tredje ronden som avviker från det tidigare mönstret. Den fjärde vännen framträder då på scenen och får tala länge och utan att bli avbruten (Job 32:6–37:24). Därefter talar Gud i två tal och bemöter Jobs utmaning (Job 38–41).

Berättelsen handlar om Job, en förmögen, respekterad, och frisk oriental som lever gott och är lycklig tillsammans med sin stora familj i landet Uz (Maag 1982, Clines 1989, Ebach 1996, Pope 1983, Job 1:1–4). Job är rättfärdig⁸⁵, vilket i Jobs bok betyder oskyldig; den som har rätt (Illustrerat Bibel-lexikon s. 4747). Job drabbas plötsligt och ofrivilligt av allehanda olyckor, först förlorar han allt han äger, därpå mister han nästan hela sin familj (Job 1:13–19) och till sist blir han själv sjuk. Scenbytet innebär att Job, drabbad av en smittsam hudsjukdom (varbölder), finner sig utkastad från sin tidigare gemytliga tillvaro till en askhög (Job 2:7–8) i utkanten av staden. Denna var hemvisten för utstötta i olika bemärkelser och de med smittsamma sjukdomar (Hartley 1988, Clines 1989). Job får där besök av sina tre vänner, som kommer för att trösta honom (Job 2:11) och senare i Jobsberättelsen framträder ytterligare en vän (Job 32:2–37:24). En stor del av Jobs bok (kap 3–37) upptas av dialogen mellan tröstemottagaren Job och de tröstande vännerna. Vännernas försök att trösta förefaller dock framkalla otålighet hos Job och minskar inte heller hans förtvivlan (Lindström 1998).

Job uttrycker sitt djupa lidande i poetisk och metaforisk form. Sådana exempel är: ”Min skrumpnande hud har blivit ett vittne, min tärda gestalt anklagar mig” (Job 16:8) och ”Sorgen

⁸⁴ I detta kapitel anges fortsättningsvis referenser till Jobs bok endast med Job.

⁸⁵ I översättningen (Bibeln 2000) anges ”oförvitlig och rättrådig” (Job 1:1) såväl som i Job 1:8. Job 1:1 kommenteras med att det enligt Heseziel 14:14, 20 i gammal tid fanns en Job känd för sin *rättfärdighet*. Traditionen om denne *rättfärdige* och hårt drabbade man (Job) har använts som ram (kap. 1–2 och 42:7–17) kring berättelsen.

har gjort mig skumögd, min kropp är bara en skugga” (Job 17:7). Han uttrycker också sin bitterhet över lidandet: ”Om blott mina kval kunde vägas, mina olyckor läggas på vågen! De skulle väga tyngre än havets sand, därför är mina ord bittra” (Job 6:2–3). Job anklagar och utmanar den som han uppfattar som ansvarig för sitt lidande, nämligen den Gud som han anser har gett honom livet och som för honom utgör tillvarons grund. Mettinger (1987) liknar Jobs bok vid ett Mount Everest där läsaren för varje gång Job talar måste ta sig över orubbliga flyttblock av granithårda utsagor om en Gud som hånlar åt oskyldigas förtvivlan och skoningslöst förintar både onda och goda (jfr Job 9:22–23). Gud talar slutligen till Job om något som först tycks vara en lektion i naturlära, bl.a. om diverse farliga djur (Job 38:1–41:25, Keel 1978), vilket ger Job en ny insikt och syn. Hans tidigare inställning och förståelse av sig själv i förhållande till Gud och vem Gud är förändras (Job 42:1–6, Mettinger 1987, Mettinger 1997, Fox 1981). Jobs lidande tar slut och hans förluster ersätts med långt mer än han hade tidigare (Job 42:12–16). Jobs bok slutar: ”Så dog Job gammal och mätt av år” (Job 42:17).

Frågor som läsningen av Jobs bok väcker

Det Jobs bok handlar om tycks ha sin bakgrund i en konflikt mellan två olika synsätt. Enligt det ena synsättet ses lidandet som ett straff som relaterar till skulden för det onda som den skyldige gjort. Det andra synsättet är det motsatta, d.v.s. att verkligheten också rymmer oskyldigt lidande. Jobs vänner tycks representera det förstnämnda synsättet, och tröstar också Job utifrån denna förståelse. Job blir dock inte tröstad av deras tröst; han protesterar mot den och den lära den utgår ifrån. Läsningen av Jobs bok väcker frågor om varför Job inte tröstas av vännernas tröst, varför han upplever den som han gör och om Gud tröstar Job och i så fall hur och varför Job upplever Guds tröst som han gör.

Textens struktur och framträdande mönster

Resultatet framträder i följande övergripande teman; Närvarande ”tröst”, Konfrontation med lidandet som tycks ”trösta”, ”Tröst” som har avstånd till den lidande och Frånvänd ”tröst”, ”Tröst” som uppehåller jämvikt och Återvändandets ”tröst” samt Omvändande ”tröst”.

I korthet visar resultatet att vännernas närvaro bl.a. innebär att de i enlighet med traditionen kommer till och är hos Job och då visar medkänsla och tröst. Jobs upplevelse av Gud i lidandet framstår som en ondskefull närvaro såväl som en närvaro av vilken Job blir tyst. Det är en tystnad som uttrycker samtycke och ”communion”. Genom Jobs mod, rättframhet, protest och problematiserande hållning konfronterar han lidandet, och det tycks på något sätt trösta honom.

I Jobs upplevelse av tröst framträder en frånvänd tröst. Det är en tröst som stannar på ytan och en tröst som döljer lidandet. Vännernas tröst framträder i en tröst som har avstånd till den li-

dande. Det är en tröst som utgår från det egna och en tröst som förminskar den lidande (lidandet). Vidare framträder en tröst som uppehåller jämvikt, bl.a. i att tröst eller lidande ges utifrån förtjänst, d.v.s. gott lönas med gott och ont med ont. Den lidande tröstas också av att återvända till den tidigare olyckan och att återleva denna. Omvändande är den tröst som vänder lidandet till att upplevas på motsatt sätt, som t.ex. förändrar perspektivet på lidandet.

NÄRVARANDE ”TRÖST”

Den närvarande trösten framstår i Jobs bok som att den söker den lidande. Det gör Jobs vänner, Elifas, Bildad och Sofar, vilka kommer samman för att vara hos Job i det lidande som drabbat honom (Job 2:11). Vännerna följer traditionen och sitter tysta tillsammans med Job under sju dygn, den tid man sörjde sina döda. Samtliga är tysta därför att tröstare inte fick säga något förrän den sörjande först talat (Pope 1983). Frank (2001) jämför vännernas långa tystnad med sättet att möta den lidande patienten.

Så satt de hos honom på marken i sju dagar och sju nätter. Ingen sade något till honom, ty de såg hur han led (Job 2:13)

Vännerna kommer till Job för att ”visa honom sin medkänsla och trösta honom” (Job 2:11). Samma uttryck för tröst återkommer i slutet av boken när Jobs syskon och vänner kommer för att trösta honom.⁸⁶ Hidal (2000) jämför Jobs bok och Iliaden. Ett gemensamt drag i dessa är att ödmjukhet och medlidande är viktiga inslag i den mänskliga tillvaron.

Jobs alla bröder och systrar och vänner från förr kom hem till honom och åt tillsammans med honom, de visade sin medkänsla och tröstade honom för alla de olyckor som Herren hade låtit drabba honom. Var och en gav honom en kesita och en guldring (Job 42:11)

Job själv upplever att vännerna inte lyssnar på honom och vädjar därför om deras uppmärksamhet. Tröst är, enligt Job, att bli lyssnad på.

Lyssna nu på vad jag säger, unna mig den trösten (Job 21:2).

Job upplever också Guds närvaro som pressande och ondskefull (Lindström 1998). Guds närvaro beskrivs bl.a. som en tung hand (23:2–3) och Job upplever att Gud bevakar honom och noterar varje steg han tar⁸⁷.

... du bevakar alla mina vägar och ger akt på varje steg jag tar (Job 13:27)

En stor del av Jobs bok upptas av dialogen mellan honom och vännerna. När Gud slutligen talar i de avslutande kapitlen av boken (se kap. 38–41) är Job tyst. Denna tystnad tolkas som

⁸⁶ Detta är ett avsteg från urvalet, vilket endast avser att omfatta Jobs, Guds och vännernas tröst. Det görs därför att medkänsla och tröst, trots att det sägs i olika sammanhang, i båda fallen uttrycks på identiskt sätt.

⁸⁷ Denna närvaro uppfattas som en negativ närvaro. Den tycks dock inte handla om en frånvarande närvaro utan istället om att den Gud som för Job tidigare utgjort en positiv och tröstande närvaro förändras till en negativ närvaro.

en närvarons tystnad. Det verkar, enligt Dunn (1981), som att den tystnaden representerar samtycke och ”communion” snarare än nederlag.

KONFRONTATION MED LIDANDET SOM TYCKS ”TRÖSTA”

Det verkar som att Job genom att inte finna sig i utan istället konfrontera lidandet, på något sätt finner tröst. Job vill inte undvika utan istället på ett rättframt sätt konfrontera den som han uppfattar som ansvarig för sitt lidande. Ett sådant exempel är att han, i motsats till vännerna, talar med Gud och gör det ofta. I dialogen mellan Job och vännerna (kap. 3–31) vänder han sig i 58 verser till Gud (Mettinger 1997, Lindström 1998). Ricoeur (1967) menar att det är till Gud som Job appellerar mot Gud.

Job framstår som en modig person. För att förstå sitt lidande väjer han inte för att anta utmaningen att konfrontera och argumentera mot Gud. I det gamla Främre Orienten var kampen mellan skaparen och draken den vanligaste skapelsemetaforen. I sin mytiska form symboliserar den en pågående konflikt mellan liv och död. Kampmetaforen är också framträdande i Jobs tal till Gud men på ett motsatt sätt då han uppfattar att hela världen är utlämnad till en brottsling (Gud), en tyrannisk despot som gör som han vill (Perdue 1991).

... Oskyldig och skyldig, han förgör dem båda. När olyckan plötsligt dödar hånlar han åt de oskyldigas undergång. Världen är utlämnad åt en brottsling, han gör dess domare blinda (Job 9:22–24)

Job protesterar mot en maktfullkomlig Gud som han, enligt Lindström (1998), uppfattar som en demonisk terrorist, som hycklar med rättvisa. Job uppfattar, i motsats till vännerna, att mänsklighetens roll inte är att vara passiv mottagare av ett gudomligt tilldelat öde (Perdue 1991). Genom Job problematiseras också frågan om varför oskyldiga lider (Clines 1989) såväl som en gudsrelation grundad på egennytta, d.v.s. en relation motiverad av vilken nytta (vinst) man har av den (Lacocque 1981).

Jobs protest riktas också ofta mot vännerna och deras tröst. Följande citat är endast några exempel på det.

Det ni vet vet också jag, jag är inte dummare än ni (Job 13:2)
Tig, nu är det jag som skall tala! Sedan må det gå mig hur det vill (Job 13:13)

”TRÖST” SOM HAR AVSTÅND TILL LIDANDET

Textanalysen visar att vännernas tröst och deras sätt att trösta Job framträder på två sätt: Tröst som utgår från det egna och Förminskande tröst

Tröst som utgår från ”det egna”

Enligt vårdteoretikern Lanara (1981) är Jobs vänner dåligt rustade för sitt tröstande ämbete. Lanara (a.a.) citerar Terrien i att vännerna är ”too white”; and the ”flower of life is red” (s.

142). Vännernas försök att trösta Job utgår från dem själva, och de talar om för Job att det som de själva funnit är det rätta. Det rätta är det som de själva skulle göra i Jobs situation. Lindström (1998) menar att rollbytet inte i första hand är en konfrontation mellan olika livserfarenheter eller läror utan snarare mellan två olika slutsatser utifrån samma livserfarenhet. Vännernas tröst utgår från att deras insikt också är rätt insikt för Job. I följande citat är det Elifas som talar om för Job vad han skulle göra i samma situation, nämligen vända sig till Gud (Lindström 1998). Han framhåller även att vad han själv funnit är det rätta och det ska också Job inse.

Själv skulle jag vända mig till Gud, för Gud skulle jag lägga fram min sak (Job 5:8)

Detta har vi funnit, och så är det. Lyssna, och inse det även du! (Job 5:27)

Job vädjar till vännerna att ”ha tålmod medan jag talar” (Job 21:3). Vännerna tycks sakna tålmod att vara där Job är, d.v.s. i hans upplevelse av sitt lidande.

Vännerna föreställer sig att Gud tröstar med ord som uttrycks med mildhet och i den äldre översättningen med ”ord som i saktmod talas med dig”⁸⁸. Ur vännernas perspektiv är Guds tröst varsam och de anklagar Job för att inte vara tillfreds med den.

Är Guds tröst inte nog för dig, ord som talas med mildhet? (Job 15:11)

Förminskande tröst

I vännernas tröst framstår en, i förhållande till denna studie, viktig syn på lidandet. Vännerna söker förklaringar på varför Job lider utifrån ett tänkt samband mellan verkan (Jobs lidande) och orsak (att Job måste ha syndat) (Mettinger 1987). När Elifas inleder dialogen påminner han bl.a. Job om hans tidigare goda livsstil (4:3–4) och orsaken till Jobs nuvarande reaktion (bristande ork, rädsla) (4:5). Elifas söker förklara Jobs lidande utifrån den Job han kände sedan tidigare (Lindström 1998). Enligt Lindström (1992) reduceras på det sättet det ondas problem till en bristsjukdom, nämligen bristande insikt och tro. Det verkar vara en tröst som söker förklara lidandet genom att förenkla det. Följande citat kan belysa denna tröst som tar sin utgångspunkt i att förklara lidandet.

Själv har du visat många till rätta, du gav styrka åt kraftlösa armar, dina ord höll den vacklande uppe, du gav stadga åt skälvande knän. Men nu när du själv drabbas orkar du inte, när det träffar dig själv blir du rädd (Job 4:3–5)

Weil (tolkad av Stenqvist 1984) menar att tröst är detsamma som att förklara lidandet. Det betyder att om något kan förklaras så reduceras eller försvinner det gåtfulla och problematiska. Förklaringen gör på det sättet att människan berövas potentialen i lidandet.

⁸⁸ Enligt 1917 års översättning: ”Försmår du den tröst som Gud har att bjuda, och det ord som i saktmod talas med dig?”

I fortsättningen av vers 21:3 uttrycker Job att när han slutat tala kan vännerna håna honom igen. Jobs upplevelse av vännernas tröst är att den förlöjligar och på det sättet förminskar honom.

... när jag slutat [tala] kan ni håna mig igen. (Job 21:3)

FRÅNVÄND ”TRÖST”

Den frånvända trösten förekommer i Jobs upplevelse av vännernas tröst, Jobs ”egenvårdande” tröst samt i Jobs upplevelse av Gud och av Guds tröst i lidandet. Den frånvända trösten är: Tröst som stannar vid ytan och Tröst som döljer lidandet.

Tröst som stannar vid ytan

Job upplever vännernas tröst som falsk och svekfull. Det uttrycker han i att vännernas tröst är tom, att den består av svar som bara skorrar falskt. I den äldre bibelöversättningen (1917) beskrivs denna tröst som fåfänglig, och av vännernas svar finns endast trolösheten kvar (Job 21:34). Job framhåller att den som sviker sin nästa, d.v.s. den lidande, har upphört att frukta ”den Väldige”. I den följande versen beskrivs vännernas opålitlighet metaforiskt som bäckar och sinande bäckfåror.

Hur kan ni komma med er tomma tröst? Era svar skorrar bara falskt (Bibeln 2000, Job 21:34)

Den som sviker sin nästa i nöd har upphört att frukta den Väldige. Bröder, ni är opålitliga som bäckar, som sinande bäckfåror (Job 6:14–15)

Job beskriver också vännernas tröst som att de talar i vädret. Det framstår som en tom tröst, en tröst utan innehåll. Enligt Nemo (1998) är dessa ord inlärd och inte ord uppenbarade i ett möte. Job vänder sig återigen till dem han talar med, i detta fall till vännerna. Irriterad säger han utan omsvep att vännerna är ”eländiga tröstare”.

Sådant har jag hört så det räcker, eländiga tröstare är vad ni är. Har du slutat prata i vädret, eller har du mer på hjärtat? (Job 16:2–3)

Job upplever att vännerna inte lyssnar på honom och därför vädjar han om deras uppmärksamhet (jfr Job 21:2)⁸⁹. På liknande sätt upplever Job att Gud kanske skulle svara när ropar till honom men däremot skulle han (Gud) inte lyssna. Gud upplevs alltså svara på något som han inte hört eller varit närvarande inför. Det framstår som en Gud som inte har sin uppmärksamhet på den lidande utan på något annat. I förhållande till tröst framstår denna tröst som otålig. Det är en tröst som är oengagerad, inte tar sig tid med den lidande och därmed stannar vid ytan.

Även om han skulle svara när jag ropar tror jag inte att han skulle lyssna på mig (Job 9:16)

⁸⁹ ”Lyssna nu på vad jag säger, unna mig den trösten” (Job 21:2).

Lindström (1998) framhåller att Job föreställer sig Gud som en småaktig felfinnargud, en gud som via satellitövervakning kontrollerar människans minsta steg, inte minst felstegen. Det verkar som att felfinnarguden fokuserar ytan och därmed distanserar sig från helheten av vad det innebär att vara människa och att lida. Det tycks även påverka upplevelsen av tröst. En tröst som fokuserar fel tycks inte lindra utan istället vara vänd från lidandet.

eftersom du söker fel hos mig, letar efter mina synder, fastän du vet att jag är oskyldig? Det finns ingen räddning undan dig (Job 10:6–7)

Jung (1984) vänder ut och in på traditionella föreställningar om Jobs gud och menar att Job genom att insistera på att föra sin sak inför Gud, utan hopp om att bli hörd, framkallar just det som tvingar Gud att uppenbara sin sanna natur. Enligt Jung (a.a.) skyller Jahve Job för vad han själv har gjort. Det visar, enligt Jung (a.a.), att människan inte tillåts ha någon åsikt om Jahve och särskilt inte om något som Jahve själv inte känner till. Denne Gud framstår som maktfullkomlig och feg; en Gud som inte vågar stå för sina handlingar och som är mer upptagen av sig själv än av Jobs lidande.

Tröst som döljer lidandet

Job uttrycker att sömnen lindrar lidandet och att det är tröst. Det verkar som att sömnen lindrar lidandet genom att dölja det, om än bara för en stund. I följande vers uttrycker dock Job att istället för att uppleva lindring skrämmar Gud honom med drömmar och syner. Innebörden av själva sovandet förstås dock som en möjlighet till lindring i själva distansen från lidandet. I Bibeln (2000) beskrivs det som lättnad från sorgen medan det i 1917 års bibelöversättning beskrivs som tröst.

När jag hoppas att min bädd skall trösta mig, att mitt viloläger skall lindra mitt bekymmer (Job 7:13, Bibeln 1917 års översättning)

Om jag tänker: ”Det lättar när jag lagt mig sömnen skall lindra min sorg” (Job 7:13, Bibel 2000)

Lindström (1998) menar att Jobs upplevelse av Gud bl.a. innebär att den Gud som han känner sedan tidigare döljer sig bakom en mask (jfr t.ex. Job 13:24)⁹⁰. Det verkar som att den tröst Gud tidigare har representerat för Job nu istället döljs för honom. På det sättet tycks Gud istället för att trösta Job dölja hans lidande. Det gör han genom att vara tyst när Job uttrycker sitt lidande⁹¹. Det förefaller istället skapa en känsla av främlingskap hos Job. Vårdvetaren Younger (1995) använder Job 19:14–15 som ett exempel på hur den lidande upplever sitt utanförskap.

Vänner och förtrogna har jag inga mer, mitt husfolk har glömt mig pigorna känns inte vid mig jag har blivit en främling för dem (Job 19:14–15)

⁹⁰ ”Varför döljer du ditt ansikte och räknar mig som din fiende?”

⁹¹ Gud är tyst tills slutet av Jobs bok, d.v.s. till och med kapitel 37.

”TRÖST” SOM UPPEHÅLLER JÄMVIKT

En tröst som ger och lindrar lidande med samma hand såväl som en tröst som vedergäller, uppehåller jämvikt.

Vännerna framhåller att den Gud prövar är lycklig och att den som prövas inte ska förkasta denna fostran. Samtidigt ger de uttryck för att ”de händer” som ger lidande också ”förbinder” och ger läkedom. Således framstår de händer som ger lidande och lindrar lidande som samma händer.

Lycklig den människa som tuktas av Gud. Förkasta inte den Väldiges fostran! (Job 5:17)

Han som sargar förbinder också, de händer som sårar ger läkedom (Job 5:18)

En liknande syn som vännernas, i detta fallet Elifas, uttrycks av den medeltida filosofen och teologen Thomas av Aquino. Enligt honom så handlar Jobs bok om att lyckan inte nås i detta livet och att det endast är genom lidandet som den yttersta lyckan förvärvas (Stump 1997). Lidandet uppfattas som en för människan nödvändig medicin. Denna får de som står närmast Gud och som därför kan anförtros mer lidande eftersom de anses bättre kunna hantera det.

Vännernas livsförståelse utgår från att ”tröst” och lidande ges efter förtjänst. Det innebär att gott lönas med gott och ont med ont (Mettinger 1997). Enligt vännernas gudsbild betyder det att människan med rätt insikt, d.v.s. vännernas, slipper drabbas av olyckor och tvärtom (Lindström 1992). Följdriktigt utgår vännernas tröst inte från personlig erfarenhet utan från en ståndpunkt, som handlar om att olyckan är ett resultat av människans egna handlingar.

Tänk efter! När gick en oskyldig under, var gick en rättträdig förlorad? Detta har jag sett: de som plöjer ondska och sår ofärd, de får skörda det (Job 4:7–8)

Job för också ett resonemang kring rättvisan i Guds straff⁹². Hans frågor pekar på att han söker en rättvis fördelning av lidande.

Kanske sparar Gud olyckan åt hans barn? Han borde själv få ett straff som känns (Job 21:19, Bibeln 2000).

Enligt Jacobsen (1981) framträder textens centrala aporia, självmotsägelse, ur Jobs begreppsmässiga paradox att Gud inte kan vara både allsmäktig (ha all makt) och rättvis. Rättvisa handlingar medför begränsning, makt kan inte både vara obegränsad och rättvis. I de avslutande gudstalen (Job 38–41) visar Gud, enligt Hidal (2000), med maktspråk sin överlägsenhet och i sitt underläge kan Job endast ge Gud rätt (Job 42:5–6). Det saknas en scen där Job och Gud kommer till tals med varandra, d.v.s. slutet saknar den dialog som boken i övrigt är så rik på.

⁹² Enligt 1917 års översättning: ”Gud spar åt hans barn att lida för hans ondska. Ja, men honom själv borde han vedergälla, så att han fick känna det.”

I slutet av Jobs bok förefaller Gud upprätthålla en sorts jämvikt, som handlar om att Job får tillbaka något av det som han förlorat. Den avslutande epilogen har i Bibeln 2000 fått överskriften: ”Job återupprättas”.

När Job bad för sina vänner återupprättade Herren honom och gav honom dubbelt så mycket som han hade ägt förut (Job 42:10)

ÅTERVÄNDANDETS ”TRÖST”

Att gå tillbaka till något som varit tidigare, t.ex. något man tidigare varit med om, eller till något man är förvissad om, lindrar lidande och kan därmed förstås som tröst. Genom att återvända till en sådan erfarenhet, exempelvis till tröst som upplevts negativt, kan också den lidandes egen tröst påverkas, d.v.s. hur denne själv vill trösta⁹³.

Job upplever tröst av sin oskuld, d.v.s. att han är ärlig och äkta i förhållande till Gud. Weil (tolkad av Stenqvist 1984) framhåller att Jobs lidande inte förklaras och att det oskyldiga lidandet har ett upphöjt värde. Detta upphöjda värde består i att om människan uthärdar kan det utgöra en väg till ett äkta och autentiskt liv.

Det skall ändå vara min tröst, när jag vrider mig i olidlig plåga, att jag aldrig har dolt den Heliges ord (Job 6:10)

I slutet av Jobs bok förändras hans förhållande till vännerna. Job lyder Guds uppmaning att be för dem och räddar därigenom vännerna. Den gesten pekar inte endast på lydnad utan även på generositet från Jobs sida. Han tycks genom denna handling återvända till dem som han tidigare anklagat och som anklagat honom. Det pekar på att den tröst som Job upplevt i sin tur gör honom generös mot andra, också mot dem som inte varit till någon tröst för honom.

Hämta därför sju tjurar och sju baggar och gå till min tjänare Job och offra dem som brännoffer för er [vännerna] själva. Min tjänare Job skall be för er, honom skall jag bönhöra... (Job 42:8)

Enligt Ricoeur (1967) är hela det inre återlevandet inte längre ett återställande av en tidigare lycka utan istället återlevandet av den nuvarande olyckan. Genom erfarenheten (återlevandet) av vännernas tröst tycks Job veta hur han själv skulle trösta om han vore i vännernas ställe. Då skulle han komma med stärkande fraser och ge lindring med läpparnas tröst.

Jag skulle komma med stärkande fraser, ge lindring med läpparnas tröst (Job 16:5⁹⁴)

Job återvänder till hur hans tillvaro tedde sig innan olyckorna drabbade honom. Då var han bl.a. som en man som hade tröst för sörjande.

... Jag tronade då som en konung i sin skara, lik en man som har tröst för sörjande (Job 29:25⁹⁵).

⁹³ Detta stycke är, liksom i redovisningen av övriga teman, en inledande sammanfattning av resultatet (jfr inledningen till kap. 5).

⁹⁴ Enligt 1917 års översättning: ”Med munnen kunde jag då styrka er och med läpparnas medlidande bereda er lindring” (Job 16:5). Notera att i den nyare översättningen förekommer tröst, men inte i den äldre översättningen.

... jag var som en kung i spetsen för sin här, dit jag ledde dem gick de (Job 29:25⁹⁶)

För denna studie av tröst förefaller det vara av intresse att Job söker ett nytt mytiskt paradigm genom vilket han kan återuppygga mening och orientera sig mot livet (Perdue 1991).

OMVÄNDANDE ”TRÖST”

Den omvändande trösten är en tröst som vänder lidandet till att upplevas på motsatt sätt. Det gör den genom att dels vända lidandets varför-frågor till med vilken rätt, dels förändra den lidandes (Jobs) perspektiv på sitt lidande. Denna tröst vänder också på vedertagna föreställningar om vad som är rätt tröst.

I inledningen av dialogen ställer Job frågor som berör varför man ska lida. Lidandets varför-frågor utvecklas från att gälla Jobs eget lidande till en mer universell och radikal fråga: ”Varför ges liv överhuvudtaget när de mänskliga villkoren är som de är” (Lindström 1998)?

Varför ges dagens ljus åt den plågade, varför skall de olyckliga leva (Job 3:20)

Lindström (1998) framhåller att dialogens inledande varför-frågor av vännerna förvandlas till med vilken rätt Job har att ställa dessa frågor. När Job konfronteras med den gudsbild som vännernas livförståelse uttrycker blir Gud istället den som kränker hans rätt och integritet. Enligt Mettinger (1987) är felet med vännernas resonemang att de gör vedergällningsläran⁹⁷ till en heltäckande princip, och sedan tyder den baklänges på ett enskilt fall.⁹⁸

Ricoeur (1970) framhåller att Job inte får någon förklaring på sitt lidande. Istället förevisas han i de avslutande gudstalen något av tillvarons storhet och ordning, utan att någon direkt slutgiltig mening ges som svar på hans egentliga önskan eller begär. Enligt Fox (1981) finns det i gudstalen och dess bildlika framställning en retorisk kraft.⁹⁹ Genom denna framställnings spännvidd i tid och rum får Gud Job att bredda sina perspektiv och för ögonblicket glömma sitt eget lidande. Det framstår som en lindring av Jobs lidande; detta tycks kunna vara tröst. Ricoeur (1967) reflekterar kring lidandet i Jobs bok och menar att detta inte kan förklaras etiskt eller på annat sätt. Istället är det i själva begrundandet av lidandet som en rörelse initieras. Denna rörelse slutförs genom att överlämna ett anspråk, d.v.s. att offra kravet på att forma en liten ö av mening i universum.

⁹⁵ Bibeln 1917 års översättning.

⁹⁶ Bibeln (2000). (I bibelöversättning 2000 förekommer inte tröst).

⁹⁷ Att återgälda, ge igen d.v.s. handla mot någon på samma sätt som denne handlat mot en själv (jfr betala med samma mynt) (Illustrerat Bibel-lexikon 1967 s. 6089).

⁹⁸ Med baklänges menar Mettinger (a.a.) att Elifas i tidigare anförande (jfr t.ex. 4:6–7) argumenterat på motsatt sätt, d.v.s. från orsak (Jobs fromhet) till verkan (Jobs framgång). Undan för undan skärps vännernas ton och mönstret i argumentationen blir det motsatta, d.v.s. från verkan (Jobs lidande) till orsak (Jobs synd).

⁹⁹ Ett exempel på retoriken i gudstalen är att ställa frågor som både den som frågar och hans åhörare känner till och som den frågande vet att hans åhörare känner till liksom åhöraren vet att den frågande vet att han känner till. Enligt Fox (1981) är autenciteten i denna cirkelrörelse att åhöraren upptäcker att han inte förväntas besvara frågorna.

Vidare menar Thomason (1997) att i de två avslutande gudstalen förkastas vännernas traditionella och konforma förhållningssätt till förmån för Jobs rebelliska.

När Herren hade talat så till Job sade han till Elifas från Teman: ”Jag är vred på dig och dina båda vänner. Ni har inte talat sanning om mig som min tjänare Job” (Job 42:7)

Jobs upplevelse av Guds tröst framstår som att han nu med egna ögon sett den Gud som han tidigare endast hört om. Ricoeur (1967) menar att Jobs syn inte förklarar något för honom utan att den istället förändrar hans perspektiv. Nilsson (2004) ställer frågan om Jobs syn (Job 42:5), d.v.s. när Job uttrycker att han själv sett Gud, visar vändpunktens mysterium.

Förr hade jag bara hört om dig, nu har jag sett dig med egna ögon (Job 42:5)

Den synen får också Job att ångra sig.

Jag är tillintetgjord och ångrar mig i stoft och aska (Job 42:6)

Det tycks som om Jobs kamp med Gud nu är slut och att han upplever försoning med denne. Hidal (2000) hävdar dock motsatsen, att Jobs bok saknar försoning och att det inte förekommer någon försoningsterminologi. Jobs bok slutar visserligen i harmoni¹⁰⁰, men den perspektivförändringen innebär inte försoning utan att huvudpersonen Job istället har insett de villkor som gäller för människors liv, vad det innebär att vara människa.

Ricoeur (1967) framhåller att det enda Job kan ångra är kravet på kompensation, kompensationen att få en förklaring på sitt lidande. Enligt Olson (1981) har varat dragit sig undan från Job och förblir fördolt ända tills Job avsäger sig och ger upp alla deviser om att tänka och förstå utifrån ett objektiva perspektiv. Job får inget svar på lidandets varför men istället så får han något annat (Thomason 1997). Det tycks som att detta annat kan ha med tröst att göra. Vännernas tröst var utan verkan, medan Jobs syn (jfr Job 42:5) förefaller vara det motsatta, d.v.s. en tröst som lindrar Jobs lidande.

Ricoeur (1970) anför att genom att trons människa förlorar den omedelbara narcissistiska¹⁰¹ trösten sträcker denne sig ”beyond any ethical view of the world” (s. 549). Det perspektivet uppfattas som att det är en tröst som tar sin utgångspunkt i den lidande och dennes upplevelse av sitt lidande.

Tolkning av resultatet

Det är en komplex tröst som framträder även i denna delstudie, å ena sidan en tröst som är närvarande, å andra sidan en negativ tröst som är frånvärd och har avstånd till den lidande. Närvaron uttrycks bl.a. i en positiv närvaro i ”communion” och en närvaro som visar med-

¹⁰⁰ Hidal (2000) jämför Jobs bok med Iliaden. I Iliaden är harmonin tillfällig, medan den i Jobs bok är mer definitiv.

¹⁰¹ *Narcissistisk*, Förälskelse i sig själv (Bonniers svenska ordbok 1994).

känsla och tröstar. Den är emellertid även det motsatta, d.v.s. en ondskefull närvaro (Gud) som bevakar Job. Närvaron är ett exempel på den motsägelsefullhet som på något sätt genomsyrar boken.

Vännernas tröst tycks vara en tröst som inte accepterar några motsägelser. Det verkar bero på att den är helt upptagen av sig själv och sin egen föreställning om vad som är rätt tro och därmed rätt tröst för Job. I Jobs bok förefaller vännernas tröst kontrollerad av de slutsatser de drar utifrån sin egen livsförståelse. De tycks på något sätt ofria i förhållande till sin tro och därför styrda att utifrån denna tro trösta på rätt sätt. Av den anledningen tycks de oförmögna att förstå Jobs lidande.

Det tycks som att Sundéns (1971, 1977) rollteori ännu en gång kan bidra till att nå en djupare förståelse av tröst som den framstår i denna delstudie. Vännerna tycks kunna hänföras till kategorin ”läromänniska” vars religiösa orientering domineras av lärosatser, bud och förbud. Det finns resultat som, enligt Sundén (1977), pekar på att ”läromänniskan” är intolerant mot ambiguitet, ’mångtydighet’. Således är det en personlighetstyp som tenderar att se allt i svart eller vitt. Vännerna tycks överensstämma med dessa personlighetsdrag. Deras tröst verkar styrd av deras tro och denna verkar i sin tur binda dem vid bestämda uppfattningar om hur relationen lidande, tro och tröst fungerar. Frågan är om en person som inte själv rymmer någon mångtydighet kan trösta.

Tröst som förminskar den lidande och lidandet är bl.a. den förklarande trösten. Tröst som förklarar lidandet, t.ex. Elifas som förklarar Jobs lidande utifrån den Job han kände sedan tidigare, tycks både förenkla lidandet och förenkla att trösta på ett sätt som gynnar tröstaren själv. Den förklarande trösten verkar uppfatta lidandet som ett problem och ett lidandeproblem som tröstas genom att förklaras. Marcel (1950)¹⁰² framhåller att ett problem är avgränsat och något som är utanför oss själva medan mysteriet är något som vi själva är engagerade och involverade i. Mysterier är inte heller möjliga att förenkla utan till mysteriets natur hör att det är gåtfullt och oförutsägbart. Skillnaden mellan den förklarande och den närvarande trösten tycks ytterst handla om hur människan uppfattas, d.v.s. om hon uppfattas som ett problem som besvaras eller ett mysterium som förstås och nås insikt om.

Jobs upplevelse av vännernas tröst är att den är ihålig och en tröst vars svar skorrar falskt. Det är också en tröst som är otålig och inte lyssnar. Brist på tålmod med den lidande och dennes upplevelse av lidandet är därför karakteristisk för den tröst som utgår från det egna och som är vänd från den lidande. I ljuset av Marcel (a.a.) kan denna tröst förstås som teknisk och en tröst som utgår från en rationell syn på människan. Tröst som tröstar tycks istället uppfatta den

¹⁰² Hänför sig också till Gallagher (1962) samt Filosofilexikonet (1988).

andre som ett mysterium. I förhållande till den lidande människan tycks således en tröst som lindrar och vårdar vara en tröst som berörs av och som är engagerad i den andres lidande. För en sådan tröst förefaller det omöjligt att utgå från sig själv. En narcissistisk tröst kan inte vara både och, d.v.s. både i den andres lidande och i spegelbilden av sig själv. Det framstår som två oförenliga motsatser. Ett preliminärt svar på frågan om en person som inte själv rymmer någon mångtydighet kan trösta är att en tröst som förhåller sig till människan som ett mysterium förefaller kunna trösta, medan en tröst som förhåller sig till ett lidandeproblem inte tycks kunna göra det.

Det verkar som att vännernas tröst är en tröst som utgår från problemet Job. Jobs upplevelse av vännernas tröst tycks vara att den inte uppfattar honom och hans upplevelse av sitt lidande. Jobs upplevelse av Gud är liknande, och han upplever att dennes tröst är fokuserad men inte fokuserad på honom. Det verkar som att Job upplever denna tröst som en tröst som går förbi istället för till honom. Förbipasserandet kan förstås som feghet, att inte våga möta det lidande som skakar Jobs hela livsfundament. Hos Job tycks det skapa ett behov av att göra uppror, d.v.s. att konfrontera och problematisera den tröst som går förbi.

En betydelsefull aspekt av resultatet förefaller också den tröst vara som uppehåller jämvikt i förhållande till lidandet. En sådan tröst innebär bl.a. att tröst och lidande ges utifrån förtjänst. Det är en tröst som noggrant vakar över att vikterna på balansvågen väger lika, att gott lönas med gott och ont med ont, i lika mått. Denna tröst tycks därmed konservera uppfattningar om hur tröst och lidande ges och förvärfvas. För händerna som ger och tar emot lidande tycks också det handla om en kamp att bibehålla balans. Denna tröst använder straff (tuktan) för att fostra och ger lidande och förbinder lidande med samma hand. Det verkar finnas anledning att fråga sig vad som är den tröstande substansen i denna tröst. Det tycks som att den gudsbild som t.ex. Elifas företräder är en gud som vårdar och tröstar genom att straffa och samtidigt lindra straffet. I den följande delen av Elifas anförande (Job 5:19–26) fokuserar han på ”den lindrande handen” och nämner inget om ”den straffande handen”. I Elifas tröst finns inte rum för motsägelser även om den tröst han förespråkar är motsägelsefull. Den trösten framstår som motsatsen till Jobs problematiserande hållning, som vågar ifrågasätta en tröst som ger och tar med samma hand (händer).

Job tycks ha en personlig relation till gudomen, en relation som förändras med situationen. I ljuset av Sundéns (1971) rollteori kan det antas att Job upptar rollen Gud och att han upplever sin tillvaro genom denna roll. Jobs förväntningar på Gud infrias inte och således bekräftas inte heller rollupptagandet. Det kan därför antas att Job upplever en total frånvaro av tröst. Den han hittills relaterat till och levt sitt liv genom är i Jobs upplevelse vänd från honom. I Jobs

sorg kommer vännerna för att visa sin medkänsla. Vännerna är närvarande till det yttre men inte till det inre. Jobs utgångspunkt är en relation till någon som han förlitar sig till och som han genom rollupptagandet har nått insikt om och således har bestämda förväntningar på. Vännernas utgångspunkt är att förstå Gud som en lära och därför förhåller de sig också till Gud som till en lära. Förväntningarna är att Gud överensstämmer med deras föreställning om Gud som denna lära. Således tycks det även i detta fall röra sig om ett rollövertagande, d.v.s. att uppta Gud men inte som en person utan som en lära om Gud. Skillnaden är att detta rollupptagande inte rör sig om en personlig relation utan om att göra läran till sin Gud. En tröstare som tolkar sitt eget liv utifrån en lära tycks ha svårt att trösta utifrån situationen, d.v.s. utifrån en omedelbar förståelse av den andre och dennes lidande som annat.

Frågan om en tröstare som inte själv rymmer någon mångtydighet kan trösta, tycks därmed ytterligare belyst. En tröstare som inte har förmåga att ta till sig det mångtydiga och främmande hos den andre, tycks inte heller kunna trösta. Det blir särskilt tydligt i Jobs bok eftersom Jobs och vännernas utgångspunkt är diametralt motsatta. Jobs utgångspunkt är att han förlorat den han genom rollupptagandet levtt sitt liv genom och vännernas utgångspunkt är att trösta Job utifrån det som de uppfattar är rätt tröst för honom. Vännernas tröst blir på det sättet problematisk. I deras tröst framstår skillnaden mellan tröst som principiell och individuell. Den principiella trösten är oförmögen att trösta eftersom den inte kan gå utanför sina principer, d.v.s. utanför sig själv. Om vännerna istället försökt att förstå Jobs lidande som unikt för Job och främmande för dem själva hade de förmodligen haft större framgång i tröstandet.

Den tröst som slutligen lindrar Jobs lidande är när Job, efter att i större delen av dialogen ha revolterat och debatterat mot Gud och vännerna, plötsligt blir tyst. Det blir han när Gud talar. Mellan Gud och Job uppstår en speciell närvaro som förefaller uttrycka djup gemenskap, ”communion”. Denna närvaro i ”communion” verkar på något sätt inbegripa uppgivande och uppgivandet handla om att lämna kravet på att få en förklaring på lidandets varför. Detta uppgivande och denna tysta närvaro i ”communion” tycks påverka Job på ett genomgripande sätt. Det är märkligt att den närvaron kan vända om från revolt och anklagande till djup upplevelse av gemenskap med den Job konfronterat. Således tycks tröst som lindrar lidande dels vara en tröst som verkar i och genom den djupa gemenskapen (”communion”), dels vara en tröst som innebär att ge upp att få svar på varför lida.

7 Sammanfattning och tolkning av avhandlingens resultat

I denna redovisning sammanfattas resultatet av de empiriska delstudierna samt studien om Jobs tröst och därefter tolkas avhandlingens resultat som helhet. Resultatet förstås också utifrån vad som framstår som vårdande respektive icke-vårdande tröst samt ur ett vårdvetenskapligt perspektiv. Slutligen tolkas resultatet utifrån ett filosofiskt-etiskt perspektiv.

Sammanfattning av resultatet

Resultatet av analysen av vårdarnas, äldres samt Jobs upplevelse av tröst visar att tröst är komplex, och ett exempel på denna komplexitet är att själva lidandet kan trösta. Vidare visar resultatet att tröst som vårdar den lidande är bärkraftig och att den tålmodigt bär den lidande genom lidandet. Det är en tröst som trofast stannar kvar hos den lidande och förstår lidandet utifrån hur hon eller han upplever det. Denna tröst är också flexibel med förmåga att trösta utifrån situationen och inte utifrån t.ex. en lära. Motsatsen, den frånvarande trösten, är en tröst som inte är där den lidande är. Utgående från Marcel (1950, Filosofilexikonet 1988) förstås den frånvarande trösten som att den förhåller sig till den lidande och dennes upplevelse av lidandet som ett problem och ett problem som kan förklaras och lösas. En tröst som däremot har sin utgångspunkt i den andre, låter sig beröras och engageras av dennes lidande, kan förstås som "communion". Vidare framstår tröst som en förståelse som inte kräver utan istället låter vara och vila i varat.

Tolkning av resultatet som helhet

Tolkningen görs utifrån de bärande drag som resultatet som helhet uppfattas uttrycka. Dessa är: Den motsägelsefulla trösten, Den sammanbindande trösten, Den stumma trösten, Den okontrollerade trösten och Den vilsamma trösten.

Den motsägelsefulla trösten

Resultatet visar att tröst som lindrar lidande är motsägelsefull. En tröst som lindrar och vårdar bär symboliskt den lidande genom dennes lidande. Detta att bära den lidande framstår i bilden av en hand (händer) som inte bara bär den lidande utan också ger lidandet tillbaka till denne för att låta det lidas. Både att lämna över och ge tillbaka lidande är således en tröst som lindrar lidande, dock under vissa förutsättningar.¹⁰³ I resultatet som beskriver äldres tröst och Jobs tröst framstår händer¹⁰⁴ som både tuktar och lindrar lidande. De äldre beskriver prövningen

¹⁰³ Det förutsätter en bärkraftig tröst med de tröstande kännetecken som resultatet visar och som tidigare beskrivits.

¹⁰⁴ "Han som sargar förbinder också, de händer som sårar ger läkedom" (Job 5:18)(jfr även resultatet av delstudie III).

som tröst och i Jobs bok uttrycker Elifas att den människa som tuktas av Gud är lycklig.¹⁰⁵ Dessa beskrivningar tycks, trots att det skiljer ca 2 500 år mellan dem, ha en gemensam nämnare, nämligen att tröst är att lida. Frågan är om denna föreställning levt genom årtusendena och om den också tröstat under samma tidsrymd.

Flera av de äldre informanterna lever sina liv genom den andre, d.v.s. Gud eller Högre makt. Eftersom tilliten i relationen tycks orubblig kan de också acceptera och tröstas av att denne ger lidande. Jobs vän Elifas är inne på samma tankegång liksom Thomas av Aquino, som såg lidandet som en för människan nödvändig medicin. Men om tröst är att lida hur förhåller sig i så fall tröst till lindring av lidande? Frågan om hur relationen tröst och lidande fungerar blir således i det perspektivet mycket angelägen att belysa.

Den sammanbindande trösten

I detta avhandlingsarbete framstår tröst som att den främst verkar genom relationen till den andre. En tröst som lindrar och vårdar den lidande kännetecknas av närvaro och djup gemenskap, ”communion”. Job tycks uppleva en tröst som arbetar utanför relationen och som inte har sin utgångspunkt i hans lidande. Förståelsen däremot, söker och ser den andres lidande på ett sätt som gör att denne upplever tröst. I det perspektivet kan också Jobs upplevelse av ”communion”¹⁰⁶ förstås som en upplevelse av att vara förstådd på ett djupare sätt.

Den i föregående stycke ställda frågan, om tröst är att lida och hur en sådan tröst förhåller sig till lindring av lidande, tycks därmed till en del belyst. Förståelsen är den vårdande tröstens fundament och den förstår genom att söka och se den lidande och dennes upplevelse av sitt lidande. I det perspektivet kan de äldres upplevelse av lidandet som tröst ses som en vårdande tröst därför att den upplevs i relation till någon som förstår. Till denne överlämnas lidandet såväl som tas emot eftersom lidandet är givet av någon som förstår den lidande och dennes upplevelse av sitt lidande.

Den stumma trösten

Den stumma trösten kännetecknas av att den dels inte svarar an på hur den lidande upplever sitt lidande, dels är oformlig och saknar förmåga till följsamhet för upplevelsen. Resultatet visar en frånvarande och frånvänd tröst. En sådan tröst relaterar inte till den lidande utan lämnar denne ensam. Denna tröst är stum, vilket bl.a. innebär att den är oformlig och oböjlig. En sådan tröst saknar följsamhet för den lidande och dennes upplevelse av sitt lidande.

¹⁰⁵ ”Lycklig den människa som tuktas av Gud. Förkasta inte den Väldiges fostran!” (Job 5:17)

¹⁰⁶ Jfr kap. 6 med kapitelrubrik: ”Jobs tröst”.

De äldre uttrycker att lidandet är tröst och en liknande uppfattning förefaller Jobs vänner företräda. Vännernas tröst lindrar emellertid inte Jobs lidande utan tycks istället öka det. Varför tar då Job inte emot den tröst som tröstar de äldre och som också vännerna söker trösta honom med? En reflektion är att Job upplever sig ensam därför att ingen tycks förstå hans lidande. Job framstår som relationslös, trots vännernas närvaro. Ensamheten kan förstås som att han förlorat den Gud som han genom rollupptagandet (jfr Sundén 1971) gjort till sin och som han förstått sitt eget liv igenom. Försöken att (i dialogen) relatera till Gud tycks också sakna ömsesidighet. Gud är tyst och tycks inte heller svara an på Jobs konfrontation, d.v.s. är en stum tröst.

Vännernas tröst är också en tröst som vare sig ser eller söker den lidandes upplevelse därför att den är upptagen av sig själv. Enligt Sundén (1971) kan denna tröst förstås som att den istället för att relatera till någon relaterar till läran och är uppfylld av läran. Läran har på det sättet tagit relationens plats. Denna tröst kan inte heller lindra lidande eftersom den tycks uppfatta den lidande och lidandet som ett problem. En sådan tröst är en "genvägströst" som tar snabbaste vägen för att lösa den andres lidandeproblem. "Genvägströsten" har inte gjort den andres lidande till sitt utan lidandet är den andres problem och därigenom är den andre ett problem. På det sättet skapar t.ex. Jobs vänner avstånd till och gör sig frånvarande för honom och hans upplevelse av lidandet. Vännerna svarar sålunda inte på hans lidande utan på något som har med deras egen föreställning av hans lidande att göra. Den trösten väcker inget gensvar hos Job och kan därför förstås som stum. Stumheten förmår inte böja sig för att lyfta och bära den lidande och i sin oformlighet kan den inte heller forma sig efter den lidande och ge denne sitt stöd.

Den okontrollerade trösten

Denna tröst framträder i två innebörder, dels en tröst som är spontan, dels en tröst som innebär att den lidande på olika sätt släpper kontrollen över lidandet och sig själv.

Tröst som spontan

Resultatet av detta avhandlingsarbete visar att vårdande tröst inte planeras utan sker spontant. Denna tröst är således inte kontrollerad av något eller någon utan fungerar på ett omedelbart sätt. Lögstrup (1992) framhåller att till våra grundläggande livsvillkor hör att möta den andre i tillit, att våga öppna sig och överlämna sig själv i den andres händer. Det sker genom vad Lögstrup kallar spontana livsyttringar. Armgard (1993) tolkar Lögstrup och spontaniteten som "att den enskilde fångas av situationen och av omgivningens behov och därvid oförmedlat och oreflekterat bemödar sig om att uppnå en så klar situationsförståelse som möjligt och om att handla i enlighet med denna" (s. 40). I förhållande till tröst förstås spontaniteten som om trös-

taren fångas av den andres situation (lidande) och då glömmen sig själv. En spontan tröst är därför inte avhängig prestation utan är en tröst som bara är och är för den andre. I en sådan relation sker agerandet, i likhet med den vårdande trösten, osjälviskt. Resultatet visar att när vårdarna tröstar grips de av den andres lidande på ett sätt som gör att de glömmen sig själva och är där, d.v.s. i den andres lidande. Det pekar på att vårdande tröst innebär en spontan förståelse av den andres lidande och att trösta utifrån denna förståelse.

Tröst som tröstar utgår således från en omedelbar förståelse av situationen. Denna tröst kan inte läsas in som en läxa eller en manual. Erfarenheter av tröst och att trösta kan däremot vara till hjälp om dessa erfarenheter används på ett sätt som läser ut vad lidandet betyder för den andre och vad som tröstar i detta lidande. Varje situation måste förstås som unik och att det är just detta som kan läras av erfarenheten. Således är utgångspunkten att den andres lidande är unikt för denne och annorlunda än tröstarens tidigare erfarenheter av lidande och av att trösta. Med en sådan utgångspunkt fungerar erfarenheten som en resurs, vilken kan hjälpa tröstaren att utveckla sin förståelse av tröst som är annan och annorlunda. Konklusionen är att lärandet i förhållande till tröst är att inte göra erfarenheten till en lära utan till en lärdom. En lära är statisk medan att dra lärdom av erfarenheten istället kan berika tröstaren såtillvida att denne lär sig något nytt om tröst och tröstande.

Tröst som uppgivande

Resultatet visar också att tröst är att ge upp egen vilja till förmån för den andres vilja och att ge upp alla försök att förstå lidandet utifrån ett objektivt perspektiv. Det framstår som ett passivt förhållningssätt till lidandet och frågan är hur ett sådant förhållningssätt kan lindra lidande. Enligt Ricoeur (jfr 1967) är det i själva överlämnandet av anspråket att förstå lidandet som en rörelse initieras. Det verkar således som om något händer när den lidande ger upp sina strävanden att förstå meningen med sitt lidande.

För att kunna bära den lidande genom dennes lidande tycks tröst förutsätta att den lidande släpper taget och låter sig bäras. Det förhållningssättet tycks handla om att ge upp ett krav, d.v.s. kravet att bära lidandet själv och istället överlämna det till en tröst som är bärkraftig. Det gör det möjligt för den lidande att komma till ro och att finna vila i trösten.

Frågan är om denna vila innebär att den lidande är försonad med sitt lidande. Enligt Hidal (jfr 2000) är försoning frånvarande i Jobs bok. Vad är då försoning i förhållande till resultatet av denna avhandling? Enligt Cöster (2004 04 22) innebär försoning i ett kristet perspektiv att vara befriad från krav, d.v.s. från tron att Gud har krav.¹⁰⁷ Denna avhandling visar att de äldre

¹⁰⁷ Enligt Cöster (2004-05-19) är försoning en befrielse från kravet och dess uppfyllelse. Det handlar i sin tur om människans värde, d.v.s. människan i relation till Gud. I luthersk teologi talas det alltid och samtidigt om männi-

inte tröstades av att Gud eller Högre makt inte ställde krav utan av att kravet överlämnades till någon som förstod. Det överlämnandet innebar inte att kravet försvann utan att förhållandet till det blev ett annat och att prövningar kunde upplevas som tröst. I det perspektivet förefaller tröst att handla om ett sätt att förhålla sig till tillvaron och det eller den som uppfattas som tillvarons grund, och inte om försoning. De äldres sätt att förhålla sig till det gudomliga¹⁰⁸ kravet kan jämföras med begreppet vishet, (hebr. *chokma*), i Gamla testamentet. Denna vishet omfattar allt från praktisk livserfarenhet till djupare insikt om gudomliga ordningar (Lindström 1998, Albrektson & Ringgren 1992). När de äldre överlämnar sig själva och lidandet kan det förstås som en sådan vishet. Förhållandet mellan krav och tröst kan därför ses som att en vårdande tröst inte primärt söker meningen utan istället ger upp att söka förstå meningen med lidandet. Detta att låta vara framstår som ett nyckeluttryck och en betydelsefull aspekt av den vårdande trösten. Om detta är försoning med lidandet innebär det i så fall att försona sig med att det obegripliga är obegripligt. I ljuset av den gammaltestamentliga visheten (*chokma*) innebär en sådan försoning insikt om tillvarons villkor och mänskliga begränsningar. Sett ur detta perspektiv är försoning att ge upp försöken att förstå och istället låter det oförståeliga vara oförståeligt.

Den vilsamma trösten

Vidare framstår resultatet i en motsats mellan tröst som kamp och tröst som vila. Mellan dessa till synes motsatta fenomen föreligger dock en viss överensstämmelse. Trösten i att överlämna lidandet till någon som förstår innebär inte att bli fri från lidandet utan blir fri i förhållande till det. Det tycks som att kampen på det sättet är en aspekt av vilan och att trösten är en kamp som inte bara leder till utan är vila. Hur kan en sådan motsägelse förstås? Kampen innebär att den lidande lider sitt lidande och det görs på olika sätt. Job revolterar och de äldre accepterar. Job verkar inte vila utan istället konfronterar han den som han uppfattar som ansvarig för sitt lidande. Han tycks dock finna en slags vila i sin oskuld. De två olika aspekter av vila som alltså framträder i dessa till synes motsatta förhållningssätt är att vila i kampen och vila från kampen. Tröst som vila i kampen framstår i att den lidande lider på ett sätt som ger kraft att konfrontera, t.ex. att veta sig vara oskyldig till lidandet. Det andra sättet, d.v.s. att vila från kampen, innebär istället att den lidande lämnar över lidandet och på det sättet ger upp kampen. Överlämnandet ger vila genom att den lidande lämnar över kravet att förstå det oförståeliga, d.v.s. varför denne lider, och lämnar över sig själv och sitt lidande till någon som förstår.

skans relation till människor. Det är nästans behov som bestämmer livets arbetsuppgifter och dessa är till för att nästan ska få hjälp, d.v.s. inte till för att jag ska bli försonad eller få mening med mitt liv.

¹⁰⁸ Detta inkluderar förhållandet till Högre makt.

Tillich (1952) beskriver kampen som spänningen mellan att leva i tillit till varat under icke-varats hot. I ljuset av Tillich (a.a.) tycks en syntes kunna skönjas. Det förefaller som om tröst, gör det möjligt att leva i spänningen av icke-varats hot och tillit till varat. Utifrån Tillich (a.a.) förstås det som att den lidande tar hotet från icke-varat (lidandet) in i sig, gör det till sitt och därigenom inte längre upplever lidandet som hotande. Det är att vila i och vila från lidandekampen. Således innebär den vårdande tröstens vila att den lidande trots hotet från icke-varat kan uppleva tillit till varat och till någon/något som förstår.

Vårdande och icke-vårdande tröst

Vårdande tröst är en tröst som är omedelbart närvarande för och som förstår den lidande utifrån dennes upplevelse av sitt lidande. En sådan tröst stannar inte vid ytan och är därför av mer varaktigt slag. Denna tröst vakar tålmodigt över den lidande och är en trofast följeslagare när denne går den långa vägen igenom sitt lidande. Att gå denna väg innebär att inte följa sin egen utan den väg som den lidande visar. Denna väg är inte en genväg utan en omväg eftersom människan tröstas av att förstås, och det kräver tid. Komplexiteten i den vårdande trösten framträder framför allt i förhållande till tron, t.ex. i att prövning som ges av Gud eller Högre makt kan vara tröst. Det är också en tröst som erbjuder vila i lidandekampen. Symboliskt sker det genom att tröstaren bär lidandet och ger tillbaka lidandet. Detta är en vårdande tröst.

Den icke-vårdande trösten svarar inte an på den lidandes rop på tröst. Denna tysta (stumma) tröst är inte hos den lidande och inte i dennes lidande. Följaktligen berör den inte lidandet därför att den vårdar på ytan och stannar vid en ytlig förståelse av lidandepplevelsen. Exempel på sådan tröst är den falska, tomma och otåliga trösten. Forskningen visar att denna tröst vänder sig från den lidande. Frånvändheten kan ha flera orsaker, vilka sammantaget gör att de presumtiva tröstarna undviker att ta emot den lidandes upplevelse av sitt lidande. Hos den lidande skapar det en känsla av att vara övergiven och en upplevelse av att det inte finns någon tröst att få. Resultatet av denna avhandling visar att en sådan upplevelse ger ett djupt och varaktigt lidande. De äldre informanterna beskriver, ibland mer än femtio år efter själva händelsen, kränkande upplevelser i samband med bl.a. vård som kan relateras till en bristande och icke-vårdande tröst. Om Job upplever vännernas tröst som kränkande ges inget direkt svar på men han verkar trött på och av deras tröst. Marcel (1950) beskriver hur en person i samma rum trots sin närvaro kan upplevas icke-närvarande och överklig. Den frånvarande och frånvända trösten, t.ex. vännernas tröst i Jobs bok, kan förstås som en sådan icke-närvarande och överklig tröst. Utifrån Marcel (a.a.) kan denna tröst också förstås som en kommunikation utan ”communion”, en icke-verklig kommunikation.

Ett kännetecken i den icke-vårdande trösten är att den fungerar som ”snabbtröst” och som sådan likt ett snabbförband. Förbandet är provisoriskt och dess verkan kortvarig. Det är ett förband och en tröst som i bästa fall lindrar lidandet för stunden. Denna tröst har också narcissistiska drag, vilket innebär att istället för att rikta trösten mot den lidande riktas den mot tröstaren själv. Resultatet visar också att en tro som utgår från en lära och inte från att söka förstå den andres lidande som annorlunda det egna, inte tröstar. Ett sådant exempel är den formenliga och förminskande tröst, som mer tycks tillfredsställa tröstarens behov av kontroll än den lidandes behov av lindring. På det sättet överskyler den inte bara lidandet utan också tröstarens egen bristande förmåga att vara spontan. En sådan kontrollerad tröst framstår som o mogen. Det är en tröst som saknar följsamhet och förmåga att uppfatta den andres upplevelse av sitt lidande. Trösten framstår som stum och oformlig och tycks på något sätt överklig för den lidande.

Vårdande och icke-vårdande tröst ur ett vårdvetenskapligt perspektiv

Hur kan då tröst som vila i och vila från lidandekampen förstås i ett vårdande perspektiv? Offer och hälsa liksom vårdgemenskap och tro är vårdvetenskapliga begrepp (jfr Eriksson 2001). Begreppen relaterar till avhandlingens resultat och återfinns i de vårdvetenskapliga grundantaganden som berör människan, hälsan, lidandet och vårdandets grundmotiv (jfr Eriksson 2001).

Tröst som offer

Resultatet av denna avhandling visar två olika aspekter av offerande: att vara i lidandet, d.v.s. att låta lidandet lidas och att lämna över lidandet. Båda sätten att lida kan förstås som offer såtillvida att lidandet offras genom att lidas och genom att lämnas över till någon annan. Ett sådant offer förutsätter dels att den lidande släpper kontrollen om lidandet, dels att en vårdare förstår den lidande och dennes upplevelse av sitt lidande. Vårdarens offer är att offra den gen väg till förståelse av den andres lidande som är att utgå från sig själv. På det sättet kan vårdarens offer förstås som att denne underkastar sig den lidande (jfr Eriksson 1987b, 2001). Lögstrup (1992) menar att alla relationer innefattar makt och enligt Weil (1994) är styrkan det som har makt att göra en värnlös varelse till ett ting. I det perspektivet förstås underkastelsen som att vårdaren offerar sin makt, d.v.s. sitt övertag i relationen med patienten.

Enligt Helin & Lindström (2003) kan offerandet förstås som en djupliggande etisk struktur i den vårdande relationen. Att offra sitt eget är förutsättningen för den öppenhet som gör det möjligt att möta och vårda den lidande i dennes värld. Denna avhandling visar att när vårdarna tröstade upplevde de att det inte bara handlade om utgivande utan att de fick tröst tillbaka, att när tröst förmedlades upplevdes tröst. Offret tillskrevs således inte förlustkontot utan istäl-

let tycktes offret öka tillgångarna. Följaktligen är vårdarens offer ett offer som gör denne rikare. Berikandet tycks handla om att offrandet av sig själv är en gåva som ges till den andre och som denne ger tillbaka till tröstaren i ett rikare mått. Det tycks ge åt tröstaren en upplevelse av ett rikare själv.

”A sacred chamber” (Helin & Lindström 2003, s. 425) formas och avgränsas av asymmetrin¹⁰⁹ i den vårdande relationen. I detta inre rum kan den lidande upptäcka och offra sitt lidande. Lidande innebär förlust av kontroll och enligt denna forskning tycks kontrollförlusten utgöra lidandets möjlighet. På det sättet kan överlämnandet av lidandet, antingen det sker i en andlig eller mänsklig relation, förstås som att den lidande släpper taget om sig själv och det som binder honom eller henne vid lidandet. Ett sådant uppgivande framstår som den vårdande tröstens frizon, som inbjuder den lidande till att vara och vila i varat. I ett vårdande perspektiv är denna tröst inte en ”genvägströst” utan en motig ”omvägströst”, därför att för den lidande innebär det kamp att släppa taget om det som hon eller han måste försaka.

Wikström (1994) pekar på försakelsens (offrandets) villkor och möjligheter. Försakelse är att göra det som man har svårast för. En försakelse är att släppa behovet av att ha kontroll. Ju mer människan krampaktigt vill behålla desto mer förlorar hon. Denna avhandling visar att tröst är att ge upp behovet av att förstå varför man lider. Att möta sig själv gör ont (Wikström a.a.). Resultatet visar att när tröst verkar gör det ont. Det gör således ont att möta sig själv, att ge upp sig själv och att ta emot tröst. Konklusionen är att ta emot tröst är liktydigt med att i någon mån lida och att finna sig själv är liktydigt med att i någon mån förlora sig själv.

Avhandlingens resultat är rikt på kontraster, t.ex. mellan närvaro och frånvaro, mellan kamp och vila, mellan uppgivande och kontroll. Enligt Mettinger (1997) använder jobsförfattaren sig av en modern intertextuell teknik för att ”dekonstruera” (s. 12) traditionella föreställningar om Gud. Det åstadkoms genom motsatser, t.ex. att den traditionellt allestädes närvarande Guden blir den frånvarande (Job 23:8–9). Job tycks också, enligt Mettinger (a.a.), mena att filmen om skapelsen blir sannare om den körs baklänges, t.ex. att varje ljus istället blir varje mörker. Ricoeur (1993) talar om att oförverkliga sig själv för att återfå sig själv på ett nytt och rikare sätt i världen framför texten. Oförverkligandet tycks innebära att släppa taget om och offra det som man håller fast vid för att kunna uppleva förverkligande, d.v.s. att återfå sig själv på ett rikare sätt. Det leder också tankarna till Jobs syn (tröst), som tycks förändra hans perspektiv på lidandet, på sig själv och Gud, kan förstås som ett oförverkligande.

¹⁰⁹ Enligt Levinas (jfr 1969, 1988) är relationen till den andre icke-symmetrisk eftersom jag är ansvarig för den andre utan att därmed kunna förväntas få något gensvar från denne. Ömsesidighet är således den andres sak och inte min.

Tröst tycks paradoxalt nog agera som en förstörare. Det gör den genom att den lidande måste offra det som binder honom eller henne vid lidandet. I ljuset av denna forskning framstår uppgivandet som själva förstörandet och den rörelse som initieras ur detta ingenting som något som istället handlar om helhet. Avhandlingen visar att ge upp att förstå meningen med lidandet är tröst. Skillnaden mellan att ge upp mening och att söka mening tycks i förhållande till tröst handla om att offra mening för att uppleva mening. Det pekar återigen på att försaka paradoxalt nog är att få. Det pekar också på att meningen med lidandet tycks kunna skönjas först efter att den lidande gett upp att förstå meningen.

Således tycks fasthållandet vid hur lidandet ska vara och vad som tröstar i detta lidande försvåra trösten. Kanske är det så att tröst förutsätter sårbarhet, både hos tröstaren och hos den lidande. Denna forskning pekar på att en vårdande tröst förutsätter en närvarande tröstare. Det som ryms i denna närvaro tycks, både för tröstaren och den i behov av tröst, handla om öppenhet och omedelbarhet i relation till den andre. En stum tröst saknar dessa egenskaper och i sin oböjlighet tycks den inte heller vara sårbar. Konklusionen är att en osårbar tröst tycks ha svårt att följa med den lidande i dennes lidandeupplevelse och att bistå denne att offra det som binder honom eller henne vid lidandet.

En vårdande tröst inbjuder den lidande att vila i en vila som är som att komma hem till sig själv, till ett mer autentiskt själv eller till att bli mer av den man är avsedd att bli. Wikström (1994) använder metaforen, "Det bländande mörkret". Denna metafor förefaller aktuell för tröst. Mörkret tycks i förhållande till lidandet inte mörkt utan bländande eftersom en sådan tröst erbjuder möjlighet att uppleva helhet och helande. Jobs baklängesfilm, i vilken ljus blir till mörker, kan förstås som att han ännu inte upptäckt att det i mörker kan finnas ljus, d.v.s. tröst.

Tröst som hälsa

Eriksson (1993), Eriksson et al. (1995b) framhåller att eftersom lidande är en naturlig del av människans liv är också lidandet en del av hälsan¹¹⁰. En människa som är i ett uthärdligt lidande kan därför samtidigt uppleva hälsa. Vidare framhåller Eriksson (1993) att lidandet kan uppfattas på olika nivåer och att dessa sammanfaller med hälsans nivåer. Hälsa uppfattas således som en rörelse mellan "hälsa som görande" (ha hälsa), "hälsa som varande" och "hälsa som vardande" (s. 15). På görandenivå bedöms hälsa utifrån objektiva kriterier och på varandenivå eftersträvas balans och harmoni. Slutligen, på hälsans vardandenivå, är människan inte främmande för sitt lidande. Istället strävar hon efter försoning med livets omständigheter och

¹¹⁰ Detta utgår från ett av de tidigare nämnda grundantaganden: "Hälsa innebär en rörelse i vardande, varande och görande mot enhet och helighet, vilket är förenligt med lidande" (Eriksson 2001, s. 16).

att bli hel på en djupare integrationsnivå. Motsvarande rörelse mellan lidandets nivåer är att ha lidande, vilket förstås som ett obearbetat lidande, en flykt från lidandet. Vidare innebär rörelsen att vara i lidande ett sökande efter något mer helgjutet och att varda i lidande kamp och konfrontation med lidandet.

I perspektiv av Eriksson et al. (1995b) och resultatet förstås tröst som en kamp för att i lidandet röra sig mot hälsa och upplevelse av helhet, d.v.s. integritet. Lidandekampen blir då till en samtidig tröstekamp, d.v.s. en rörelse för att nå kontakt med sin innersta kärna, sitt sanna jag. Vårdande tröst är vilsam och innebär både att vila i och vila från kampen. Det representerar att vara i lidandet (låta lidas) såväl som att lämna över lidandet. Sett ur ett vårdvetenskapligt perspektiv kan tröst och relationen tröst–lidande–hälsa därför förstås utifrån följande modell (fig. 3).

Fig. 3. Relationen tröst–lidande–hälsa, inspirerad av Erikssons (1993) ontologiska hälsomodell.

Modellen (fig. 3) avser att illustrera relationen mellan fenomenen tröst, lidande och hälsa. På motsvarande görandenivån i Erikssons ontologiska hälsomodell är lidande och tröst något som den lidande har. Detsamma gäller hälsa, d.v.s. att ha hälsa. Det speglar en syn på tröst, lidande och hälsa som något man förfogar över eller äger. Det man äger har man som regel förtjänat och därmed också rätten att kontrollera vad man vill göra med det ägda. Lidande kan upplevas som något man förtjänat genom att exempelvis misssköt sin kropp eller som en bestraffning för något ont man gjort. Resultatet visar att det finns tröst som tröstaren förfogar över som om den vore dennes egen eller någon annans. Ett sådant exempel är att trösten tillhör (ägs) av den lära som man upptagit och gjort till sin (jfr Sundén 1971). Det är en tröst som utgår från hur lidandet bör vara, d.v.s. en föreställning om vad som är rätt tröst och rätt sätt att

trösta. Ett sådant exempel är den överskylande trösten som följer regelboken för tröst och att trösta. Denna regelbok anger också vad lidandet beror på. Ett sådant exempel är vännernas tröst som utgår från vad Job gjort för att förtjäna sitt lidande. På samma sätt förstås hälsa som något man förfogar över och något man gör för att undvika lidande.

Att vara i tröst och att vara i hälsa uppfattas som synonyma företeelser. Det gör de därför att resultatet visar att den verkliga och vårdande trösten låter lidandet lidas såväl som att den tar emot och bär den andres lidande. Denna vårdande tröst förstås som en hälsobringande rörelse i vilken den lidande ges möjlighet att röra sig mot allt större upplevelse av helhet, d.v.s. mot att alltmer bli sig själv (jfr Eriksson 1993, Wiklund 2003). Sett ur detta perspektiv innebär vårdandet att bistå den lidande att vara i denna tröstande rörelse som innebär att vårdaren, dels tar emot och bär den lidande, dels låter denne lida sitt lidande. Det betyder dock inte att lidandet nödvändigtvis minskar. Vård som hjälper patienten att möta sitt lidande förefaller i det perspektivet kunna lindra lidande genom att för stunden öka lidande. Det kan således vara nödvändigt att låta det onda vara ont för att den lidande ska kunna vara i denna vårdande och tröstande rörelse mot hälsa. "Omvägströsten" är en sådan tröst som dels är modig och vågar bistå i en hälso- och tröstprocess som momentant ökar lidandet, dels är den tålig och stannar hos den lidande när denne lider. Enligt Eriksson (1994) måste lidandet ges tid och rum för att den lidande människan ska få lida ut. Motsatsen är t.ex. "pincettrösten" som plockar bort lidandet och på det sättet tröstar snabbt. Den trösten tycks flyktig, en snabb rörelse, som vare sig ger någon varaktig tröst eller någon varaktig hälsa, d.v.s. någon varaktig upplevelse av helhet och helande.

Eriksson (1987a) framhåller att det i pausen finns en skapande tystnad i vilken människan med hela sitt själv lyssnar till sin inneboende kraft. I perspektivet av denna avhandlings resultat innebär den vårdande trösten och den vårdande rörelsen mot hälsa, vila. I figur 3 representeras denna hälsobringande vila av den yta där cirkelarna överlappar varandra. Ytan representerar ett avskilt rum, en fristad och en respit i eller från lidandekampen. Målet för vårdandet är således att bistå den lidande att finna detta vilorum. Söderlund (2004) beskriver hur anhöriga mitt i den omtumlande upplevelsen av att vårda en person med demens finner det möjligt att vara som i "orkanens öga". Metaforen uttrycker att mitt i kaoset är det möjligt att finna en lugn och stilla plats för vila och återhämtning. Asp (2002) anför att lära sig vila är att söka eller skapa källor där kraft kan hämtas. Enligt Wikström (1994) finns det en frihetens inre zon som man aktivt kan lära sig att utvidga. Hur kan då detta göras?

Vårdvetenskapen utgår från att människan är unik och att hon eller han också är den främsta experten på sin egen hälsa och ohälsa (lidande), på sin livssituation samt på vårdandet (Dahl-

berg et al. 2003). Enligt tolkningen av relationen tröst, lidande och hälsa (jfr fig. 3) betyder det att vårdarens uppgift är att bistå den lidande att själv finna sina unika hälsoresurser och sin tröst för att kunna vila i eller från lidandekampen. Innebörden av att föra den lidande till en vilsam tröst är att vårdaren utgår från att varje människas väg dit är unik. Följaktligen är vårdarens uppgift att bistå den lidande att finna sin väg igenom sitt lidande. I motsats till vännernas tröst, som inte följde Jobs utan sin egen rätta väg, innebär denna tröst istället följsamhet för den andre och för dennes lidande. Detta kan synas enkelt men resultatet visar att en icke-vårdande tröst stannar vid en ytlig förståelse av den andres lidande och att den är en snabbtröst. En sådan tröst tar enklaste och snabbaste vägen till den andres lidande. Den tycks därmed missa målet, d.v.s. den andres upplevelse av sitt lidande.

Forskningen visar att ge upp ambitionen att få en förklaring på lidandet banar väg för "hälso-trösten". Att ge upp det som kontrollerar lidandet tycks således vara en förutsättning för vila, antingen det sker genom att lidandet konfronteras eller genom att lidandet lämnas över till någon annan. Det som är märkligt är att lidandet kan lidas trots att det lämnas och att lidandekampen kan ske genom att någon annan bär lidandet. Att låta lidas och att lämna över lidandet är då inte två fenomen utan två sidor av samma sak. Innebörden är att låta sig tröstas i "den vårdande hälso-tröstens vila" och det denna vila tycks handla om är att få vara den man är och vara accepterad sådan som man är.

Den tidigare ställda frågan om hur man bistår den lidande att finna detta tröstande och vårdande vilorum tycks därmed i någon mån belyst. En vårdare som tillämpar en ontologisk "hälso-tröst" utgår från den unika människan, från dennes unika hälsoresurser i det likaledes unika lidandet. Hälsoresurserna bör ses som en möjlighet till upplevelse av helhet och som en möjlighet att vila i eller från lidandekampen. På det sättet bärs symboliskt den lidande och denne kan vila i att vara buren. I perspektiv av Marcel¹¹¹ (1950) kan den vilan förstås som att vila i mysteriet. I den sfären löses inga problem, sker ingen kommunikation utan är istället i en vara-tillvaro, som Marcel (a.a.) beskriver som "communion" och upplevelse av helhet.

Upplevelsen av lidandet förstås, utifrån Tillich (1952), som ett hot mot människans hela existens. Ontologisk "hälso-tröst" innebär därför att bära den andres lidande på ett sätt som inte tar bort hotet från icke-varat utan istället bistår den lidande att ta ångesten över icke-varats hot in i sig. Sett ur det perspektivet förstås ontologisk "hälso-tröst" som att hjälpa den lidande att modigt möta hotet från icke-varat för att kunna ta det in i sig. Att inte våga möta hotet tycks rymma en känsla av maktlöshet. Det motsatta, att likt Job ta upp kampen mot icke-varats hot,

¹¹¹ Marcel (1950) och i det följande stycket Tillich (1952) används här för att förstå vårdande "hälso-tröst" ur ett vårdvetenskapligt perspektiv.

tycks istället rymma tröst eftersom lidandet på det sättet lids. Denna tröst tycks således göra det möjligt att uppleva tillit till varat trots icke-varats hot.

Tröst som vårdgemenskap

Eriksson (2001) uttrycker vårdgemenskap som: ”I en sann gemenskap, som kan ses som en ’communion’ har man trätt ur sig själv och in i en relation där man är beredd att skapa möjligheter för den andra. Det som förenar i en vårdande gemenskap är patientens lidande och önskan att lindra det” (s. 20). Sett ur det perspektivet innebär en vårdande tröst att vara närvarande för den andre på ett sätt som gör att denne upplever sig förstådd. Det är, enligt Eriksson (1995a), att inbjuda den andre som hedersgäst till en kravlös gemenskap.

Vårdande tröst kan också, enligt Kasén (2002), förstås som att substansen i en vårdande relation är förbindelse (connection). Substansen utgörs också av berättelsen vilken handlar om patientens kamp och vårdarens delaktighet i den kampen. Fredriksson (2003) anför att det etiska i ett vårdande samtal bl.a. innebär att sjuksköterskan genom caritas ger patienten möjlighet att återvinna självaktning, autonomi och ansvarighet för att därigenom gestalta nödvändiga förutsättningar för visionen om ett gott liv. Caritasmotivet framträder i denna avhandling framför allt i vårdarens hållning när denne är närvarande i den tröstande och helande rörelse som momentant kan öka patientens lidande, nämligen när denne lider sitt lidande. Denna caritas innebär att tåla den andres lidande och gå den långa vägen, omvägen, med den lidande genom dennes lidande. Arman (2003) visar att en vårdande relation utmärks av att bli bekräftad i sitt lidande av någon som ”tål” (s. 50, 52). Denne är en person som tål den lidandes mörka upplevelser men ändå kan stå kvar på sin egen grund. Rasmussen et al. (2000) tolkar utifrån Eriksson att den första akten av lidandets drama skapas i den mån vårdarna kan bekräfta patientens lidande. Relaterat till tröst kan det ses som tröstarens akt, att tillåta det mörka att vara så mörkt som det är och att visa förståelse för den andres situation. Resultatet av denna avhandling visar att en vårdande tröst är en bärkraftig tröst, till vilken man tillitsfullt överlämnar sig själv och sitt lidande. Rundqvist (2004) visar att vårdaren genom tjänande närmar sig sitt egentliga uppdrag som människa, sin fullmakt att förvalta liv. Tjänandet och förmågan att se den andres annanhet gör att patienten kan känna tillit till vårdaren.

Ur ett vårdvetenskapligt perspektiv belyser också Sjögren (2004) och Carlsson (2004) vårdgemenskapens betydelse. Enligt Sjögren (a.a.) kan vårdandet göra det möjligt för den lidande att känna sig hemma i sig själv och med andra, d.v.s. att känna sig hel. Rasmussen et al. (2000) förstår utifrån Eriksson den tredje akten av lidandets drama och tillblivelsen i förso-

ning som att lidandet kan bli en del av en ny upplevelse av helhet, ”communion”.¹¹² Det överensstämmer med den vårdande ”hälso-trösten” och människans rörelse i vardande. I denna möter hon sig själv och blir alltmer den hon är, d.v.s. hel som människa. Denna avhandling visar att tröst är omedelbar, d.v.s. spontan, och därför inte kan bestämmas i förväg. En sådan tröst förutsätter äkthet och trofasthet, en vårdare som är sig själv och som inte överger den lidande. Det överensstämmer med Carlsson (2004) som beskriver äkthet i termer av nakenhet. Det nakna mötet innebär att vårdaren möter patienten på ett rättframt och oförställt sätt. Motsatsen beskrivs som: ”Mekaniserade intellekt i vården” (s. 54–55), som gör principerna viktigare än det (etiska) krav den andre väcker. Sjögren (2004) förstår, utifrån Mayeroff, ärlighet i vårdandet som att se den andre som den hon eller han är, och inte som man själv skulle vilja att denne var. Äkthetens betydelse kan även förstås utifrån Nerheim (1991). Enligt hennes mening är det den egna förståelsen av situationen, t.ex. upplevelsen av lidandet, som ska vara i fokus och inte rutiner, regler, teorier och system. Dessa leder till en fiktiv värld och gör oss till fångar i ett icke-autentiskt liv. Vännernas tröst kan, i ljuset av Carlsson (a.a.), Sjögren (a.a.) och Nerheim (a.a.), förstås som fiktiv. Denna tröst är inte verklig därför att den utgår från en förståelse som är verklig för vännerna men överklig för den lidande Job. Vidare tolkar Sjögren (2004), utifrån bl.a. Mayeroff, tålamod som att det utökar den andres livsutrymme och att otålighet på motsatt sätt minskar det. Tålamod i vårdandet är att tro på den andres växt vilket förutsätter att vårdaren har tålamod med sig själv. I förhållande till denna avhandling pekar det återigen på betydelsen av att ge tid och ro för den lidande att lida ut såväl som att skapa rum för att överlämna lidandet. På det sättet ges den lidande möjlighet att finna sitt livsutrymme, sin frizon.

Vårdgemenskap framträder i denna avhandling som en omedelbar närvaro, en närvaro i ”communion”. Denna gemenskap innebär att vara i den andres lidande och utifrån det perspektivet förstå den lidande och upplevelsen av lidandet. En sådan närvarohållning tycks dels förutsätta kärlek och barmhärtighet (caritas), dels förutsätta en person som vill tjäna. Matilainen (1997, jfr 2002b) visar att vårdandets idémönster är förankrat i den osjälviska kärleken. En sådan kärlek har sin utgångspunkt i att inte företrädesvis söka sitt eget utan den andres bästa.

Lögstrups etik (1992) tycks kunna fördjupa förståelsen av tröst som vårdgemenskap. Enligt Lögstrup (a.a.) är vi så intimt förknippade med varandra att vi är varandras liv. Sett ur detta perspektiv kan tröst förstås som att den bär den andres lidande därför att den andres lidande också är tröstarens eget. I ljuset av Sundén (1971) kan en tröstande vårdgemenskap förstås

¹¹² Forskarna (a.a.) beskriver också det motsatta, oförsonlighet (un-reconciliation), är en ny besvikelse över att inte ha blivit mottagen och bekräftad i lidandet, och som i sin tur leder till upplevelse av att vara alienerad.

som att den andre och dennes upplevelse av sitt lidande genom rollövertagande blivit till tröstarens egen upplevelse. Den tröstande närvaron i ”communion” uppfattas utifrån Lögstrup (a.a.) och Sundén (a.a.) som att den andres lidande blivit så angeläget att det upplevs som om det vore tröstarens eget.

Tröst som tro

Inledningsvis uttrycks att en utgångspunkt i denna avhandling är att uppfatta människan som religiös¹¹³ i bemärkelsen av att ha förmåga att relatera till och uppleva en andlig dimension av tillvaron. Eriksson (2001) avser med religiös någon form av gudsrelation och människans sökande efter mening. Den här avhandlingen visar att den andliga dimensionen uttrycks och upplevs på olika sätt. Ett sådant exempel är de äldres upplevelse av att leva sitt liv inte genom den egna utan genom den andres vilja. Den motsatta upplevelsen uttrycker Job, när han i dialogen konfronterar Gud och upplever dennes närvaro som ondskefull och kontrollerande.¹¹⁴ Den andliga dimensionen kan således upplevas olika och bör därför bemötas olika. I ett vårdteologiskt (och vårdvetenskapligt) perspektiv pekar det på vikten av att utgå från den unika människans upplevelse av vad helst hon anser vara det gudomliga (jfr James 1974). En tröstande relation kännetecknas av inbjudan, ansvar och acceptering, d.v.s. att acceptera och accepteras sådan som man är. Vårdande tröst är ett erbjudande till den lidande om vila och att få vila i den vila som helar och gör hel. Denna avhandling pekar på att det erbjudandet gäller både den andliga och den mellanmänniskliga relationen.

En viktig aspekt av avhandlingens resultat är att tron för den enskilde kan fungera på olika sätt. Tron kan fungera som en tröstande hälsoresurs eller det motsatta, vara en tröst som är vänd från den lidande. Av den anledningen krävs att vårdaren ser vad tron innebär för den person som hon eller han är satt att vårda. Resultatet visar exempelvis att för de äldre kunde prövningar (lidande) upplevas som tröst. Det pekar på vikten av att söka förstå vilken betydelse tron¹¹⁵ har för den lidandes upplevelse av sitt lidande och av tröst. Förhållandet framstår som komplext och som komplext relaterat till tröst. Resultatet visar också att den frånvarande trösten, t.ex. vännernas tröst i Jobs bok, tröstar utifrån en föreställning som är deras egen och att en sådan tröst ökar lidandet. Batson & Ventis (1982) beskriver tre slag av religiös orientering varav två förefaller aktuella för denna studie, nämligen ”religion as means”, enligt vilken religion fungerar som ett medel för att uppnå bestämda mål, och ”religion as end”, enligt vilken religionen fungerar som ett yttersta mål i sig själv. Vännernas tröst, kan i ljuset av Sundén (1971) förstås som att den utgår från en lära och att de relaterar till Gud som lära. I förhållan-

¹¹³ Enligt James (jfr 1974) definition (se Introduktion till forskningen) och Erikssons (2001) grundantagande:

”Människan är i grunden en religiös människa men alla människor har inte bejakat denna dimension” (s. 15).

¹¹⁴ Jfr t.ex. Job 23:2–3, 13:27. Den upplevelsen gäller dock inte hela dialogen (se t.ex. Job 42:1–6).

¹¹⁵ För att förenkla denna framställning benämns det som hänför sig till religiös upplevelse som tro.

de till Batson & Ventis (a.a.) tycks vännernas tro och tröst vara närmast ”religion as means”, medan Jobs tro förefaller vara ett yttersta mål i sig själv. Jobs kamp tycks ytterst handla om att återfå denna relation och frågan är hur dessa motsatta upplevelser av tro förhåller sig till vårdande och icke-vårdande tröst.

För vårdandet, såväl som för tröstandet, tycks det således betydelsefullt att söka förstå om religion för den lidande endast fungerar som ett medel för att t.ex. uppnå befrielse från lidandet eller om den fungerar som ett yttersta mål i sig. Om tron fungerar som detta yttersta mål kan den innebära en hälsoresurs som är verkligt tröstande. Enligt denna forskning handlar en sådan religiös orientering om en tillitsfull relation i vilken man är förstörd och accepterad sådan som man är. Den lidande upplever därför att hon eller han kan överlämna sig själv och sitt lidande till någon/något som tar emot och orkar bära lidandet. En religion som däremot enbart fungerar som medel, t.ex. en lära, framstår som bräcklig och som att den kan orsaka besvikelse, exempelvis då medlet inte tar bort lidandet. Det är dock två religiösa ytterligheter och i perspektiv av Jobs bok är det istället en komplex bild av religion i dess skilda former som framträder.

Jobs religiösa orientering förefaller ha sin utgångspunkt i en förtroendefull gudsrelation. Denna utmanas av att han oförskyllt får lida och Job utmanar i sin tur den Gud som han uppfattar som ansvarig för lidandet. Job väjer inte för att ställa de svåra frågorna och han tycks därigenom lida sitt lidande. Frågan väcks hur man som vårdare skulle möta Jobs existentiella frågor. Enligt Allport (1950) kännetecknas den mogna religionen av tre attribut: vidgade intressen (det utvidgade självet), objektivitet och insikt (självobjektivering) samt integration (enande av självet). Det sistnämnda attributet innebär, enligt Allport (a.a.) att tron för vederbörande fungerar som en arbetande hypotes eftersom en mogen religiös åskådning vanligtvis formas i tvivlets verkstad.

Allport (a.a.) kan möjligen ge vägledning till att förstå Job och Jobs kamp som en integration, d.v.s. enande av självet. I det perspektivet betyder vårdandet och tröstandet att lyssna till Jobs utmanande tal. En vårdande tröst innebär också att bekräfta honom och bekräfta hans besvikelse och protester samt att se dessa som vägen till upplevelse av helhet. Det betyder däremot inte att, likt vännerna, tala om hur den tron och den vägen ska se ut. Istället måste varje människas unika lidande och likaledes unika upplevelse av sin tro mötas. Enligt Sundén (1971) innebär det också att söka förstå hur den lidandes rollupptagande ter sig. Förstärks eller försvagas den lidandes förväntningar av relationen till den/det som upplevs som tillvarons grund? Är förhållandet en personlig relation eller en relation till en lära.

Resultatet pekar också på att upplevelsen av lidande inte är delbar, såtillvida att den inte går att dela upp i exempelvis en religiös och en fysisk del. Av den anledningen måste lidandeupplevelsen ses som en hel upplevelse och inte som något som försiggår i olika delar av människan. Individens religiösa orientering och upplevelse av sin tro bör därför ses som en mer eller mindre integrerande eller disintegrerande aspekt av människans livsförståelse. Den lidandes religiösa orientering bör även förstås som något som påverkar totalupplevelsen av lidandet. En vårdande tröst innebär således att föra den lidande in i en hälsobringande rörelse, vilken syftar till att denne ska uppleva sig alltmer hel som människa. Det förutsätter dock att vårdaren inte exkluderar, utan integrerar den lidandes upplevelse av sin religion i en total förståelse av hur denne upplever sitt lidande.

Vårdande och icke-vårdande tröst ur filosofiskt-etiskt perspektiv

Levinas (1988, 1992, 1996) etik har getts namnet "Ansiktets etik" därför att det som är människan visar sig i ansiktets rätlinjighet, dess uppriktiga och försvarslösa sätt. I det perspektivet tycks en vårdande tröst förutsätta ett vårdande möte med den andre. Omsorgen om nästan kommer enligt Levinas (1996) från den mänskliga sårbarheten. Förutsätter en vårdande tröst sårbarhet? Denna forskning visar att tröst är närvarande i den djupa samhörigheten, "communion", med en annan människa såväl som i en andlig relation. Det tycks som att en sådan samhörighet förutsätter en relation i vilken både vårdaren och den lidande vågar vara sårbara.

Utan dörrar och utan fönster är däremot människan i själva existensen och i det att hon existerar. Levinas (1988) framhåller att ensamhet är ett varats kännetecken, ett åtskiljande skapat av det faktum att vi existerar. Vårdande tröst framstår som det motsatta. Den inbjuder istället den lidande till att lämna över sitt lidande och att låta det lidas. Det är en inbjudan till att ta emot och dela den andres lidande och det är motsatsen till att vara instängd, d.v.s. att vara utan dörrar och fönster. Tröst uppfattas utifrån Levinas (Levinas tolkad av Kemp 1992) som en inbjudan till den lidande att få vila i en tröst som helar och gör hel.

Ansiktets hud är den mest blottade, den naknaste fast anständig i sin nakenhet. Paradoxalt nog uttrycker ansiktet, trots att det är blottat, en befallning. Den väcker till ansvar. Levinas (1988) gör skillnad på sägandet och det sagda. Sägandet innebär att jag inte bara står framför ansiktet och begrundar det, utan att jag svarar på den etiska befallning som ansiktet uttrycker. På det sättet är sägandet ett sätt att hälsa den andre, men att hälsa den andre är att redan ta ansvar för honom eller henne. Varje attityd till människan är därför en hälsning, även i vägran att hälsa (Levinas 1998).

Enligt Levinas (1969, 1988, 1996) innebär denna inbjudan att möta den andre som annan än mig själv. Denna forskning visar att en vårdande tröst tar emot den andre och dennes lidande som annat liksom att den vårdar genom att låta denne lida på sitt eget sätt. Ett sådant möte förutsätter att möta den andre som främmande, att utgå från olikheten och inte från likheten med sig själv. Detta påstående är naturligtvis inte oproblematiskt för hur förstå om inte förståelsen utgår från mig själv. När vårdaren offerar sitt eget till förmån för den andre tycks det handla om att förskjuta intresset från sig själv till den andre. En sådan intresseförskjutning förutsätter öppenhet inför den andres annanhet och likaledes annorlunda lidande. I denna avhandling används motsatser för att förstå detta andra, d.v.s. den närvarande trösten förstås genom den frånvarande och vice versa. För vännerna i Jobs bok tycks tröst ytterst handla om brist på öppenhet därför att deras tröst är bunden, d.v.s. bunden till tron som lära. Bundenhet är motsatsen till öppenhet. Det verkar omöjligt att vara bunden till att trösta utifrån en lära och samtidigt vara fri att trösta utifrån samma lära. Läran söker likhet medan tröst som tröstar, utifrån denna forskning och Levinas (1988), söker olikhet. Att förstå den andre som annan och annorlunda tycks således handla om öppenhet och att vara fri i förhållande till sig själv och sitt eget.

Avhandlingens resultat visar att vårdarna upplever det svårt att trösta en person som man inte har någon relation till och som därför upplevs främmande. Frågan är vad det beror på. Enligt Levinas (1988) är ansvaret ett ansvar för den andre, även för det som inte är min sak eller angår mig. Den egna passiviteten brister genom att uppriktigt framför den andre säga ”Här är jag”. Det betyder: ”Här är jag som ansvarig för den andre”. Det är jag därför att närheten till den andre, enligt Levinas (1996, 1998), inte bara är en närhet i fysisk bemärkelse eller närhet på grund av släktskap. Istället närmar sig den andre mig genom att jag känner mig ansvarig, genom att jag är ansvarig för honom eller henne. Sett ur detta perspektiv ter sig det främlingskap som vårdarna upplever i förhållande till någon som de inte har en relation till oproblematiskt eftersom den andre istället närmar sig vårdaren när denne tar sitt ansvar för honom eller henne. Vårdarens uppriktiga ansvar för den andre utgör således förutsättningen för närmandet. Utifrån en vårdande tröst innebär det också att den andre och dennes lidande inte går att undvika utan är oundvikligt. Det innebär att bära den andres lidande, vilket enligt Levinas (1996) är att lida med, ta honom på sig, stötta och uppehålla och vara i hans ställe. I det perspektivet tycks svårigheten att möta det eller den främmande istället vändas till en svårighet att möta sig själv.

Vidare framhåller Levinas (1988) att ansiktet betyder det oändliga. När jag framför den andre säger ”Här är jag” kommer det oändliga in i språket, dock utan att synliggöras. Oändlighetens utanför-varo blir på det sättet till en inre stämma som hörs genom medvetenheten om ansvaret

för den andre. Enligt Levinas (a.a.) så är det härligheten som förhärsligas genom mitt säga-
ande, mitt uttalade ansvar framför eller för den andre. En vårdande tröst kan också den förstås som
etisk. Denna tröst överger inte den lidande utan stannar kvar och följer med denne på de om-
vägar det innebär att lida sitt lidande. En vårdande tröst tycks vara i det uppriktiga och uttala-
de ansvaret för den andre.

Enligt Cöster (2001) betyder relationer ”makt, beroende och an-svar” (s. 50). Det är den and-
res rop som kallar mig ut ur min inkröktethet och ger mig mitt kall. Detta liv är, enligt Cöster
(a.a.), ofrånkomligt skuldsättande. Det är det eftersom ingen människa kan leva utan denna
ömsesidighet utan att uppleva skyldigheter och skuld. Det mänskliga livet innebär därför två
möjligheter, antingen leva för sig själv inkrökt och död eller leva för de andra och ständigt
skyldig. Den frånvarande trösten kan förstås som inkrökt därför att den är mer intresserad av
sig själv än av den andre och därför ställer sig utanför lidandet. I förhållande till vårdande
tröst tycks det inte finnas något annat alternativ än att skuldsätta sig därför att den trösten för-
utsätter ömsesidighet. Den trösten svarar på den andres rop och den gör det här och nu. Para-
doxalt nog tycks denna skyldighet att svara samtidigt ge åt tröstaren (vårdaren) dennes kall.
Att svara an på den andres rop tycks innebära att offra sig själv för att få sig själv, d.v.s. att få
sitt kall. Utifrån resultatet av denna avhandling och Levinas kan det förstås som att svara på
den lidandes rop också svarar på tröstarens eget rop. Det innebär att vårdande ”hälso-tröst”,
d.v.s. rörelsen mot att alltmer bli sig själv och bli sitt sanna jag, inte bara är en gåva till den
lidande utan också till tröstaren (vårdaren) själv.

Cöster (2003, 2004 04 22) anför att de samtal vi för med oss själva gör det möjligt att vara
två, d.v.s. se mig själv som omvärlden och se den andre som mig själv. Det samtalet kan vara
ursäktsskapande. Ju mer etiskt skolade vi är desto bättre ursäkter, d.v.s. argument för att hand-
la oetiskt, presterar vi. Bra ursäkter opererar därför dels bort ömsesidigheten, dels det histo-
riska sammanhanget, d.v.s. bortser från ursäktens etiska konsekvenser. Regeletiken bygger på
att någon måste bestämma regler för handlandet och kan därför förstås som en elitism. Mål-
etiken sätter mål för den etiska handlingen och kan därför förstås som en eskapism, d.v.s.
flykt från här och nu. Både regel- och måletiken är bestämda utifrån och inte från situationen.
Nerheim¹¹⁶ (1991) ställer frågan om det är människans naturliga tendens att söka efter göm-
ställen i världen för att skylla sig bakom en mask av ansvarighet trots att hon egentligen skjuter
över ansvaret för vem hon själv är på andra människor och händelser. Nerheim (1991)
reflekterar över om det är handlingens kulisser som på det sättet får makt över henne och som
styr den etiska handlingen. Cöster (2003) menar att måletiken är en protes för den bortopere-
rade historiciteten och regeletiken en protes för den bortopererade nästan. Det är den därför att

¹¹⁶ Hjordis Nerheim är en norsk filosof.

den etiken är hämtad från någon annanstans än där vi står. I förhållande till tröst, som den framstår i denna avhandling, överensstämmer det med den frånvarande trösten. Denna är inte här och nu och är därför inte där den lidande är, d.v.s. ställer sig utanför dennes lidande. Den trösten är inte verklig därför att den, utifrån Cöster (a.a.), opererar bort den verkliga nästan och ersätter denne med en protes.

DISKUSSION

8 Den kritiska och utvecklande reflektionen

I denna diskussion redovisas gjorda reflektioner kring avhandlingens resultat. Dessa berör metodologi, avhandlingens resultat i förhållande till tidigare forskning och i förhållande till vårdvetenskap samt samhälle och vård.

Kritisk granskning

Not only did I value my informants' capacity to teach me about their reality. I also had to believe in my capacity to break into that reality, reflect on it, make it my own... (Swanson-Kaufman 1986, s. 59).

Citatet belyser en viktig aspekt av forskning, att forskaren vågar tro på sin förmåga att ta sig in i den värld som är informanternas och att i någon mån göra den till sin. Det förutsätter reflektion, t.ex. att kritiskt reflektera över hur min egen värld påverkar upplevelsen av informanternas värld och hur det egna påverkar informanten. Enligt Alvesson & Sköldberg (1994) är reflektion att fundera över förutsättningarna för det man gör, att försöka förstå hur det egna engagemanget förhåller sig till det man undersöker. Ricoeur (1976) menar att det finns ett ”distanseringsproblem”, vilket härrör ur ett allmänt behov av att göra det som är främmande för oss till vårt eget. I detta arbete har det inneburit att reflektera kring förhållandet mellan det framväxande resultatet och mig själv. Det har varit en kontinuerligt pågående process. Reflektionen har även gällt de situationer som undersökningen och jag själv befunnit mig i när studien genomförts (jfr Thomsson 2002).

Presentationen av metodologiska överväganden redovisas i följande framställning i förhållande till kontext och urval, intervjuer, tolkning av rotmetaforer, samt trovärdighet i textanalyser och tolkning.

Kontexten och urvalet

Val av kontext framstår som relevant därför att det undersökta fenomenet framträdde på ett sätt som föreföll penetrera upplevelsen på djupet. Informanternas erfarenhet av att vårda äldre respektive de äldres erfarenhet av att ha levt länge och genomgått de förändringar det innebär att bli äldre bidrog till att ge rika berättelser. Kommunal vård och omsorg var en för mig bekant kontext, som i intervjusituationen bidrog till förståelsen av vårdarnas och de äldres berättelser. En sådan kännedom kan även göra forskaren hemmablind. Den risken upplevdes dock som liten därför att min erfarenhet av vård av äldre låg många år tillbaka i tiden. Jag hade

heller aldrig arbetat i den kommun intervjuerna genomfördes och inte heller träffat eller haft någon relation till intervjupersonerna (vårdarna och äldre).

Vid planering av intervjuerna gjordes en skattning av det antal informanter som föreföll rimligt för att uppnå syftet med studien. Det var dock ett flexibelt antal, och det som slutligen avgjorde var hur väl det undersökta fenomenet framträdde i intervjuerna. Enligt Thomsson (2002) är det lätt att forskaren för att gardera sig fortsätter intervjua och av den anledningen är det relevant att i förväg bestämma ett ungefärligt antal intervjuer. När det gällde delstudie IIb (äldre) utökades antalet därför att två av de genomförda intervjuerna var både korta (ung. 15 min.) och kortfattade, vilket gjorde mig osäker på om de, och i synnerhet en av intervjuerna, tillräckligt väl speglade fenomenet. Av den anledningen inkluderades ytterligare en informant i studien. Urvalet till delstudie IIb gjordes på två äldreboenden, medan urvalet till de andra delstudierna gjordes från flera äldreboenden. Skälet till denna strategi var huvudsakligen att behovet av antal informanter inte bedömdes vara lika stort därför att delstudierna IIa och IIb avsåg att komplettera varandra. I samråd med vård och omsorgsansvarig verkade därför dessa två boenden tillräckliga. Det förekom dock vissa svårigheter att finna informanter som både uppfyllde kriterierna och ville delta i studien (jfr urvalsförfarande). Ytterligare ett särskilt boende hade förmodligen underlättat urvalet och det hade möjligen kunnat bidra till att ytterligare berika intervjuerna.

Så här i efterhand kan jag inte för vårdarnas del se att ålder och yrkeserfarenhet och förmåga att reflektera kring forskningsämnet visat någon överensstämmelse. För de äldre har jag funderat över om den aktuella livssituationen påverkat upplevelsen av tröst mer än jag initialt antog. I så fall borde mer hänsyn ha tagits till de äldres sjukdom/handikapp och vård och omsorgsbehov, det som nu utelämnades. Kanske hade ett urval, riktat mot dem med stora behov av vård- och omsorgsinsatser, gett rikare intervjuer. Som det nu blev är det emellertid, så vitt jag kan bedöma, i detta avseende ett varierat urval, som kan ha bidragit till att fenomenet blev mångsidigt belyst.

En av de många lärdomar jag också gjorde i forskningsprocessen var att vara ännu tydligare i angivandet av kriterier för urvalet. För urvalet av vårdare (delstudie Ia) borde naturligtvis ett explicit uttryckt urvalskriterium ha varit att även inkludera manliga vårdare i studien. Detta uttrycktes nu mer sporadiskt och vagt i samtalen med ansvariga för urvalet.

Den kristna framtoningen i framför allt äldrestudierna, beror sannolikt på den kontext där urvalet gjordes. De äldre informanterna hade växt upp och levt sina aktiva liv i ett område där kristendomen hade en stark ställning. Ingen av informanterna uttryckte eller gav heller intryck

av att omfatta en annan religion än den kristna. Om urvalet gjorts i en kommun med mer mångkulturell prägel, hade denna aspekt av resultatet förmodligen sett annorlunda ut.

I denna studie valdes rotmetaforer ur intervjutexten utifrån vad som, enligt Ricoeur (1976), framstod som respektive metafors kapacitet att kalla på andra metaforer och sammanföra dessa från skiftande områden av upplevelsen. Avsikten var att belysa resultatet av vårdarnas och äldres upplevelse av tröst utifrån det överskott av mening som metaforen uttrycker (jfr Ricoeur 1976). Vilken relevans och trovärdighet har då tolkningen av rotmetaforerna i förhållande till resultatet? Trovärdighet förefaller framför allt avhängig urvalet, d.v.s. vilka metaforer som karakteriseras som rotmetaforer. Det var i något fall svårt att bedöma om det som först uppfattades som en rotmetafor verkligen var det. Ett exempel var ”handen”. Valet att karakterisera den som rotmetafor gjordes utifrån att handen i de äldres berättelser representerade både beskydd och att tillitsfullt överlämna sig i en annans hand. Dessa drag var även framträdande i resultatet och att överlämna sig själv och sitt lidande förstods som ett bärande drag i delstudierna IIa och IIb. Ur Jobs bok valdes däremot inga rotmetaforer. Motivet till det är att Jobs bok huvudsakligen är en poetisk text. Rotmetaforer finns det därför många av och det skulle föra alltför långt att inom ramen för detta arbete presentera och tolka samtliga dessa.

I den tredje delstudien krävdes särskilda överväganden. Dessa gällde valet av text ur Jobs bok, text om Jobs bok och text som anknyter till Jobs bok. Valet av Jobs bok förefaller ha varit ett gott val därför att det ur analysen framsteg aspekter som ökade förståelsen av tröst, speciellt av den så kallade negativa trösten. Studien av Jobs och de äldres upplevelse av tröst tycks ha bidragit till att särskilt fördjupa förståelsen av förhållandet tröst och tro.

Urvalet av litteratur, framför allt av litteratur vilken behandlade eller anknöt till Jobs bok, innebar att välja bland en stor mängd litteratur. Första urvalet litteratur gjordes utifrån en vid förståelse av syftet med avhandlingen. Skälet till det var att jag själv behövde få en djupare förståelse av bl.a. Jobs lidande. I efterhand visade det sig ha varit en god strategi då det underlättade för att i nästa steg fokusera på den mest relevanta litteraturen. Urvalet av litteratur var dock den aspekt som upplevdes svårast i textanalysen av Jobs bok. Från textanalysens början till dess slut innebar det nämligen ständiga val av vilken litteratur som var relevant i förhållande till syftet med avhandlingen. Begränsningen till svenska, engelska och tyska uppfattades inte i någon högre grad påverka urvalet därför att teologisk litteratur, vilken utgör merparten av den valda litteraturen, ofta är skriven på engelska eller tyska¹¹⁷. En begränsning var dock

¹¹⁷ En begränsning, som framför allt gällde litteratur av Ricoeur men även andra författare t.ex. Levinas, var att inte kunna läsa denna på dess originalspråk franska.

att inte kunna läsa Jobs bok på dess originalspråk hebreiska. Det hade säkert ökat förståelsen genom att nyanser av tröst hade kunnat uppmärksammas och förstås.

Intervjuernas trovärdighet

Två informanter i delstudie IIb uttryckte sig kortfattat, och trots att jag ställde följdfrågor för att få dem att utveckla det sagda verkade de ha sagt sitt. Transkriberingen av dessa intervjuer visade dock att i de korta svaren framträdde vad som uppfattades som nya perspektiv på tröst i förhållande till de övriga intervjuerna. Ett sådant exempel är att det enda som förknippades med tröst var ånger. Detta var något som inte framkommit tidigare och av den anledningen behölls dessa intervjuer och uppfattas ha bidragit till studiens resultat. Den sista intervjun genomfördes efter att de andra transkriberats av tidigare angivna skäl. Efter denna intervju upplevdes fenomenet väl belyst.

Trovärdighet i intervjuerna är även avhängig samspelet mellan forskare och informant. Kvale (1996) beskriver intervjun som en i bokstavlig mening "inter view", ett utbyte av sätt att se på ett tema av ömsesidigt intresse. Detta utbyte påverkas framför allt av forskarens förmåga att skapa en förtrolig och öppen atmosfär under intervjun. Mishler (1986) framhåller att den kvalitativa forskningsintervjun är lyssnande men att den också ska stärka "the voice of the life-world" (s. 142–143), d.v.s. individers kontextuella förståelse av sina problem uttryckta på deras eget sätt. Det innebär att möta informanten som ett subjekt i en forskningsdialog där denne får möjlighet att uttrycka sina erfarenheter utifrån sin upplevelse av dem (Elvy et al. 1993, Thomsson 2002, Dahlberg 1997, Dahlberg et al. 2001). Sättet att ställa frågor, som att inte ställa ledande frågor och att vid rätt tillfälle ställa ledande frågor, är avgörande för att få rika intervjuer. Dahlberg (1997) refererar till vad Kvale kallar "neutralitetsspöket" och hävdar att alla intervjuer är ledande på något sätt. Det är de genom att intervjuaren i en stor del av intervjun har initiativet och intervjupersonen leds att uttala sig inom ett speciellt område och ofta på ett speciellt sätt. I intervjuerna har jag emellertid inte medvetet ställt ledande frågor för att få fram önskade svar. Strategin har istället varit att när ledande frågor ställts har avsikten med det varit att få informanten att utveckla det som uppfattades kunna bidra till att belysa fenomenet.

En annan förutsättning för att få rika intervjuer är att som forskare vara förberedd på överraskningar. Det innebär att vara öppen för att intervjuerna kan ta en oväntad vändning och kan belysa oväntade sidor av det studerade fenomenet (Elvy et al. 1993). I de sammanlagt trettio-tre intervjuerna har öppenheten framför allt bibehållits av nyfikenheten. Denna tycks på något sätt göra det möjligt att både vara i och utanför den egna förståelsen. Enligt Ahern (1999) handlar förmågan att ställa förförståelse åt sidan mer om hur reflekterande än hur objektiv

forskaren är. Nyfikenheten måste även vara uthållig på ett sätt som innebär att inte omedelbart tro sig förstå utan fortsätta att försöka få informanten att beskriva fenomenet ur olika synvinklar (jfr Trost 2005). På det sättet uppfattas förförståelsen ha gjorts till en produktiv möjlighet som istället för att begränsa utmanar till en vidare syn på fenomenet (jfr Gadamer 1960).

Förmågan att genomföra intervjuer antas även utvecklas över tid. Det gäller både min egen utveckling som intervjuare och kvaliteten på den första och sista intervjun i en delstudie. De intervjuer som genomfördes 2003 kan därför antas ha blivit bättre än de som genomfördes 1997. Intervjuerna från 1997 verkade rätt och slätt belysa vad de avsåg att belysa medan de senare i den jämförelsen mer verkade penetrera fenomenet på djupet. Skillnaden verkade bestå i att jag framför allt försökte få informanten att utveckla det sagda utifrån olika synvinklar. Den skillnaden uppfattas ha med utvecklingen som intervjuare (och forskare) att göra. Det beror förmodligen på dels att jag själv hade blivit tryggare i rollen som intervjuare, dels att jag förhoppningsvis bättre kunde hantera förförståelsen så att denna inte tilläts styra intervjun.

Intervjuerna med äldre (delstudie IIa) var genomförda utifrån ett annat syfte, nämligen att belysa andlighet och hälsa. Det uppfattas ha påverkat studiens trovärdighet både positivt och negativt. De äldre berättade om tröstens betydelse i lidandet utan att frågan ställts. Det uppfattas som en styrka att utan att tröst fokuseras så framträder tröst. Negativt var att eftersom inga följdfrågor om tröst ställdes fördjupades inte heller beskrivningen av fenomenet såsom i intervjuerna med vårdarna och äldre i delstudie IIb.

Trovärdighet i tolkningen av rotmetaforerna

Jenny & Logan (1996) hävdar att metaforer är ett användbart sätt att undersöka patientens upplevelsevärld och Sandelowski (1998) menar att de som presenterar kvalitativa forskningsresultat bär ett ansvar att förstå och använda metaforer väl. Relevansen förefaller i detta arbete avhängig om rotmetaforerna lyfter fram resultatet på ett sätt som fördjupar förståelsen av det. Ett sådant exempel var metaforen (se bil. 1 b) att tröst söker lidandet (ensamheten) inte genom att följa raka spåret utan genom att söka på sidostigar. Denna bild tycktes lyfta resultatet genom att uttrycka och peka på en djupare innebörd av fenomenet tröst. En reflektion är att denna bild av tröst är en rotmetafor och att de övriga¹¹⁸ (se bil. 1 b.) är metaforer som denna fört samman. Bilden kan möjligen uppfattas så, men vid närmare studium av respektive metafor verkar de fungera som självständiga rotmetaforer med förmåga att knyta andra metaforer till sig. Förförståelsen av rotmetaforerna utgjordes framför allt av att de först behandlats i text-

¹¹⁸ I fig. 1 b presenteras samtliga rotmetaforer i delstudie I (vårdare) i en bild. Dessa beskriver t.ex. att tröst är att tala av hjärtat, och att tröst är att ha ett helhetsperspektiv osv.

analysen och resultatbeskrivningen. Det gjorde att de kändes igen men att de samtidigt i tolkningen gentemot resultatet fick detta att framstå på tydligare sätt. På det sättet var det både ett igenkännande och ett nytolkande som kastade ljus över resultatet.

Ett av metaforens kännetecken är förmågan till omvändhet och att peka på något utanför sig själv. Rotmetaforerna och de bildlika illustrationerna av dessa kan ses som ett pekande som stimulerar betraktarens fantasi. Genom att fantasin i relation till resultatet stimuleras kan också nya relationer mellan företeelser uppfattas och olika tolkningsmöjligheter framträda. Rotmetaforerna har i detta arbete fungerat på ett sådant sätt i förhållande till tolkningen av resultatet.

Trovärdighet i textanalys och tolkning

Att välja en text ur Gamla testamentet och låta fenomenet tröst framträda såsom det visar sig var en både spännande och svår uppgift. Det var som att anträda en metodologisk forskningsresa med syfte att undersöka om en sådan analys överhuvudtaget var möjlig att genomföra. Av den anledningen var stickspåren flera innan den slutliga analysen genomfördes. Dessa stickspår handlade t.ex. om att använda Jobs bok som teoretisk bakgrund och att tolka resultatet utifrån denna. Det förkastades dock därför att en form av textanalys verkade vara ett bättre alternativ för att belysa tröst i Jobs bok. Ett annat spår var att genomföra en textanalys av hela Jobs bok. Risken med en sådan analys var att avhandlingens fokus på tröst, skulle förskjuta fokus till lidande då Jobs bok till stor del behandlar dennes lidande. Det slutliga valet blev att genomföra textanalysen utifrån samma fenomenologisk hermeneutiska metod som i de tidigare analyserna därför att den verkade belysa tröst på bästa sätt. Det gjorde den framför allt därför att textanalysen innebär en rörelse mellan det metodiska momentet, förklaring och det icke-metodiska momentet, förståelse (jfr Ricoeur 1993). Den rörelsen förefaller bl.a. motverka att förförståelsen tar över och istället medverka till att få distans till texten. Distansen medför att vad texten säger hålls kvar och finns med i vad den talar om.

Själva analysen av Jobs bok innebar flera metodologiska val. Dessa handlade bl.a. om att välja om den naiva läsningen endast skulle redovisas som intryck av Jobs bok eller redovisas som en sammantagen förståelse av Jobs bok och litteratur som belyser Jobs bok. Det senare alternativet valdes därför att det var svårt att beskriva ett första autentiskt intryck av Jobs bok då jag redan läst mycket litteratur om Jobs bok. I vetenskapliga arbeten hävdas å ena sidan vikten av konsekvens (jfr Polit et al. 2001) och å andra sidan följsamhet för fenomenet (jfr Dahlberg 1997, Dahlberg et al. 2001). I denna avhandling har såväl konsekvens som följsamhet eftersträfvats. Konsekvens har vidmakthållits genom att använda litteratur om Jobs bok och

litteratur som behandlar och anknyter till Jobs bok i hela textanalysen och följsamhet därför att ett sådant genomförande bäst tycktes belysa fenomenet.

En felkälla (bias) kan vara att forskaren anpassar litteraturvalet till det som denne tycker är ett lämpligt resultat. Den risken minskades genom att i valet av litteratur söka den som redovisade olika perspektiv och söka annan litteratur än teologisk. Valet av litteratur innebar också att söka distansera sig från sin egen förförståelse. Det gjordes genom att i valet av litteratur söka fokusera på tröst och att låta denna framträda såsom ”den visar sig” (jfr Husserl 1995). Resursen i den processen var återigen nyfikenheten på fenomenet. Den nyfikenheten innebar att låta denna, och inte det egna, guida förståelsen. Enligt Ricoeur (1993) är mötet mellan texten och läsaren en öppning mot en värld av nya möjligheter och insikter, som nås genom självreflektionen. På det sättet omprövades egna värderingar mot gjorda tolkningar. Följaktligen interagerar författarens öppenhet med texten på ett sätt som både kan bidra till dennes utveckling och till studiens trovärdighet.

Det tycks som att den valda ansatsen och den fenomenologisk hermeneutiska metoden, inspirerad av Ricoeur (jfr t.ex. 1976), har bidragit till att belysa fenomenet tröst. Kvalitativa textanalyser har som gemensam nämnare att de oftast rör sig utifrån helhet–del–helhet (jfr Dahlberg 1997). Så var även fallet i denna textanalys. Det som framför allt förefaller ha bidragit till studien är att i det mer objektiva arbetet med delarna (strukturanalysen)¹¹⁹, samtidigt ta hänsyn till helheten (första intrycket av texten). På det sättet förlorar man sig inte i delarna. Det har jag också upplevt som ett sätt att hantera förförståelsen, d.v.s. att det systematiska sättet att arbeta med texten har bidragit till att hålla förförståelsen i schack¹²⁰.

I analysen av jobstexten var det svårare då tillvägagångssättet var delvis annorlunda. Här fanns i botten en första förståelse av Jobs bok, som genom användandet av andra författares tolkning modifierades. Detsamma gällde strukturanalysen, som på det sättet också fick en annan utformning än i de tidigare analyserna. Det kan tyckas vanskligt att på det sättet sammanblanda egen förståelse med andra författares förståelse. I en forskarutbildning är ett av målen att doktoranden ska utveckla metodologisk medvetenhet och utveckla metodanvändandet. Ett sådant försök har gjorts i denna avhandling, och det bör uppfattas just som ett försök. Det kan möjligen ses som ett bidrag till utveckling av den aktuella metoden i förhållande till analys av andra texter än intervjutexter.

¹¹⁹ Lindseth & Norberg (2004) anför att: ”During the structural analysis we try to view the text as objectively as possible” (s. 150).

¹²⁰ Det innebär däremot inte att den inte finns med i analysen utan att den inte tillåts dominera analysarbetet.

I alla tolkningsprojekt väcks frågan om hur resultatet av forskningen¹²¹, i detta fall av textanalyserna i delstudie I och IIa och IIb, ska presenteras. Resultatet är komplext och mångtydigt och för att ej gå miste om denna innebördsrikedom valde jag att presentera det så empirinära som möjligt. Detta är naturligtvis både en styrka och en svaghet. Styrkan är att en läsare lätt kan känna igen sig i de beskrivna situationerna, vilket i sin tur torde underlätta tillämpningen av studiens resultat i vårdandet. Svagheten är att en del kan kännas självklart.

Datainsamlingen för delstudie IIa genomfördes år 1997 och textanalysen under år 1998. Den textanalys som genomfördes utifrån frågeställningar aktuella för denna studie, gjordes år 2002. Det gjorde att texten visserligen var bekant men att den tidigare förståelsen på grund av tidsavståndet hade minskat. I mötet med texten upplevdes denna därför i hög grad som ny.

En annan felkälla (bias) kan också vara att en ny analys genomfördes utifrån annat syfte och frågeställning än den som var aktuellt när studien gjordes. Problemet med sekundäranalys av data, som i delstudie IIa med äldre, är enligt Thorne (1998) avhängig av karaktären på ursprungsdata och problemet att passa in den nya frågeställningen i den primära forskningsdesignen. I denna studie verkade det problemet vara av mindre betydelse då det primära resultatet tolkades som tröst. Karaktären på ursprungsdata och den nya frågeställningen föreföll därför väl passa in i forskningsdesignen. Problemet att uppfatta vad som var tröst och inte tröst¹²² framstod dock efterhand i analysarbetet. Denna avvägning upplevdes ibland som svår, och den bidrog till att visa på nödvändigheten av en ytterligare studie som explicit belyste tröst. Delstudie IIb uppfattades därför komplettera delstudie IIa. I den ena framträdde tröst huvudsakligen implicit och i den andra huvudsakligen explicit. Intressant för denna avhandlings metodologi med implicita och explicita uttryck för tröst är studien av Talseth et al. (2003) som initialt inte fokuserade tröst, och att tröst inte heller nämndes under intervjuerna. Istället jämfördes resultatet av studien med en tidigare tröstmodell¹²³ och utifrån denna tolkade forskarna resultatet som tröst. Vidare tycks det betydelsefullt att analysen av delstudie IIb genomfördes först mer än ett år efter analysen av delstudie IIa. Det tidsmässiga avståndet föreföll öka validiteten genom att minska risken för att förförståelsen av den ena analysen skulle dominera över den andra analysen. Resultaten av de båda analyserna sammanfördes till en resultatbeskrivning. Det kan uppfattas som vanskligt, men eftersom de två resultaten avsåg att komplettera varandra, framstod det som lämpligare än att beskriva dem var för sig. Att sammanföra de båda analyserna till en resultatbeskrivning uppfattades också minska de negativa effekterna av sekundäranalysen, d.v.s. att den innehöll få explicita beskrivningar av tröst.

¹²¹ Med resultatet av forskningen avses här resultatet av strukturanalysen.

¹²² Tröst uttrycktes visserligen explicit men i avsevärt mindre utsträckning än i den andra empiriska delstudien, d.v.s. delstudie I.

¹²³ Jfr Norberg et al. (2001). Denna studie återfinns i forskningsöversikten, kapitel 1.

Hur vet man då att en tolkning är rätt? I arbetet med textanalyserna har jag försökt förhålla mig kritisk till tolkningar och ställa olika tolkningsmöjligheter mot varandra. Det har inneburit att argumentera för och emot olika tolkningar för att slutligen anta den som föreföll mest trolig, d.v.s. den som bäst uppfattades spegla vad texten ville säga. En revidering av den första strukturanalysen av delstudie I och IIa och IIb gjordes. Motivet var att fokus förskjutits från tröst till lidande, vilket i sin tur gjorde tröst otydlig. Det innebar att återigen närma sig texten med luppen på tröst. Intervjutexten lästes om och den naiva förståelsen såväl som strukturanalysen och tolkningen av resultatet som helhet, reviderades. Det var en svår process därför att jag delvis måste försöka befria mig från den tidigare förståelsen och se på texten med nya ögon.

Utifrån Ricoeur (jfr 1976) kan detta att tolka uppfattas som att spela ett parti schack i vilket de olika pjäserna motsvarar olika tolkningsmöjligheter. Dessa kullkastas efterhand för att slutligen bibehålla den tolkning (pjäs) som är mest trolig. Jag upplevde dock inte tolkningsarbetet så utan istället som en långsam process som innebar att olika tolkningar efterhand prövades mot strukturanalysen och den naiva läsningen. I en första förståelse av resultatet av den första strukturanalysen framträdde visserligen komplexiteten i trösten, men de övergripande tolkningarna var, som tidigare nämnts, inte fokuserade på tröst och de var dessutom abstrakta. De tolkningar som gjordes utifrån den reviderade strukturanalysen var dock inte helt nya utan bar spår av de gamla tolkningarna. Om det berodde på att förförståelsen hade tagit över och styrt tolkningen eller att den gamla tolkningen var noggrant gjord men inte på ett enkelt sätt förmodade uttrycka komplexiteten i resultatet, är svårt att säga. Det nya med de tolkningar som härrörde ur den andra strukturanalysen var att de var enklare och mer lättillgängliga, t.ex. ”den överskylande trösten” och ”tröst som stannar vid ytan”. I och med att tolkningarna gjordes mer lättillgängliga tycktes de också bättre spegla de motsatser som resultatet uttrycker.

Alvesson & Sköldberg (1994) framhåller att en betydelsefull aspekt i kvalitativ forskning är att den är poängrik. Författarna menar att i mångtydliggörandet av empiri finns förutsättningar för poängrikedom. Ambitionen i detta arbete har varit att tydliggöra fenomenets innebörd i de empiriska studierna och i Jobs bok, på ett sätt som säger något nytt utifrån det redan givna (jfr Ricoeur 1976). Det framstår för mig som forskningens poäng, att avkläda fenomenet för att kunna skönja något nytt i den tröst som vi redan visste något om.

Resultatdiskussion

Denna diskussion av resultatet är uppdelad i två delar. För det första relateras avhandlingens resultat till tidigare forskning. För det andra diskuteras resultatet i förhållande till vårdvetenskap, inkluderat vårdteologi, och till samhälle och vård.

Diskussion av resultatet i förhållande till tidigare forskning

I följande framställning relateras tröst, såsom den framstår i denna avhandling, till tidigare forskning om tröst. Det görs utifrån de bärande drag som resultatet av forskningen visar: Den motsägelsefulla trösten, Den sammanbindande trösten, Den stumma trösten, Den okontrollerade trösten och Den vilsamma trösten.

Den motsägelsefulla trösten

Resultatet av denna avhandling visar att tröst som lindrar lidande är motsägelsefull. Tröst som tröstar den lidande innebär att lämna över lidandet till någon annan och att låta det lidas. Den sistnämnda aspekten överensstämmer med Morse (2001) som framhåller att emotionellt lidande, i huvudsak detsamma som att lida ut, är helande. I denna forskning har tröst framträtt som mera komplex än vad som framkommit i Norbergs et al. (jfr 2001)¹²⁴ forskning om hur tröst förhåller sig till det heliga. Komplexiteten berör framför allt tron och att tron både kan fungera som en tröst som tröstar och det motsatta. Tröst som tröstar och inte tröstar tycks i relation till det heliga vara skillnaden mellan att uppfatta tron som en lära eller som en personlig relation. Det kan också ses som skillnaden mellan att uppfatta tron som ett medel eller som ett yttersta mål i sig.

Avhandlingen visar således att tron i förhållande till tröst kan fungera på olika sätt. Ett sådant är att uppfatta den andres vilja och tröst som synonym med den egna viljan och tröst. Hawley & Iruritas (jfr 1998) pekar på en liknande innebörd, nämligen att hjärtopererades bön bl.a. uttrycker en djup tillit och ovillkorligt accepterande av Guds vilja. Svenska pingstvännar uppfattade sig själva på liknande sätt som flera av de äldre informanterna i denna avhandling i ljuset av ett guds-partnerförhållande, d.v.s. som ”jag och Gud” (Benzein et al. 1997). Studien av Benzein et al. (a.a.) behandlar visserligen inte tröst men pekar på samma fenomen som i denna avhandling om tröst, nämligen att uppfatta sig själv i ljuset av den andre. Det som är nytt i denna avhandling är de konsekvenser detta synsätt får för upplevelsen av tröst, t.ex. att lidandet kan uppfattas som tröst. Forskningen pekar på betydelsen av att som vårdare bemöda sig om att söka förstå den lidandes förhållande till vad som för denne utgör tillvarons grund. Denna aspekt av resultatet lyfter också fram vikten av att vården och trösten utgår från människans totala upplevelse av sin tillvaro.

Den sammanbindande trösten

I förhållande till tidigare forskning kan den tröstande vilan förstås som någon form av djupare gemenskap. Mattsson & Lindström (jfr 2001) visar att en öppning till patientens lidande sker i ett tröstande möte. Ett sådant möte tycks kunna förstås som en djup samhörighet i gemenskap. Söderberg (jfr 1999) förstår ”communion” bl.a. som en upplevelse av en absolut närvaro (jfr

¹²⁴ Jfr även Norberg (2001).

t.ex. Sundin et al. 2000) och kontakt med det heliga (jfr t.ex. Norberg 2001). Vårdande tröst, såsom den framstår i denna avhandling, är öppnande och mottagande. Söderberg (jfr 1999) visar att innebörden av att motta är att öppna sig själv och ta emot den andre. Tröst som tröstar handlar således i hög grad om att den lidande upplever sig mött (jfr Talseth et al. 2001) och i perspektiv av denna avhandling om tröstaren själv, bl.a. om dennes förhållande till sin egen existens.

I denna avhandling framträder hoppet som en öppnande och närvarande tröst. Förvånande nog var det inte ofta som tröst beskrevs som hopp utan istället det motsatta, hopplösheten som en frånvaro av tröst. Hopplösheten som en negation av hopp pekar dock på att hopp är tröst och att hoppet öppnar en möjlighet att se framåt. Enligt Benzein (jfr 1999) är hopp relaterat till det heliga. Resultatet av denna avhandling, tolkat i termer av helighet, uppfattas som att tröst ingår den lidande hopp och gör det i det uttalade ansvaret inför eller för den andre (jfr Levinas 1988). Tröst och hopp tas emot som gåvor (jfr Talseth 2001) och trösten gör oss tillgängliga för andra vilket i sin tur bl.a. framkallar hopp (jfr Söderberg 1999). Det heliga är och uttrycks således i en relation och hopp som tröstar i det mänskliga ansvaret för den andre.

För tröst med innebörden att komma hem överensstämmer denna forskning med tidigare forskning (jfr Norberg et al. 2001, Talseth 2001, Rasmussen et al. 2000). Personer som lider av en livshotande cancersjukdom upplever lindring i lidandet som "att vara i en fristad" (jfr Öhlén 2000). Att vara "in a lived retreat" (Öhlén et al. 2002) upplevs som en konkret plats, en plats som existerar på personens egna villkor och där den lidande kan känna sig hemma. Detta är mycket intressant i förhållande till den aspekt av denna avhandling som behandlar upplevelser av hemmet. Enligt Öhlén (2000) är en huvudtolkning av resultatet att den sjuke med livshotande cancer upplever lindring av lidandet som att vara i en fristad. Noteras kan att det som Öhlen (a.a.) nämner som en huvudtolkning är något som ordagrant nämns av informanterna i denna avhandling, nämligen att hemmet representerar en fristad och en fristad som tröstar under förutsättning att det finns trygghet och förståelse inom hemmet.

Mattsson & Lindström (jfr 2001) visar i en begreppsanalys att tröst hör samman med mod. Denna avhandling visar att modet förskjuter fokus från tröstaren själv till den andre och till dennes lidande. Modet gör att vårdarna vågar trösta. I ljuset av denna avhandling resultat och Tillich (jfr 1952) förstås mod som att lita på att man är accepterad trots upplevelsen av att inte vara det och att det är tröst. Samma resultat visar Talseth et al. (jfr 2001) i att en aspekt av att uppleva sig mött på ett icke-dömande och accepterande sätt, handlar om att bli tröstad. Talseth et al. (a.a.) anför även att i "communion" vågar man dela den andres lidande utan att försöka ändra denne. Detta är också en framträdande aspekt i denna avhandling. Accepterandet

kräver dels mod att lita på att man är accepterad, dels mod av den som vårdar och tröstar att möta och dela den andres lidande. Således tycks accepterandet och modet att lita på att vara accepterad sådan som man är vara en central aspekt av en vårdande tröst.

Den stumma trösten

Resultatet av denna avhandling visar en frånvarande¹²⁵ tröst och en tröst som är vänd från och har avstånd till den lidande. Trösten framstår som stum därför att den inte är följsam för och inte svarar an på den lidandes upplevelse av lidandet. Denna komplexitet i trösten är således något som förefaller nytt i förhållande till tidigare forskning. Det som nämns av komplex tröst är vad Hellzen & Asplund (jfr 2002) benämner som substitut för tröst och som falsk tröst. Forskarna beskriver hur vårdarna i svåra vårdssituationer, där de blir utsatta för grova kränkningar, följer ett strikt schema för vårdandet. Schemat hjälper dem att emotionellt distansera sig från den sjuke och att skapa mer rum för sig själva. I förhållande till resultatet av denna avhandling är denna tröst stum såtillvida att den inte utgår från en spontan förståelse av den andres lidande och är vänd från den lidande. Att kalla en sådan tröst för falsk och för ett substitut framstår som en alltför blek benämning, som inte i någon högre grad säger något om denna trösts egentliga innebörd.

Jobs bok visar med all tydlighet att en tröstare vars tro utgår från en lära och som ”blint” tröstar den lidande utifrån denna lära inte tycks ha förmåga att uppfatta den andres lidande som annat och annorlunda. Hellzen & Asplunds (a.a.) studie handlar emellertid inte om tro men utgångspunkten är dock densamma, nämligen att utgå från en statistiskt lära eller schema och att trösta utifrån denna. En sådan tröst och vård blir problematisk hur välmotiverad den än kan synas vara. Att av en patient bli utsatt för svåra kränkningar kan i princip inte tolereras. I perspektiv av äldrestudien och Jobs bok är det emellertid istället patienten, den lidande, som upplever sig kränkt av en tröst som inte är där denne är och därför inte bekräftar hennes eller hans upplevelse av lidandet. Enligt denna forskning finns det försök till tröst som flyr från den lidande och dennes upplevelse av lidandet. Denna innebörd kan jämföras med Carlssons (2004) forskning som visar risken med vårdmöten som av patienten upplevs som präglade av ett potentiellt undflyende. Carlssons (a.a.) forskning visar att sådana icke-möten kränker patienten och kan till och med utlösa våld.

Tutton & Seers (2004) visar att flertalet vårdare på en avdelning för äldre anser att det är viktigt att känna patienten för att kunna förmedla tröst. Detta att känna patienten visar sig dock i hög utsträckning stanna på en praktisk nivå. Denna form av kunskap uppfattade vårdarna vara viktig därför att den gav en viss trygghet och regelbundenhet (routine) åt patienten. Studien

¹²⁵ I frånvarande inkluderas den tröst som upplevs långt borta.

(a.a.) visar också att vårdarna tenderar att fokusera på problem snarare än att aktivt söka skapa en miljö som underlättar för tröst. I perspektiv av denna avhandlings resultat ger denna aspekt av vårdarnas hållning intryck av att vara en form av ”genvägströst”, d.v.s. en tröst som tar snabbaste och enklaste vägen till den andres lidande. Fokuserandet på det praktiska och på problemet kan på det sättet legitimera en förenklad tröst som i hög utsträckning handlar om att tillfredsställa tröstarens egen bekvämlighet. En sådan tröst är stum därför att den stannar vid en ytlig förståelse av den andre och inte svarar på det som är den lidandes verkliga behov eller längtan.

Kolcaba (jfr 1992, 1994, 2000¹²⁶.) och Siefert (jfr 2002) pekar på viktiga komponenter i tröst. Forskningsresultaten framstår dock, i förhållande till resultatet av denna avhandling, som tekniska. Undersökningarna är huvudsakligen kvantitativa (jfr t.ex. Kolcaba & Steiner 2000) och begreppet operationaliserat (jfr Kolcaba 1992) för att skapa holistiska instrument för att mäta resultatet av holistiska trösteinterventioner. Den typen av undersökningar är till sin karaktär ytliga och saknar därför kapacitet att ge en djupare förståelse av fenomenet. Kvantifieringen ifråga är stum eftersom den saknar den följsamhet för det undersökta fenomenet som en kvalitativ ansats kan ge. Dessa studier ger intryck av att tröst dels uppfattas som en företeelse som bäst framträder genom att mätas, dels att tröst saknar en i alla fall explicit uttryckt relation till lidandet. I denna avhandling framträder tröst genom förhållandet mellan tröst och lidande, vilket i sin tur gör det möjligt att förstå tröst.

I Jobs upplevelse av Gud som frånvarande tycks denne ändå på något sätt närvarande. Att konfrontera någon som är alldeles frånvarande förefaller lönlöst. Sett ur detta perspektiv kan Pejlers et al. (jfr 1999) beskrivning av hälsoprocessen hos psykiskt sjuka förstås. Hälsoprocessen är beroende av klientens egen kamp och kampen befrämjas av att uppleva tröst och av att bli bekräftad i klient-vårdar relationen. Det som dessa patienter och Job tycks ha gemensamt är således att kampen mot frånvaron av tröst trots allt är värd att utkämpa. Således finns det hopp om tröst i det lidande som inte upplevs som en total frånvaro av tröst.

Resultatet visar att tröst är gemenskap och att lidandet är ensamt och relationslöst. Rasmussen et al. (jfr 2000) förstår lidandets innebörd som en möjlighet att bli hemlös. Följaktligen är en negation av en vårdande tröst att uppleva sig hemlös och att inte vara hemma i sig själv. Den stumma trösten saknar förmåga att skapa kontakt därför att den inte är där den lidande är. Hos den lidande skapar denna tröst en känsla av att vara övergiven och ensam. Denna känsla kan också förstås som en upplevelse av hemlöshet såtillvida att den lidande inte känner sig hemma i sig själv.

¹²⁶ Kolcaba och Steiner (2000).

Den okontrollerade trösten

Denna forskning visar en tröst som dels fungerar spontant, d.v.s. utifrån en omedelbar förståelse av den andres lidande, dels fungerar som att ge upp kontrollen över det som håller fast den lidande vid lidandet. För de suicidbenägna patienterna känns det bra, kräver styrka och uppmuntrar till mod att släppa taget om kampen och komma till botten av förtvivlan (Talseth et al. 2003). Norberg et al. (jfr 2001) visar att tröst bl.a. är att kunna relatera till lidandet och ge det mening. Att relatera till lidandet och att släppa taget om den kamp som handlar om att hålla fast lidandet, överensstämmer med denna avhandling. Däremot har detta att ge lidandet mening en i viss mån annan innebörd. Tröst framstår i istället som att den lidande måste ge upp att förstå varför denne lider. Det gör att möjligheten att kunna skönja meningen med lidandet kan ske först efter uppgivandet, d.v.s. trösten. I denna avhandling framträder förhållandet tröst och mening som att offra sitt eget sökande efter mening för att istället leva sitt liv genom vad en annan uppfattar som meningen med lidandet, även om man inte förstår den meningen.

Den okontrollerade trösten är också spontan och avhandlingen visar att omedelbarheten är en betydelsefull aspekt av en vårdande tröst. Det överensstämmer med tidigare forskning som visar att en tröstande kommunikation kännetecknas av att tröstaren är närvarande i en spontan förståelse av den andres upplevelse av sitt lidande (jfr. t.ex. Sundin et al. 2000, 2001, 2002). Det är att vara i en "caring communion" (jfr Sundin 2002, Sundin & Jansson 2003).

Den vilsamma trösten

Det som framför allt tycks vara nytt i förhållande till tidigare forskning är att en vårdande tröst erbjuder vila i eller från lidandekampen. Denna vila är som att vila i varat och i vardande. En sådan vila kan tyckas motsägelsefull eftersom vila oftast förknippas med att inte göra någonting. Tröst som vila är istället produktiv genom att hela och göra människan hel. Tröst som vardande, d.v.s. som en rörelse mot upplevelse av helhet och helande, uppnås genom att låta lidandet lidas och att överlämna lidandet. Dessa hälsobringande sätt att lida kan utifrån Eriksson & Herberts (jfr 1993) förstås som "något inre" och "något som för framåt". Zingmark et al. (jfr 2002) visar att "communion" är tryggt och enligt Talseth (jfr 2001) samt Malinowski & Leeseberg Sandler (jfr 2002) en sorts helande. Dessa resultat överensstämmer med "hälso-tröst" som vardande och att vila i varat. Sundin et al. (2000, 2002) tolkar utifrån Marcel "being" (varat) som ett mysterium som omfattar oss fullständigt och som återerövrar en upplevelse av helhet. På liknande sätt kan den vårdande "hälso-trösten" förstås som ett återerövrande av upplevelse av helhet och att känna sig hel som människa.

Sammanfattning

Sammanfattningsvis visar resultatet av denna avhandling, i förhållande till tidigare forskning, viss ny kunskap i relationen mellan vård och tröst, lidande och hälsa. Det som förefaller nytt i denna avhandling är framför allt att tröst är en komplex företeelse. Denna komplexitet inbegriper hela människan och hennes förhållande till existensen och hur hon utifrån detta förhållande tröstar. En vårdande tröst betyder primärt inte att ge mening till lidandet utan istället uppgivande, d.v.s. ge upp att söka förstå det oförståeliga. Resultatet överensstämmer till en del med tidigare forskning i tröst som "communion". "Communion" framträder i denna avhandling och i tidigare forskning på delvis olika sätt, men tycks implicit visa en gemensam innebörd. Denna innebörd är att den lidande kan vila i varat och att vila i att vara accepterad sådan som man är. Vad som emellertid verkar nytt i förhållande till tidigare forskning är att se denna tröstande vila som hälsa.

Diskussion av resultatet i förhållande till vårdvetenskap och samhälle och vård

Resultatet väcker frågor om vilket förhållandet är mellan vårdande tröst och god vård samt hur en vårdande tröst kan tillämpas i dagens samhälle och i hälso- och sjukvård. I detta avsnitt diskuteras hur avhandlingens resultat kan förstås i förhållande till vårdvetenskap, inkluderat vårdteologi, samhälle och vård.

Tröst och vårdlidande – vårdarlidande

Vårdlidande och vårdarlidande är fenomen som framträder i denna avhandling och som har med tröst att göra. Vårdlidande är, enligt Eriksson (1994), ett lidande som upplevs i relation till själva vårdsituationen. Dahlberg (2002) visar att vårdlidande är att bli förnekad som lidande människa. En vårdande tröst gör det motsatta, bekräftar den lidandes lidande. De äldre beskriver kränkande vårdsituationer som hänför sig till upplevelser långt tillbaka i tiden men som när de berättas verkar lika påtagliga som när de upplevdes. Dessa upplevelser verkar relatera till en hierarkisk vårdkultur och ett auktoritärt förhållningssätt till patienten. I perspektiv av denna avhandling är det en tröst som upplevs distanserad och långt borta från den lidande. Trösten är fastlåst vid hur vårdandet ska vara och hur patienten ska bemötas. Den lidande möts och tröstas således utifrån hur denne och lidandet ska vara och inte utifrån hur det är. En sådan vård och tröst är oreflekterad och handlar förmodligen ytterst om att vårdarna själva är rädda för förändring. Vännernas tröst i Jobs bok är liknande, med den skillnaden att de istället är fastlåsta vid sin lära. Gemensamt för vårdarna och vännerna är att de är rädda för att göra fel gentemot den auktoritet som en sträng vårdkultur respektive Gud representerar. En sådan stränghet kan göra den lidande rädd och den rädslan är motsatsen till modets oräddhet.

Job är modig och vågar konfrontera den Gud och de vänner som han uppfattar kränker honom. Job representerar den lidande människan, men tanken väcks att det i vården skulle behövas fler vårdare med Jobs karaktär, vårdare som vågar gå utanför vad traditionen föreskriver till förmån för sina vårdtagares bästa. Men det handlar inte bara om vårdarna själva utan om den vårdorganisation de är insatta i. Resultatet visar flera beskrivningar av vad jag väljer att kalla vårdarlidande. Frånvarande och överskylande är trösten när vårdarna inte orkar vara närvarande för den lidande. Skälet är att de på grund av snålt tilltagna tidsramar inte hinner stanna hos den lidande och vara närvarande, d.v.s. här och nu för den lidande. Tidsramar styrs ytterst av politiska beslut och besluten hanteras oftast på en högre nivå i organisationen än den där vårdarna befinner sig.

Hur beaktas vårdarlidandet och vad kan, förutom att påverka vårdorganisation och politiker, göras för att ge vårdarna möjlighet att vara närvarande för den lidande och att trösta? Lynch (2002) har belyst problemet. Hon framhåller den gamla tradition som föreskriver en naturlig rytm av arbete och vila, och att uppleva livet inte endast utifrån ett görande utan också utifrån ett varande perspektiv. Lynch (a.a.) talar bl.a. om den judiska traditionen med sabbatsvila och retreat. Denna innebär att en dag i veckan tillägnas vila och varande. Detta sätt att se på vila och retreat är särskilt intressant därför att vårdarna beskriver hemmet som en fristad och en plats där man får vara sig själv och vara fri från yttre krav. Kanske finns det hos vårdarna en längtan efter att få vara i en sådan fristad, som motvikt mot de krav som arbetslivet ställer på dem. Som tidigare nämnts uttrycker samtliga vårdare i denna studie att de sitter ner när de tröstar. Det pekar på att detta att trösta kräver tid. Vårdarna uttrycker också en stark frustration av att inte hinna med sina vårdtagare på det sätt som de önskar, nämligen att ha tid att stanna och att tala med dem.

Finns det då möjlighet att i någon mån finna denna fristad och retreat trots ett pressat tidschema? Det verkar handla om att inte bara vårda vårdarna utan också om att trösta dem. Lynch (2002) framhåller att bl.a. sabbaten och retreaten är gamla former av visdom som stödjer föreställningen om vikten av ett varande snarare än ett görande. Frågan är om det finns någon möjlighet att vara i görandet, d.v.s. att finna en sorts inre vila i görandet. Lynch (a.a.) beskriver vårdandets ömsesidighet som att den som blir helad och den som helar hela tiden byter plats. Vårdarna upplever att när de tröstar upplever de själva tröst. Vårdande "hälso-tröst" är ett vardande, en process som inbegriper hela människan och som helar och gör hel. Sett ur detta perspektiv är vårdaren också i behov av tröst som tröstar och av att få uppleva denna helande närvaro i själva tröstandet. Med det öppnas en möjlighet att uppleva en sådan tröstande vila genom att förmedla den till den andre.

En framträdande aspekt av den vårdande trösten är att den är närvarande, d.v.s. är hos den lidande i dennes lidande. För att vara det måste det hos vårdaren (tröstaren) finnas en viss självinsikt och förmåga att ifrågasätta egna uppfattningar om vad som tröstar den lidande. Ricoeurs (jfr 1970) hermeneutik har kallats misstankens (och lyssnandets) hermeneutik. Den vårdande tröstens hållning utmärks av omedelbarhet. Den omedelbara närvaron tycks dock med nödvändighet kräva distans från sig själv. En viktig fråga är hur denna motsats ska förstås i förhållande till resultatet av avhandlingen.

En vårdande tröst måste med nödvändighet lyssna till vad den lidande säger och lyssna till vad denne talar om. Det är också tolkarens uppgift, att följa rörelsen från vad texten säger till vad den talar om (jfr Ricoeur 1976). I det perspektivet och enligt resultatet av denna avhandling tycks teologi som vårdar (vårdteologi) och tröstar göra detsamma, nämligen lyssna till vad den lidande uttrycker och talar om. Samtidigt måste tröstaren misstänka sin egen utgångspunkt, sitt eget förhållande till lära och liv. Det betyder att misstänka det egna sättet att se på tillvaron (läran) och hur det påverkar förhållandet till den lidande och vårdandet (liv). Således tycks Ricoeurs (a.a.) hermeneutik, d.v.s. sätt att se på texten och den vårdande och vårdteologiska tröstens sätt att se på den lidande, i detta avseende sammanfalla.

I mötet med texten, under förutsättning att läsaren förhåller sig öppen inför denna, skapas en ny förståelse vilken har sin utgångspunkt i texten (jfr Ricoeur 1993). På samma sätt förhåller det sig med den vårdande trösten. Den förutsätter också öppenhet inför den andre och inför sig själv. Med en sådan öppenhet kan den lidande och vårdaren mötas, inte på grund av det som finns bakom dem av exempelvis olika livssituationer, utan på grund av att ett sådant möte är nyskapande. Ett sådant möte kan också beskrivas som att möta den andre som annan (jfr Levinas 1988) och därigenom berikas med en värld av nya möjligheter att vara och förstå sig själv (jfr Ricoeur 1976). Detta är ett annat sätt att förstå resultatets vårdande "hälso-tröst". Ett sådant möte är inte stillastående utan innebär en hälsobringande rörelse mot helhet och helande, som inte bara gäller den lidande utan också tröstaren själv.

Vårdande tröst och god vård

Den inledningsvis ställda frågan om hur tröst förhåller sig till lidande och vård tycks vara belyst. En fråga som dock dröjer sig kvar är vad som skiljer vårdande tröst från god vård. Finns i vårdande tröst något som inte finns i vad vi vill kalla en god vård?

Resultatet visar att den vårdande trösten innebär att dels låta den lidande lida sitt lidande, dels att överlämna lidandet till en vårdare som förstår. Det framstår som en god vård. Vidare innebär både vårdande tröst och god vård att bistå den lidande till större upplevelse av helhet, d.v.s. att bli alltmer sig själv. För den negativa trösten, exempelvis den som är frånvarande

och har avstånd till den lidande, uppfattas den synonym med icke-vård. I förhållande till denna avhandlings resultat tycks således fenomenen vårdande tröst och god vård så långt sammanfalla, d.v.s. ingen skillnad är skönjbar. Intressant är att Talseth et al. (jfr 2003) framhåller att fokus i deras studie inte låg på tröst utan på vårdande och att tröst inte heller nämndes under intervjuerna. I norska språket är vårdande (caring) synonymt med tröst!

I tidigare empirisk forskning kring fenomenet tröst har forskarna valt en kontext som bl.a. är vård i livets slut (jfr Rasmussen 1999, Rasmussen et al. 2000). De har också valt intensivvård (Söderberg 1999), psykiatri, suicidbenägna patienter och deras anhörigas upplevelser (jfr t.ex. Talseth et al. 2001) och hjärtoopererade patienter (jfr Hawley & Irurita 1998). Talseth et al. (2003) framhåller att de (forskarna) utgick från att tankar på suicid involverar djupt lidande och att det därför fanns behov av tröst. Sammantaget representerar dessa grupper särskilt utsatta människor och människor som är särskilt utsatta för döden. Existentiella frågor och förhållandet till varat och varandet kan därför antas vara framträdande. När hotet av en nära förestående död är påtaglig tycks det lättare att nå insikt om att det man behöver inte längre behövs. Kvarhållandet av lidandet ter sig ur det perspektivet onödigt. Denna forskning visar att tröst har med uppgivande att göra, d.v.s. att släppa kontrollen över lidandet. Forskarnas val av kontext pekar således på en betydelsefull aspekt av en, enligt denna avhandling, vårdande tröst.

Denna avhandling visar att en vårdande och hälsobringande tröst har med varat och varandet att göra. Vilan i varat tycks handla om något som människan upplever större än henne själv, något oändligt. Den andres ansikte uttrycker det oändliga (jfr Levinas 1988). I perspektiv av denna avhandling tycks Levinas (a.a.) här peka på vad vårdande tröst kan vara, d.v.s. dess essens. I det vardagliga mötet med den andre väcks ansvaret och i mitt svar på dennes vädjan gestaltas den vårdande trösten. Denna tröst är därför inte exklusiv, d.v.s. inte för någon eller några, utan bara är i det uttalade ansvaret för den andre. Vårdande tröst, såsom den framstår i denna avhandling, har inte heller behov av att synas utan är i mötet mellan en människa som förstår den lidande och som är villig att ge upp något av sig själv för att dela dennes lidande. På det sättet framstår den vårdande trösten som självutgivande, prestigelös och ödmjuk i sitt förhållande till den andre. Sett ur detta perspektiv tycks således vårdande tröst överensstämma med god vård.

Vårdande tröst och samhälle och vård

I ett samhälle där prestation gjorts till ideal är risken stor att vilan också ytterst blir till en prestation. Vilan reduceras på det sättet till ett måste, något som måste göras för att man skall orka prestera mera. Innebörden av en vårdande och hälsobringande tröst är att bli beroende av någon annan och att våga överlämna sig själv och sitt lidande till denne.

Strandberg (2002) visar att utrymmet för oförmåga och svaghet kan begränsas av rådande värderingar och ideal i samhället. I hälso- och sjukvårdslagen (2004)¹²⁷ nämns rätten till självbestämmande i samband med respekt för integritet och i de nationella målen för äldrepolitiken att: "kunna åldras i trygghet och med bibehållet oberoende" (s. 23).¹²⁸ Målen är eftersträvningsvärda, men i förhållande till resultatet av denna avhandling är det av intresse vad som inte nämns, i alla fall inte explicit, d.v.s. behovet av att få vara beroende. Autonomi är ett hyllat ideal och beroendet ett önskat tillstånd i ett samhälle som gjort prestationen till ideal. I ett sådant samhälle ligger det nära till hands att söka sitt berättigande som människa i prestationen. Vårdande "hälso-tröst" gör det motsatta, presterar genom att inte prestera. Prestationen är således att inte prestera, d.v.s. att ge upp att bära lidandet själv och ge upp det som hindrar lidandet från att lidas. Sett ur ett samhällsperspektiv borde denna prestationslösa prestation äga hög prioritet eftersom den representerar en tröst som trots vilande presterar. För vårdaren (tröstaren) krävs däremot en vilja att helhjärtat ta ansvar för den andre och således bör det läggas vikt vid att utbilda vårdare som är villiga att låta den lidande bli beroende av dem på ett sätt som gör denne oberoende av lidandet. Denna forskning visar att en sådan vård och tröst kräver engagemang och tar tid, men har stora fördelar därför att för den lidande innebär den vägen till upplevelse av helhet och helande.

Förslag till vidare forskning och avslutning

Avhandlingen tycks väcka fler frågor än den ger svar på. Sådana är exempelvis frågor om vad som mer ryms i uppgivandet och vad som mer ryms i vilan. Intressant vore att undersöka denna aspekt av tröst i ett mångkulturellt och multireligiöst sammanhang. Är tröst som uppgivande något som även gäller andra kulturer och andra sätt att uppfatta tillvaron än vad som är fallet i denna avhandling. Detta förefaller en framtida forskningsstudie kunna belysa. Det som är framför allt intressant med denna forskning är den negativa trösten. I denna avhandling förstås den negativa trösten som stum och med det väcks nyfikenheten på vad som mer kan rymmas i stumheten och vilka andra negativa aspekter av tröst som kan finnas. Jobs bok tycks också angelägen att vidare forska om. En sådan aspekt är att närmare undersöka hur Jobs lidande utvecklas från början av boken tills han slutligen tar emot tröst för att därigenom söka förstå vad det är som gör honom redo för trösten. Vidare väcker avhandlingen frågor om hur tröst fungerar i förhållande till det otröstliga lidandet. Resultatet visar att i det otröstliga lidandet är det trots allt möjligt att uppleva tröst. Denna aspekt av tröst förefaller mycket angelägen att vidare beforska.

¹²⁷ Refererar till: *Vad säger hälso- och sjukvårdslagen?* (2004).

¹²⁸ Refererar till: *Vad säger socialtjänstlagen?* (2002, s. 23).

När behövs tröst? I perspektiv av denna avhandling tycks vårdande ”hälso-tröst” alltid behövas. Det gör den därför att om lidandet är en del av hälsa (jfr Eriksson et al. 1995b) behövs också alltid vårdande och hälsobringande tröst. I det perspektivet inbegriper hälsa hela människan och hennes förhållande till varat och varandet. En sådan hälsobringande tröst är således något som handlar om människans hela existens, hennes förhållande till varat, till sig själv och till sin hälsa. Sett ur det perspektivet är en hälsosam tröst något som erbjuds människan och som hon själv avgör om hon vill ta emot. Det villkor som är förknippat med gåvan är att ge upp det som binder henne vid lidandet för att istället vara i den hälsosamma tröstens vila, i den vila som helar och gör hel.

SUMMARY

Caring and non-caring consolation

Åsa Roxberg

Key words: Caring science, caring theology, consolation, suffering, care, sacrifice, health, caring relationship, faith

Background and aim of the thesis

Where can I receive consolation? This question is put by one of the elderly informants in this thesis. The question does not seem to be relevant for just one individual but has more of a universal relevance and it appears, if the concept is extended, to be able to reveal what suffering is and how it is experienced. In a similar way to the question about consolation being of universal relevance the question has also been one that has troubled the thoughts of human beings for centuries. Consolation is a term that can frequently be found in the Bible, and in Greek and Roman philosophy consolation was a sort of prescription for “moral ills”. Consolation has been a part of modern care from the days of Florence Nightingale up to the present, although its significance has varied (McIlveen & Morse 1995, Morse 1999, Nightingale 1952).

In this thesis a caring science perspective, including caring theology, has been applied. From this approach caring is seen as a fellowship originating in the ethos of caring and the *caritas* motive. The caring sciences also emanate from the basic assumptions that deal with human beings, health, and the basic motives in suffering and caring. According to these basic motives health and suffering are not seen as antitheses but instead as being in a dynamic relationship with each other. Moving towards health in this perspective entails wanting to encounter suffering and to be part of the struggle between what one is longing for and what one is afraid of (Eriksson et al. 1995b, 2001). In relation to consolation the question is raised about the part consolation plays in a health process where an individual’s movement towards being more oneself entails a struggle and confrontation with suffering. Another question is in which way consolation can be a part of caring in such a process and if there is consolation that is not caring.

Caring theology is the study of a human being’s religious and spiritual dimension in relation to health–ill health (Eriksson 1991). The understanding of the spiritual dimension is based on Sivonen’s (2000) definition of the core content of the concept ‘spiritual’ in etymological, se-

mantic and contextual terms as well as in relation to the history of ideas. Sivonen (ibid.) shows that the concept “spiritual” concerns the spiritual dimensions in human beings, health, suffering, relationships and caring. The understanding of the religious dimension of consolation is based on one of the aforementioned basic assumptions (Eriksson 2002a) and on a definition by James (1952), one of the forerunners within the field of psychology of religion. The basic assumption (Eriksson ibid.) entails an ontological approach that is based on the concept that a human being is religious, which according to James (ibid) means “the feelings, acts and experiences of individual men in their solitude, so far as they apprehend themselves to stand in relation to whatever they may consider the divine” (p. 31–32) . Thus in the perspective of this thesis and James’ definition it means seeking to understand if an individual’s experience in relation to “whatever they may consider the divine” consoles or does not console their suffering.

Earlier research shows that the concept of consolation has many dimensions, is individual (Siefert 2002) and is holistic (Kolcaba 1992, 1994). Consolation is defined amongst other things as a state of well-being (Morse 1992, Kolcaba & Steiner 2000) and consolation is experienced in a close fellowship, a presence that is characterised by communion (cf. Söderberg 1999, Rasmussen 1999, Rasmussen et al. 2000, Norberg 2001, Norberg et al. 2001, Sundin et al. 2000, 2002, Sundin & Jansson 2003, Talseth et al. 2001, 2003). Earlier research also shows that consolation can be likened to coming home and the feeling of being at home and suffering to be likened with the opposite, that of not feeling as though one is at home (Norberg et al. 2001, Rasmussen 2000 et al.). The sufferer’s perspective and suffering can be given meaning by consolation changing its focus from the suffering to something in between, to experiences of feeling at home with others and the world, i.e. communion. (Rasmussen 1999, Rasmussen et al. 2000, Talseth et al. 2001). Earlier research has also focused on consolation opening the way for hope (Talseth et al. 2001) and a few studies have shown that consolation also concerns health (Pejlert et al. 1999, Malinowski & Leeseberg Sandler 2002, Alfredson et al. 1995).

There are different opinions about the role of consolation in relation to caring. Morse (1999) states that comfort has always been “in the heart of nursing” (p.394) but that little research has been undertaken to investigate it. According to Morse (1992) the term caring is inadequate and that the ultimate aim instead is to promote comfort rather than to promote caring for the patient. Tutton & Seers (2003) maintain the opposite view that the position of consolation in caring is indistinct and that there is no evidence to be found in the literature that comfort changes focus from the nurse to the patient (Malinowski & Leeseberg Sandler 2002, Siefert 2002). Thus there appears to be grounds for further researching the phenomenon of consola-

tion and based on the aim of the thesis illustrate the meaning of consolation and in which ways consolation relates to suffering and caring. Two studies were completed where staff and elderly care receivers were interviewed and a third study focused on an analysis of consolation as it is presented in the Book of Job in the Old Testament. These studies deal with carers' experiences of consolation and consoling, elderly care receivers' experiences of consolation, and Job's experience of consolation.

Methodology

Phenomenology and hermeneutics, and Paul Ricoeur's (1976) view on phenomenology and hermeneutics, forms the basis for the methodological approach. In Ricoeur's hermeneutics listening is seen as the core of a human being's relationship with his or her existence. Hermeneutics has thus the task of recreating a situation where listening, in particular critical listening, is possible again (Vikström 2000). Ricoeur's hermeneutics (1970) has also been termed the hermeneutics of suspicion. If the reader, according to Ricoeur (1976, 1993), has an open attitude to the text and listens to what the text wants to present then the reader's understanding of the text and of him or herself will be changed. The critical moment in order for such an understanding to take place is that the reader encounters the text with an open and critical mind. Assimilation of all the possible worlds that the text offers to the reader thus occurs through the reader (interpreter) relinquishing his position as a judge of the text. An interpretation seen from this perspective is not correct but instead more probable in relation to other possible interpretations.

Ricoeur's (1976) way of understanding speech as an inherent dialectic of event and meaning is important for this thesis. The event is somebody speaking. To mean is both what the speaker means, i.e. what he or she intends to say (the utterer's meaning), and what the sentence means, i.e. the meaning of what has been expressed (the utterance meaning). To understand a text is therefore to follow its movement from what it says, to what it talks about.

A phenomenological-hermeneutical method (Lindseth & Norberg 2004), inspired by Ricoeur (1976, 1993), has been used for the text analysis. Phenomenology and hermeneutics are, according to Ricoeur (1981), mutually related to each other in such a way that phenomenology has an intermediary nature that hermeneutics reveals, and hermeneutics cannot itself be constituted without phenomenological pre-conditions. The text analysis entails a movement from a naïve understanding to a learned understanding that takes place by means of the explanation. The text analysis is thus carried out in three phases: naïve reading, structural analysis and interpreted whole. The first phase is a naïve reading (I) which means to read the text several times in order to grasp its meaning as a whole. It also means a switch of attitude from a natu-

ral to a phenomenological attitude. The second phase is an analysis of the structure of the text (II), which in this thesis is performed as a thematic analysis. During the structural analysis the text is viewed as objectively¹²⁹ as possible. It also implies to decontextualize the meaning units from the text as a whole, i.e. the text parts are considered as independently as possible from their context in the text. The third phase is a combined understanding of the whole text in its context, i.e. an interpretation of the result as a whole (III). The three phases of the analysis thus include a dialectical movement between the whole and the parts that are not separated from each other but are based on the results of the earlier phases (including the pre-understanding) (Lindseth & Norberg 2004).

Results

The results are presented in five overall meanings: The contradictory consolation, The bonding consolation, The mute and rigid consolation, The uncontrolled consolation and The restful consolation.

Caring consolation is contradictory in the sense that it entails that the sufferer on the one hand passes on his/her suffering to someone else and on the other hand that the suffering can be returned to be suffered. Consolation that alleviates and cares is thus not only consolation that bears the sufferer but also a consolation that returns the suffering to the sufferer to be suffered. Consolation can thus entail suffering. The bonding consolation is present, i.e. is with the sufferer and is based on that person's suffering. This consolation is characterised by a close fellowship, a feeling of being understood at a deeper level. The results also reveal a consolation that is mute and rigid. This consolation does not respond to the sufferer's experience of his or her suffering, is shapeless and therefore unable to follow the suffering. An example of a mute, rigid and non-caring consolation is the consolation of the friends in the Book of Job. The friends do not respond to Job's suffering but instead to something that is to do with their own comprehension of his suffering. This consolation does not arouse any response from Job because it does not correspond to where he is, i.e. in his experience of his suffering and can thus be seen to be rigid. A caring consolation is also uncontrolled because it is on the one hand spontaneous and on the other hand helps the sufferer to lose control over the suffering. The spontaneity entails the consoler's attention being caught up by the other's situation (suffering) and forgetting his or her own situation. Spontaneous consolation is thus not dependent on a performance but is a consolation that just is and is for the other person. To lose control entails, amongst other things, the sufferer giving up trying to understand suffering and instead lets that which is incomprehensible be incomprehensible. A consoling and health-bringing

¹²⁹ Lindseth & Norberg (2004) states: "During the structural analysis we try to view the text as objectively as possible" (s. 150).

rest in or from the struggle with suffering presents itself by giving up what in various ways is tied to the suffering. This makes it possible for the sufferer to get some rest and peace at heart in the consolation.

What characterises a caring and a non-caring consolation? A caring consolation is the consolation that is immediately present for the sufferer and that understands the latter based on his or her experience of suffering. Such a consolation is not superficial and is thus of a more enduring nature. The complexity in the caring consolation presents itself mainly in relation to faith, for example, in that a test by God or some greater power can give consolation. It is also a consolation that can provide rest in the struggle with suffering. It takes place in a symbolic way when the consoler bears the other one's suffering and gives the suffering back to let it be suffered. This is caring consolation.

The non-caring consolation does not respond to the sufferer's call for consolation. This quiet (mute) consolation is not with the sufferer and not in this person's suffering. It thus does not affect the suffering because it cares superficially and stops at a superficial understanding of the experience of suffering. An example of such consolation is the false, empty and impatient consolation. The research shows that this consolation turns itself away from the sufferer. There can be many reasons for this turning away and altogether it leads to the presumptive consoler avoiding receiving the sufferer's experience of his or her suffering. For the sufferer a feeling of abandonment and an experience of consolation being unattainable is created. The thesis shows that such an experience leads to a great and lasting suffering.

The results from a caring science perspective

How can consolation as resting in and resting from the struggle with suffering thus be understood in a caring perspective? Sacrifice and health as well as caring relationship and faith are caring science concepts (cf. Eriksson 2002a). The concepts relate to the results of the thesis and can be found in the basic assumptions of the caring sciences that affect a human being, health, suffering and the basic motives of caring (Eriksson *ibid.*).

Consolation as sacrifice

The results from this thesis reveal two different aspects of sacrifice: Being in suffering, i.e. to allow the suffering to be suffered and to hand over the suffering. Both ways of suffering can be understood as sacrificial in so far that the suffering is sacrificed by being suffered and by being handed over to another human being. The carer's sacrifice is to sacrifice the short cut to the understanding of the other person's suffering, i.e. when the carer starts from his or her own view. Such a sacrifice presupposes on the one hand that the sufferer releases control of his or her suffering and on the other hand a carer who understands the sufferer and his/her

experience of the suffering. The research findings also show that when the carers gave consolation they felt that it was not just a case of them giving but also receiving consolation, i.e. that when consolation was communicated it was experienced. The sacrifice was thus not ascribed to the loss account but instead appeared to mean an asset. Consequently the carer's sacrifice is a sacrifice that makes him or her richer.

Wikström (1994) points to the conditions for and possibilities of privation (sacrifice). Privation entails doing what one finds most difficult. A privation is to release the need for having control. The more a human being holds on desperately the more he/she loses. This thesis shows that consolation entails giving up the need for understanding why one suffers. To meet oneself is painful (Wikström *ibid*). The findings show that it is painful when consolation is working. It is thus painful to meet oneself, to give up and to receive consolation. The conclusion is that receiving consolation is the same as to suffer to some extent and that to find oneself is the same as to lose oneself to some extent.

The findings in the thesis contain many contrasts, i.e. between presence and absence, between struggle and rest, between resignation and control. According to Mettinger (1997, 1992) the author of the Book of Job uses a modern inter-textual method in order to deconstruct traditional conceptions about God. It is created through opposites, e.g. that the traditionally omnipresent God becomes the absent one (Job 23:8–9). Job also appears to mean, according to Mettinger (*ibid*) that the film on the Creation becomes truer if it is run backwards, e.g. that let there be light becomes let there be darkness. Ricoeur (1976, 1993) speaks of unrealizing oneself in order to regain oneself in a new and richer way in the world before the text. The unrealization seems to entail releasing one's grip on and sacrificing what one is holding on to in order to be able to experience realization, i.e. to regain oneself in a richer way. This leads one's thoughts to Job's vision (consolation), which appeared to change his perspective on suffering, on himself and God, can be understood as an unrealisation.

Consolation as health

In the perspective of the findings and Eriksson et al. (1995b) consolation is seen as a struggle to move towards health and a feeling of being an entity, i.e. integrity, whilst in suffering. The struggle with suffering thus becomes a struggle for consolation, i.e. a movement to be in contact with its innermost core, its true self. Caring consolation is restful and entails resting in and from the struggle. It represents being in the suffering (allowed to be suffered) as well as handing over the suffering. From a caring science perspective consolation and the relationship consolation – suffering – health can thus be understood in the following model (fig 4).

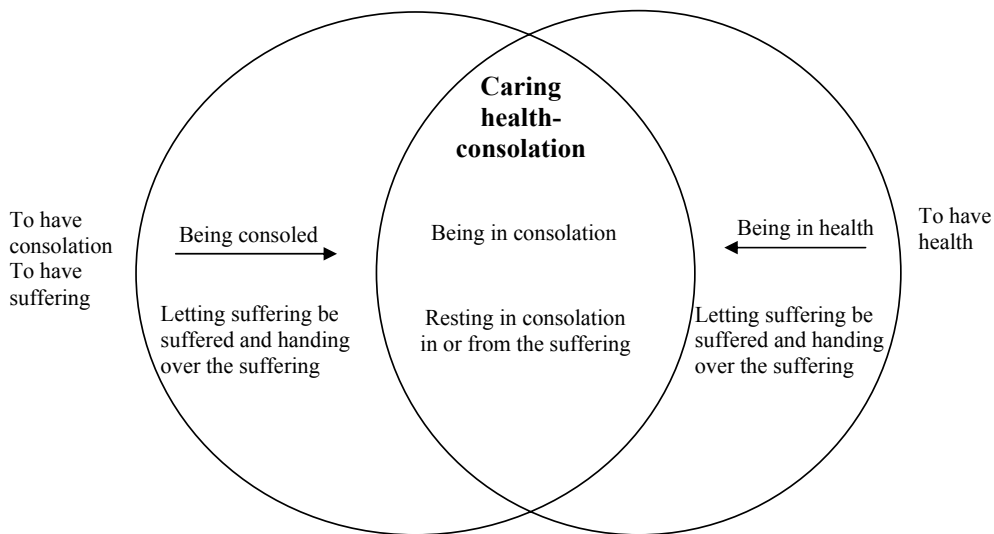

Fig. 4. The relation consolation–suffering–health, inspired by Eriksson’s (1993) ontological health model.

To be in consolation and to be in health are considered to be synonymous. This is because the result shows that the real and caring consolation allows the suffering to be suffered as well as it receives and bears the other one’s suffering. This consolation is seen as a health-promoting movement, in which the suffering is given the possibility of moving towards an even greater experience of an entity, i.e. towards being more oneself. This does not necessarily mean that the suffering will decrease. It can thus be necessary to allow the evil to be evil in order for the suffering to be able to be in this caring and consoling movement towards health. The opposite is, for example, the “tweezer consolation” that plucks away the suffering and thus consoles quickly. This consolation is transient, a rapid movement that neither provides a lasting consolation nor a lasting health, i.e. no lasting feeling of healing or an entity.

In the light of the findings in this thesis the caring consolation and the caring movement towards health means rest. In the model (fig. 4) this health-promoting rest is represented by the area where the circles overlap. The area represents a separate space, a sanctuary and a respite in or from the struggle with suffering. The aim for caring is thus to help the sufferer to find this resting place.

The research shows that when the sufferer gives up his or her ambition of getting an explanation for the suffering the path is open for the “health-consolation”. To give up what controls suffering thus appears to be a precondition for rest, either by the suffering being confronted or by the suffering being handed over to someone else. It is noteworthy that suffering can be

suffered despite it being handed over and that the struggle with suffering can take place with someone else bearing the suffering. To suffer one's suffering and to hand over the suffering is thus not two phenomena but two sides of the same thing. The meaning of this is to let oneself be consoled in the caring health consolation's rest and what this rest appears to be about is to be able to be oneself and to be accepted as one is.

Consolation as a caring relationship

A caring fellowship appears in this thesis as an immediate presence, a presence in "communion". This fellowship entails being in the other person's suffering and from that perspective understand the sufferer's experience of suffering. Such a presence seems on the one hand to presuppose love and compassion (*caritas*), and on the other to presuppose a person who wants to serve. Matilainen (1997, 2002b) shows that the pattern of caring is derived from the unselfish love. Such love has its origins in not primarily seeking one's own best first but that of the other person. The philosopher and ethicist K.E. Lögstrup (1992) states that one man's life is so intimately tied with the other's that we actually are each other's lives. From this perspective consolation can be understood as bearing the other's suffering because the other's suffering is also the consoler's own suffering.

Consolation as faith

A consoling relationship is characterised by an invitation, responsibility and acceptance, i.e. to accept and be accepted as one is. Caring consolation is an offer to the sufferer to provide rest and to be able to rest in the rest that heals and makes one whole. In the perspective of this thesis the offer concerns both the spiritual and the inter-human relationship.

Faith can function as a consoling health resource or the opposite, as consolation that is turned away from the sufferer. The research findings show, for example, that testing (suffering) could be experienced as consolation by the elderly. This indicates the importance of seeking to understand which meaning faith has for the sufferer's experience of his or her suffering and consolation. Job does not avoid asking the difficult questions and he thus seems to suffer his suffering.

The issue for a carer is to know how to meet Job's existential questions. In the perspective of the findings in this thesis this means that as a carer to listen to Job's challenging speech. A caring consolation means also to confirm him and confirm his disappointment and protests as well as to see these as the way to an experience of an entirety. On the other hand this does not mean that, like the friends, talking about what that faith and that road should look like. Every human being's unique suffering and similarly unique experience of his or her faith must instead be encountered. According to the psychologist of religion Hjalmar Sundén (1971) it also

means to seek to understand what the sufferer's self-imposed role is. Are the sufferer's expectations of the relationship to what is felt to be the foundation of existence strengthened or weakened? It is important from a caring perspective to try to understand what this relationship is for the sufferer.

The findings also indicate that the experience of suffering is not divisible, in so far as it cannot be divided, for example, into religious and physical parts. The experience of suffering has thus to be seen as an experience in its entirety and not as something that goes on in different parts of a human being. The individual's religious orientation and experience of his or her faith should thus be seen as a more or less integrating or disintegrating aspect of the person's understanding of life. The sufferer's religious orientation should also be understood as something that influences the total experience of suffering. Consolation that cares means leading the sufferer into a health promoting movement, the aim of which is for the sufferer to feel him or herself as an individual gradually more whole. It presupposes, however, that the carer does not exclude, but includes the sufferer's experience of his or her religion in a total understanding of how this person experiences his/her suffering.

Caring and non-caring consolation from a philosophical-ethical perspective

Consolation is perceived by Emmanuel Levinas as an invitation to the sufferer to be able to rest in a consolation that heals and makes one whole. According to Levinas (1969, 1988, 1996) such an invitation means to encounter the other person as being other than oneself. The present research shows that a caring consolation receives the other person and his/her suffering as something different and dissimilar to one's own. When the carer sacrifices his or her own for the benefit of the other it appears to be about changing the direction of interest from oneself to the other. Such a change of direction of interest presupposes openness for the other person's otherness and similarly different suffering.

Furthermore Levinas (1988) maintains that the face means the infinite. When I say: "Here I am" in front of another person the infinite enter into the language, however without being made visible. The infinite's outside-presence thus becomes an inner voice that can be heard through the awareness about responsibility for the other person. According to Levinas (ibid.) it is the glory that is glorified through my saying, my expressed responsibility in front of or for the other person. A caring consolation can also be understood as ethical. This is done by being responsible for the other person and expressing this responsibility for him or her. In the light of a caring consolation it means that the other person and his or her suffering cannot be avoided and is unavoidable.

The significance of the thesis for caring and society

A caring consolation must of necessity listen to what the sufferer says and to what this person is talking about. According to Ricoeur (1976) the interpreter's duty is to follow the movement from what the text says to what the text is talking about. In that perspective and in accordance with the findings in this thesis theology that cares (caring theology) and consoles appears to do the same, i.e. listening to what the sufferer expresses and talks about. At the same time the consoler must be suspicious of his or her own starting point, his or her own relation to doctrine and life. This means being suspicious of one's own way of looking at life (doctrine) and how it influences the relationship to the sufferer and caring (life). It thus appears that Ricoeur's (Ibid.) hermeneutics, i.e. way of looking at the text coincides in this sense with the caring and caring theology consolation's way of looking at the sufferer.

The present research shows that it is not only the sufferers who suffer but also the carers. The carers express how they, due to restricted time schedules, neither have time to stay with the one who is suffering nor time to be present, that is being with the sufferer there and then. In which way is this carer suffering given attention? And secondly what can, apart from influencing the health care organisation and politicians, be done in order to give the carers the possibility of being there, together with the sufferer, and giving consolation? Lynch (2002) maintains that, amongst other things, the Sabbath and the retreat are old forms of wisdom that support the concept of the importance of being rather than doing. The question is whether there is any possibility of being in the doing, i.e. to find a sort of inner rest in the doing. Lynch (ibid.) describes the mutuality of caring as that the one who is cured and the one who cures continually change places with each other. The results in this thesis show that when the carers console they experience consolation for themselves. Caring "health consolation" is a caring, a process that includes the whole of a human being and that heals and makes one whole. From this perspective the carer is also in need of consolation that consoles and of being able to experience this healing presence in the actual consoling. An opportunity is thus opened for the carer him or herself to be able to rest in the consolation by communicating it to the other person.

In a society where performance has become the ideal the risk is great that even being able to rest becomes a performance. The rest is thus reduced to a must-situation, something that must be done in order to be able to perform more. A caring "health consolation" does the opposite, performs through not performing. The performance is thus to not perform, i.e. to give up bearing the suffering oneself and give up what keeps the suffering from being suffered. From a societal perspective this performance-free performance should have the highest priority as it represents a care and a consolation that despite resting performs. However, for the carer (con-

soler) a will to whole-heartedly be responsible for the other person is needed and priority should be given to training carers who are willing to let the sufferer be dependent on them in such a way that the sufferer is independent of the suffering. The research presented in this thesis shows that such care and consolation demands involvement and takes time, but has great advantages because it paves the way to an experience of being whole and healing for the sufferer.

LITTERATUR

- Ahern K. J. (1999) Pearls, pith, and provocation. Ten tips for reflexive bracketing. *Qualitative Health Research*, 9, 407–411.
- Albrektson B. & Ringgren H. (1992) *En bok om Gamla testamentet* (5:e omarb. uppl.). Gleerups förlag, Malmö.
- Alfredson E., Wiren B., Lützén K. (1995) Tröst ”en våg av välönskan och välbefinnande”. En kvalitativ undersökning om upplevelsen av tröst hos äldre personer. *Vård i Norden*, 2, 34–39.
- Allport G. W. (1950) *The individual and his religion*. The Macmillian company, New York.
- Alvesson M. & Skoldberg K. (1994) *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. Studentlitteratur, Lund.
- Arman M. (2003) *Lidande och existens i patientens värld. Kvinnors upplevelser av att leva med bröstcancer*. Akademisk avhandling. Samhälls- och vårdvetenskapliga fakulteten, Åbo Akademi. Åbo Akademis Förlag, Åbo.
- Armgaard L-O. (1993) *Antropologi. Problem i K.E. Lögstrups författarskap* (2:a uppl.). Akademisk avhandling. Teologiska fakulteten, Lunds universitet. Mattizons förlag, Lund.
- Asp M. (2002) *Vila och lärande om vila. En studie på livsvärldsfenomenologisk grund*. Akademisk avhandling. Göteborg studies in educational sciences 180. Göteborgs universitet, Göteborg.
- Barbosa da Silva A. & Eriksson K. (1991) Vårdteologi som vårdvetenskapens deldisciplin. I Eriksson K. & Barbosa da Silva A. (red.) *Vårdteologi*, s. 26–64. Vårdforskning 3/1991. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi.
- Batson C.D. & Ventis W.L. (1982) *The religious experience. A social-psychological perspective*. Oxford University Press, Oxford.
- Benktson B-E. (1976) *Gränssituationerna. Frågor om livets mening i existensfilosofisk belysning*. LiberLäromedel, Lund.
- Benzein E., Norberg A., Saveman B-I. (1997) Limitations of the sense of coherence scale in a swedish pentecostal population. *Scandinavian Journal of Caring Sciences* 11, 139–144.
- Benzein E. (1999) *Traces of hope*. Medical Dissertation. New Series No 636, Umeå University, Umeå.
- Benzein E., Norberg A., Saveman B-I. (2001) The meaning of the lived experience of hope in patients with cancer in palliative home care. *Palliative Medicine*, 15, 117–126.
- Bibeln* (1982) Svenska Bibelsällskapets varsamma språkliga revision av 1917 års översättning av Gamla Testamentet samt Bibelkommissionens översättning av Nya Testamentet 1981, med noter och uppslagsdel. Bokförlaget Libris, Örebro.

- Bibeln* (2000) Bibelkommissionens översättning. Verbums förlag, Stockholm.
- Boëthius A.M.S. (1962) *The consolation of philosophy*. Macmillan Publishing Company, New York.
- Bonniers svenska ordbok* (1994) (6:e uppl.). Bokförlaget Bonnier Alba AB, Stockholm.
- Carlsson G. (2004) *Det våldsamma mötets fenomenologi*. Akademisk avhandling. Acta Wexionensia nr 32/2004, Institutionen för vårdvetenskap och socialt arbete, Växjö universitet. Växjö University Press, Växjö.
- Carlsson J. (1990) *Region och religion. En regionsindelning utifrån den kyrkliga sedens styrka på 1970-talet*. Akademisk avhandling. Teologiska fakulteten, Lunds universitet. Lund University press, Lund.
- Clines D.J.A. (1989) *Job 1–20* (Word Biblical Commentary). Word Books, Publisher, Dallas, Texas.
- Cöster H. (2001) *Människa bland människor. Inbjudan till teologisk reflektion*. Karlstad University Studies 2001:12. Karlstad universitet, Karlstad.
- Cöster H. (2003) *Att kunna tala allvar med sig själv. Utkast till välfärdsskyddets etik och värdegrund*. Karlstad University Studies 2003:10. Karlstad universitet, Karlstad.
- Cöster H. (2004-04-22) Föreläsning. Institutionen för vårdvetenskap, Vasa.
- Cöster H. (2004-05-19) Korrespondens via e-post angående föreläsning av Henry Cöster, 2004-04-22.
- Dahlberg K. (1997) *Kvalitativa metoder för vårdvetare*. Studentlitteratur, Lund.
- Dahlberg K., Drew N., Nyström M. (2001) *Reflective lifeworld research*. Studentlitteratur, Lund.
- Dahlberg K. (2002) Vårdlidande – det onödiga lidandet. *Vård i Norden*, 22, 4–8.
- Dahlberg K., Segesten K., Nyström M., Suserud B-O., Fagerberg I. (2003) *Att förstå vårdvetenskap*. Studentlitteratur, Lund.
- Dailey T. F. (1994) *The repentant Job. A Ricoeurian icon for biblical theology*. University Press of America, Lanham, Maryland.
- Declaration of Helsinki. Etiska riktlinjer för omvårdnadsforskning i Norden. Forskningsetiska principer för användning av personuppgifter i humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning (1990). I *Etiska deklarationer och riktlinjer för hälso- och sjukvården och det sociala området*, s. 77–94. Etiska vägmarken 2. Statens medicinsk-etiska råd, Socialstyrelsens rådgivande nämnd för etiska frågor, Stockholm.
- Den svenska psalmboken med tillägg* (2002). Verbum förlag AB, Stockholm.
- Dunn R.P. (1981) Speech and silence in Job. In Crossan J.D. (ed.) *The Book of Job and Ricoeur's Hermeneutics*¹³⁰. *Semeia* 19, 99–103.

¹³⁰ Titeln på denna utgåva av Semeia, d.v.s. Semeia 19, är: The Book of Job and Ricoeur's Hermeneutics.

- Ebach J. (1996) *Streiten mit Gott: Hiob. Teil 1, Hiob 1–20*. Neukirchener Verlag, Neukirchen-Vluyn.
- Elliott E. (1977) Musings on the consolation of philosophy. *CMA Journal*, 8, 822–823.
- Elvy M. I samverkan med: Anzul M., Friedman T., Gardner D., McCormack Steinmetz A. (1993) *Kvalitativ forskningsmetodik i praktiken – cirklar inom cirklar*. Studentlitteratur, Lund.
- Eriksson K. (1987a) *Pausen. En beskrivning av vårdvetenskapens kunskapsobjekt*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Eriksson K. (1987b) *Vårdandets idé*. Norstedts förlag, Stockholm.
- Eriksson K. (1990) *Pro Caritate – en lägesbestämning av caritativ vård*. Vårdforskning 2/1990. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi.
- Eriksson K. (1991) Vårdteologins framväxt. I Eriksson K. & Barbosa da Silva (red.) *Vårdteologi*, s. 1–18. Vårdforskning 3/1991. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi.
- Eriksson K. & Herberts S. (1993) Lidande – En begreppsanalytisk studie. I Eriksson K. (red.) *Möten med Lidande*, s. 29–54. Vårdforskning 4/1993. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi.
- Eriksson K. (1993) Lidandets idé. I Eriksson K. (red.) *Möten med lidande*, s. 1–27. Vårdforskning 4/1993. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi.
- Eriksson K. (1994) *Den lidande människan*. Liber utbildning, Stockholm.
- Eriksson K. (1995a) Mot en caritativ vårdetik. I Eriksson K. (red.) *Mot en caritativ vårdetik*, s. 9–39. Vårdforskning 5/1995. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi.
- Eriksson K. (red.), Bondas-Salonen T., Herberts S., Lindholm L., Matilainen D. (1995b) *Den mångdimensionella hälsan – verklighet och visioner*. Slutrapport. Vasa sjukvårdsdistrikt SKN, Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi.
- Eriksson K. & Lindström U.Å. (2000) Gryning. I Eriksson K. & Lindström U.Å. (red.) *Gryning. En vårdvetenskaplig antologi*, s. 1–4. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo Akademi.
- Eriksson K. (2001) *Vårdvetenskap som akademisk disciplin* (3:e uppl.). Vårdforskning 7/2001. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo akademi.
- Eriksson K. (2002a) Caring science in a new key. *Nursing Science Quarterly*, 15, 61–65.
- Eriksson K. (2002b) Idéhistoria som deldisciplin inom vårdvetenskapen. I Eriksson K. & Matilainen D. (red.) *Vårdandets och vårdvetenskapens idéhistoria. Strövtåg i spårandet av "caritas originalis"*, s. 1–13. Vårdforskning 8/2002. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo akademi.
- Fact sheets on Sweden (1999) *The care of the elderly in Sweden*. Swedish Institute, Stockholm.
- Filosoflexikonet (1988) *Filosofier och filosofiska begrepp från A till Ö*. Bokförlaget Forum AB, Stockholm.

- Fox M.V. (1981) Job 38 and God's rhetoric. In Crossan J.D. (ed.) *The Book of Job and Ricoeur's Hermeneutics*. *Semeia* 19, 53–61.
- Frank A.W. (2001) Can we research suffering? *Qualitative Health Research*, 11, 353–362.
- Fredriksson L. (2003) *Det vårdande samtalet*. Akademisk avhandling. Samhälls- och vårdvetenskapliga fakulteten, Åbo akademi. Åbo Akademis Förlag, Åbo.
- Gadamer H-G. (1960) *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer Philosophischen Hermeneutik*. J.C.B. Mohr, Tübingen.
- Gallagher K. T. (1962) *The philosophy of Gabriel Marcel*. Fordham University Press, New York.
- Gustafsson B. (1971) *Svensk kyrkogeografi*. Gleerups bokförlag, Lund.
- Gustafsson G. (2001a) Den religiösa geografin. I Margareta Skog (red.) *Det religiösa Sverige. Gudstjänst- och andaktsliv under ett veckoslut kring millennieskiftet*, s. 183–217. Bokförlaget Libris, Örebro.
- Gustafsson G. (2001b) Svenska kyrkan 1999 och 1927. I Margareta Skog (red.) *Det religiösa Sverige. Gudstjänst- och andaktsliv under ett veckoslut kring millennieskiftet*, s. 73–103. Bokförlaget Libris, Örebro.
- Halvardson S. (2001) Gudstjänstbesök som pietistisk norm. I Margareta Skog (red.) *Det religiösa Sverige. Gudstjänst- och andaktsliv under ett veckoslut kring millennieskiftet*, s. 105–136. Bokförlaget Libris, Örebro.
- Hartley J.E. (1988) *The Book of Job* (The New International Commentary on the Old Testament). William. B. Eerdmans Publishing Company, Grand Rapids, Michigan.
- Hawley G. & Irurita V. (1998) Seeking comfort through prayer. *International Journal of Nursing Practice*, 4, 9–18.
- Helin K. & Lindström U.Å. (2003) Sacrifice: an ethical dimension of caring that makes suffering meaningful. *Nursing Ethics*, 10, 414–427.
- Hellzen O. & Asplund K. (2002) Being in a fragmented and isolated world: Interviews with carers working with a person with a severe autistic disorder. *Journal of Advanced Nursing*, 37, 346–354.
- Hermerén G. (1996) *Kunskapens pris. Forskningsetiska problem och principer i humaniora och samhällsvetenskap* (2:a omarb. uppl.). Humanistisk- samhällsvetenskapliga forskningsrådet, Stockholm.
- Hidal S. (2000) *Försoning, maktspråk eller medlidande - en jämförelse mellan Jobs bok och Iliaden*. Svensk exegetisk årsbok, 65/200.
- Husserl E. (1995) *Fenomenologins idé* (2:a uppl.). Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg.
- Illman K-J. (1996) *I Jobs tecken. Europa och judarna*. Religionsvetenskapliga skrifter nr. 31. Åbo Akademi, Åbo.

- Illustrerat Bibel-lexikon (1967). Illustrerat Bibel-lexikon, Stockholm.
- Jacobson R. (1981) Satanic semiotics, Jobian jurisprudence. In Crossan J.D. (ed.) *The Book of Job and Ricoeur's Hermeneutics*. *Semeia* 19, 63–71.
- James W. (1952) *The varieties of religious experience*. Longmans, Green and Co Ltd, London.
- James W. (1974) *Den religiösa erfarenheten i dess skilda former*. Studentlitteratur, Lund.
- Jenny J. & Logan J. (1996) Caring and comfort metaphors used by patients in critical care. *Journal of Nursing Scholarship*, 28, 349–352.
- Jung C.G. (1984) *Answer to Job*. Ark Paperbacks, London.
- Kahn D.L. & Steeves R.H. (1986) The experience of suffering: conceptual clarification and theoretical definition. *Journal of Advanced Nursing*, 11, 623–631.
- Kasén A. (2002) *Den vårdande relationen*. Akademisk avhandling. Samhälls- och vårdvetenskapliga fakulteten, Åbo akademi. Åbo Akademis Förlag, Åbo.
- Keel O. (1978) *Jahwes Entgegnung an Ijob. Eine Deutung von Ijob 38–41 vor dem Hintergrund der zeitgenössischen Bildkunst*. Vandenhoeck & Ruprect, Göttingen.
- Kemp P. (1992) *Lévinas. En introduktion*. Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg.
- Kolcaba K.Y. (1992) Holistic comfort: Operationalizing the construct as a nurse-sensitive outcome. *Advances in Nursing Science*, 15, 1–10.
- Kolcaba K.Y. (1994) A theory of holistic comfort for nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 19, 1178–1184.
- Kolcaba K.Y. & Fisher E.M. (1996) A holistic perspective on comfort care as an advance directive. *Critical Care Nursing Quarterly*, 18, 66–76.
- Kolcaba K. & Steiner R. (2000) Empirical evidence for the nature of holistic comfort. *Journal of Holistic Nursing*, 18, 46–62.
- Kristensson Uggla B. (1994) *Kommunikation på bristningsgränsen. En studie i Paul Ricoeurs projekt*. Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB, Stockholm/Stehag.
- Kvale S. (1996) *InterViews. An introduction to qualitative research interviewing*. Sage Publications, Thousand Oaks, California.
- Lacocque A. (1981) Job or the impotence of religion and philosophy. In Crossan J.D. (ed.) *The Book of Job and Ricoeur's Hermeneutics*. *Semeia* 19, 31–52.
- Lanara V. (1981) *Heroism as a nursing value. A philosophical perspective*. Dissertation. Sisterhood Evniki, Athens.
- Levinas E. (1969) *Totality and infinity. An essay on exteriority*. Duquesne University Press, Pittsburgh.

- Levinas E. (1988) *Etik och oändlighet. Samtal med Philippe Nemo*. Symposium bokförlag, Stockholm/Lund.
- Levinas E. (1992) *Tiden och den andre*. Brutus Östlings Bokförlag Symposium, Stockholm/Stehag.
- Levinas E. (1996) *Den annens humanisme* (2:a uppl.). H. Aschehoug & Co., Oslo.
- Levinas E. (1998) *Entre nous. On thinking-of-the-other*. The Athlone Press Ltd., London.
- Lindseth A. & Norberg A. (2004) A phenomenological hermeneutical method for researching lived experience. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 18, 145–153.
- Lindström F. (1992) Gud och det onda i Jobs bok. I Aneer G., Cöster H., Lindström F. *Lidande och Död*, s. 25–43. Institutionen för religionsvetenskap, Nr. 2, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Lindström F. (1998) *Det sårbara livet. Livsförståelse och gudserfarenhet i Gamla testamentet*. Arcus förlag, Lund.
- Lindström F. 2000-03-03 Föreläsning. Teologiska institutionen, Lunds universitet, Lund.
- Lingås L-G. (1998) *Över andras tröskel. Etik vid omsorgsarbete i andras hem*. Studentlitteratur, Lund.
- Lögstrup K.E. (1992) *Det etiska kravet*. Bokförlaget Daidalos AB, Göteborg.
- Lynch B. (2002) Care for the caregiver. *Midwifery*, 18, 178–187.
- Maag V. (1982) *Hiob. Wandlung und Verarbeitung des Problems in Novelle, Dialogdichtung und Spätfassungen*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- MacKenzie R.A.F. (1968) Job. In Brown R.E., Fitzmyer J.A., Murphy R.E. (eds) *The Jerome Biblical Commentary*, vol. I–II, s. 511–533. Prentice-Hall, INC, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Malinowski A. & Leeseberg Stamler L. (2002) Comfort: exploration of the concept in nursing. *Journal of Advanced Nursing*, 39, 599–606.
- Marcel G. (1950) *The mystery of being. I: Reflection and mystery*. The Harvill Press, London.
- Matilainen D. (1997) *Idémönster i Karin Neuman-Rahns livsgärning och författarskap: en idéhistorisk-biografisk studie i psykiatrisk vård i Finland under 1900-talets första hälft*. Akademisk avhandling. Samhälls- och vårdvetenskapliga fakulteten, Åbo Akademi. Åbo Akademis Förlag, Åbo.
- Matilainen D. (2002b) Det själsliga lidandet och idémönster i vårdandets ethos. I Eriksson K., Matilainen D (red.) *Vårdandets och vårdvetenskapens idéhistoria. Strövtåg i spårandet av "caritas orginalis"*, s. 65–85. Vårdforskning 8/2002. Institutionen för vårdvetenskap, Åbo akademi.
- Mattsson-Lidsle B. & Lindström U.Å. (2001) Tröst – en begreppsanalys. *Vård i Norden*, 3, 47–50.
- McIlveen K.H. & Morse J.M. (1995) The role of comfort in nursing care: 1900–1980. *Clinical Nursing Research*, 4, 127–148.

- Mettinger T. N. D. (1987) *Namnet och närvaron. Gudsnamn och gudsbild i Bäckernas bok*. Bokförlaget Libris, Örebro.
- Mettinger T. N. D. (1992) The God of Job: Avenger, tyrant, or victor? In Perdue L.G., Gilpin C. W. (eds) *The Voice from the Whirlwind. Interpreting the book of Job*, s. 39–49. Abingdon Press, Nashville.
- Mettinger T. N. D. (1997) Bibels Gud i lidandets värld. Ett perspektiv på jobsboken. I Bexell G. (red.) *Gud. Sju lundateologer föreläser*, s. 9–21. Brutus Österlings Bokförlag Symposium, Stockholm/Stehag.
- Mishler E. (1986) *Research interviewing. Context and narrative*. Harvard University Press, London.
- Morse J.M. (1983) An ethnoscientific analysis of comfort: A preliminary investigation. *Nursing Papers*, 15, 6–9.
- Morse J.M. (1992) Comfort: The refocusing of nursing care. *Clinical Nursing Research*, 1, 91–106.
- Morse J.M., Bottorff J.L., Hutchinson S. (1995) The paradox of comfort. *Nursing Research*, 44, 14–19.
- Morse J.M. (1999) Qualitative methods: The state of the art. *Qualitative Health Research*, 9, 393–406.
- Morse J.M. (2001) Toward a praxis theory of suffering. *Advances in Nursing Science*, 24, 47–59.
- Nemo P. (1998) *Job and the excess of evil [with a post face by Emmanuel Levinas]*. Duquesne University Press, Pittsburgh, Pennsylvania.
- Nerheim H. (1991) *Den etiske grunnerfaring. Fra regelforståelse til fortrolighetskunnskap*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Nightingale F. (1952) *Notes on nursing* (4th ed.). Herald Duckworth & Co. LTD, London.
- Nilsson B. (2004) *Savnets tone i ensomhetens melodi. Ensomhet hos aleneboende personer med alvorlig psykisk lidelse*. Akademisk avhandling. Samhälls- och vårdvetenskapliga fakulteten, Åbo Akademi. Åbo Akademis Förlag, Åbo.
- Norberg A. (2001) Consoling care for people with Alzheimer's disease or another dementia in the advanced stage. *Alzheimer's Care Quarterly*, 2, 46–52.
- Norberg A., Bergsten M., Lundman B. (2001) A model of consolation. *Nursing Ethics*, 8, 544–554.
- Nyström M. (2003) *Möten på en akutmottagning. Om effektivitetens vårdkultur*. Studentlitteratur, Lund.
- Olson A.M. (1981) The silence of Job as the key to the text. In Crossan J.D. (ed.) *The Book of Job and Ricoeur's Hermeneutics*. *Semeia* 19, 113–119.
- Paulson M., Norberg A., Söderberg S. (2003) Living in the shadow of fibromyalgic pain: the meaning of female partners' experiences. *Journal of Clinical Nursing*, 12, 235–243.

- Pejlert A., Norberg A., Asplund K. (1999) Towards recovery: living in a home-like setting after the move from a hospital ward. *Journal of Clinical Nursing*, 8, 663–674.
- Perdue L.G. (1991) *Wisdom in revolt. Metaphorical theology in the Book of Job*. The Almond Press, Sheffield.
- Polit D. F., Beck C. T., Hungler B.P. (2001). *Essentials of nursing research. Methods, appraisal, and utilization* (5th ed.). Lippincott, Philadelphia.
- Pope M.H. (1983) *Job. Introduction, translation and notes*. (The Anchor Bible). Doubleday & Company, Garden City, New York.
- Rasmussen B.H. (1999) *In pursuit of a meaningful living amidst dying. Nursing practice in a hospice*. Medical Dissertation. New Series No 592, Umeå University, Umeå.
- Rasmussen B.H., Jansson L., Norberg A. (2000) Striving for becoming at-home in the midst of dying. *American Journal of Hospice & Palliative Care*, 17, 31–43.
- Rehnsfeldt A. (1999) *Mötet med patienten i ett livsavgörande skeende*. Akademisk avhandling. Samhälls- och vårdvetenskapliga fakulteten, Åbo akademi. Åbo Akademis Förlag, Åbo.
- Rehnsfeldt A. & Eriksson K. (2004) The progression of suffering implies alleviated suffering. *Scandinavian Journal of Caring Sciences*, 18, 264–272.
- Ricoeur P. (1967) *The symbolism of evil*. Beacon Press, Boston.
- Ricoeur P. (1970) *Freud and philosophy. An essay on interpretation*. Yale University Press, New Haven and London.
- Ricoeur P. (1974) Philosophy and religious language. *The Journal of Religion*, 54, 71–85.
- Ricoeur P. (1975) Biblical hermeneutics. *Semeia* 4, 30–148.
- Ricoeur P. (1976) *Interpretation theory: Discourse and the surplus of meaning*. Christian University Press, Fort Worth, Texas.
- Ricoeur P. (1980) *Essays on biblical interpretation*. L.S. Mudge (ed.). Fortress Press, Philadelphia.
- Ricoeur P. (1981) *Hermeneutics and the human sciences. Essays on language, action and interpretation*. Thompson J.B. (ed.). Cambridge University Press, Cambridge.
- Ricoeur P. (1984) *The reality of the historical past*. Marquette University Press, Milwaukee.
- Ricoeur P. (1993) *Från text till handling. En antologi om hermeneutik* (4:e uppl.). Brutus Östling (red.). Brutus Östlings bokförlag Symposium AB, Stockholm/Stehag.
- Rodgers B.L. & Cowles K.V. (1997) A conceptual foundation for human suffering in nursing care and research. *Journal of Advanced Nursing*, 25, 1048–1053.
- Roxberg Å. (1999) *Andlighet och hälsa utifrån äldres upplevda erfarenhet*. Magisteruppsats nr 27. Centrum för vårdvetenskap, Lunds universitet, Lund.

- Rundgren Å. (1991) *Människans funktionella åldrande*. Studentlitteratur, Lund.
- Rundqvist E. (2004) *Makt som fullmakt. Ett vårdvetenskapligt perspektiv*. Samhälls- och vårdvetenskapliga fakulteten, Åbo Akademi. Åbo Akademis Förlag, Åbo.
- Russell B. (1994) *Västerlandets filosofi*. Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm.
- Sandelowski M. (1998) Writing a good read: Strategies for re-presenting qualitative data. *Research in Nursing & Health*, 21, 375–382.
- Siefert M.L. (2002) Concept analysis of comfort. *Nursing Forum*, 37, 16–23.
- Sivonen K. (2000) *Vården och det andliga. En bestämning av begreppet 'andlig' ur ett vårdvetenskapligt perspektiv*. Akademisk avhandling. Samhälls- och vårdvetenskapliga fakulteten, Åbo akademi. Åbo Akademis förlag, Åbo.
- Sjögren R. (2004) *Att vårda på uppdrag kräver visdom. En studie om lidandet hos och vårdandet av patienter som sexuellt förgripit sig på barn*. Akademisk avhandling. Acta Wexionensia nr 37/2004, Institutionen för vårdvetenskap och socialt arbete, Växjö universitet. Växjö University Press, Växjö.
- Socialstyrelsen (1996) *Ädelreformen. Slutrapport*. Socialstyrelsen följer upp och utvärderar. Rapport 2.
- Socialstyrelsen (2004) *InfoVU Basinfo*. Arbetsmaterial.
- Söderberg A. (1999) *The practical wisdom of enrolled nurses, registered nurses and physicians in situations of ethical difficulty in intensive care*. Medical Dissertation. New Series No 603, Umeå University, Umeå.
- Söderberg A., Gilje F., Norberg A. (1999) Transforming desolation into consolation: the meaning of being in situations of ethical difficulty in intensive care. *Nursing Ethics*, 6, 357–373.
- Söderlund M. (2004) *Som drabbad av en orkan. Anhörigas tillvaro när en närstående drabbas av demens*. Akademisk avhandling. Samhälls- och vårdvetenskapliga fakulteten, Åbo Akademi. Åbo Akademis Förlag, Åbo.
- Statistiska centralbyrån AM/FRS (2002). Registerbaserad arbetsmarknadsstatistik, Örebro.
- Stenqvist C. (1984) *Simone Weil om livets tragik – och dess skönhet*. Akademisk avhandling. Teologiska fakulteten, Lunds universitet, Lund.
- Strandberg G. (2002) *Beroende av vård. Innebörden av fenomenet som det visar sig genom patienters, deras anhörigas och vårdares berättelser*. Medical Dissertation. New Series No 768. Umeå University, Umeå.
- Stump E. (1997) Saadia Gaon on the problem of evil. *Faith and Philosophy*, 14, 523–549.
- Sundén H. (1971) *Religionen och rollerna. Ett psykologiskt studium av fromheten* (5:e uppl.). Bokförlaget Verbum, Stockholm.
- Sundén H. (1977) *Religionspsykologi. Problem och metoder*. Proprius förlag, Stockholm.

- Sundin K., Jansson L., Norberg A. (2000) Communicating with people with stroke and aphasia: understanding through sensation without words. *Journal of Clinical Nursing*, 9, 481–488.
- Sundin K., Jansson L., Norberg A. (2001) The meaning of skilled care providers' relationships with stroke and aphasia patients. *Qualitative Health Research*, 11, 308–321.
- Sundin K., Jansson L., Norberg A. (2002) Understanding between care providers and patients with stroke and aphasia: a phenomenological hermeneutic inquiry. *Nursing Inquiry* 9, 93–103.
- Sundin K. & Jansson L. (2003) 'Understanding and being understood' as a creative caring phenomenon – in care of patients with stroke and aphasia. *Journal of Clinical Nursing* 12, 107–116.
- Swanson-Kauffman K.M. (1986) A combined qualitative methodology for nursing research. *Advances in Nursing Science* 8, 58–69.
- Talseth A-G. (2001) *Psychiatric care of people at risk of committing suicide. Narrative interviews with registered nurses, physicians, patients and their relatives*. Medical Dissertation. New Series No 698, Umeå University, Umeå..
- Talseth A-G., Gilje F., Norberg A. (2001) Being met – A passageway to hope for relatives of patients at risk of committing suicide: A phenomenological hermeneutic study. *Archives of Psychiatric Nursing*, 6, 249–256.
- Talseth A-G., Gilje F., Norberg A. (2003) Struggling to become ready for consolation: experiences of suicidal patients. *Nursing Ethics*, 10, 614–623.
- Thomason B. (1997) *God on trial. The Book of Job and human suffering*. The Liturgical Press, Collegeville, Minnesota.
- Thomsson H. (2002) *Reflexiva intervjuer*. Studentlitteratur, Lund.
- Thorne S. (1998) Pearls, pith, and provocation. Ethical and representational issues in qualitative secondary analysis. *Qualitative Health Research*, 8, 547–555.
- Tillich P. (1952) *The courage to be*. Yale University Press, New Haven & London.
- Trost J. (2005) *Kvalitativa intervjuer* (3:e uppl.). Studentlitteratur, Lund.
- Tutton E. & Seers K. (2003) An exploration of the concept of comfort. *Journal of Clinical Nursing*, 12, 689–696.
- Tutton E. & Seers K. (2004) Comfort on a ward for older people. *Journal of Advanced Nursing*, 46, 380–389.
- Vad säger hälso- och sjukvårdslagen?* (2004). Förlagshuset Gothia, Stockholm.
- Vad säger socialtjänstlagen?* (2002). Förlagshuset Gothia, Stockholm.
- Växjö kommun (2002) *Omsorgsnämndens verksamhetsplan 2002–2004*. Växjö kommun, Växjö.

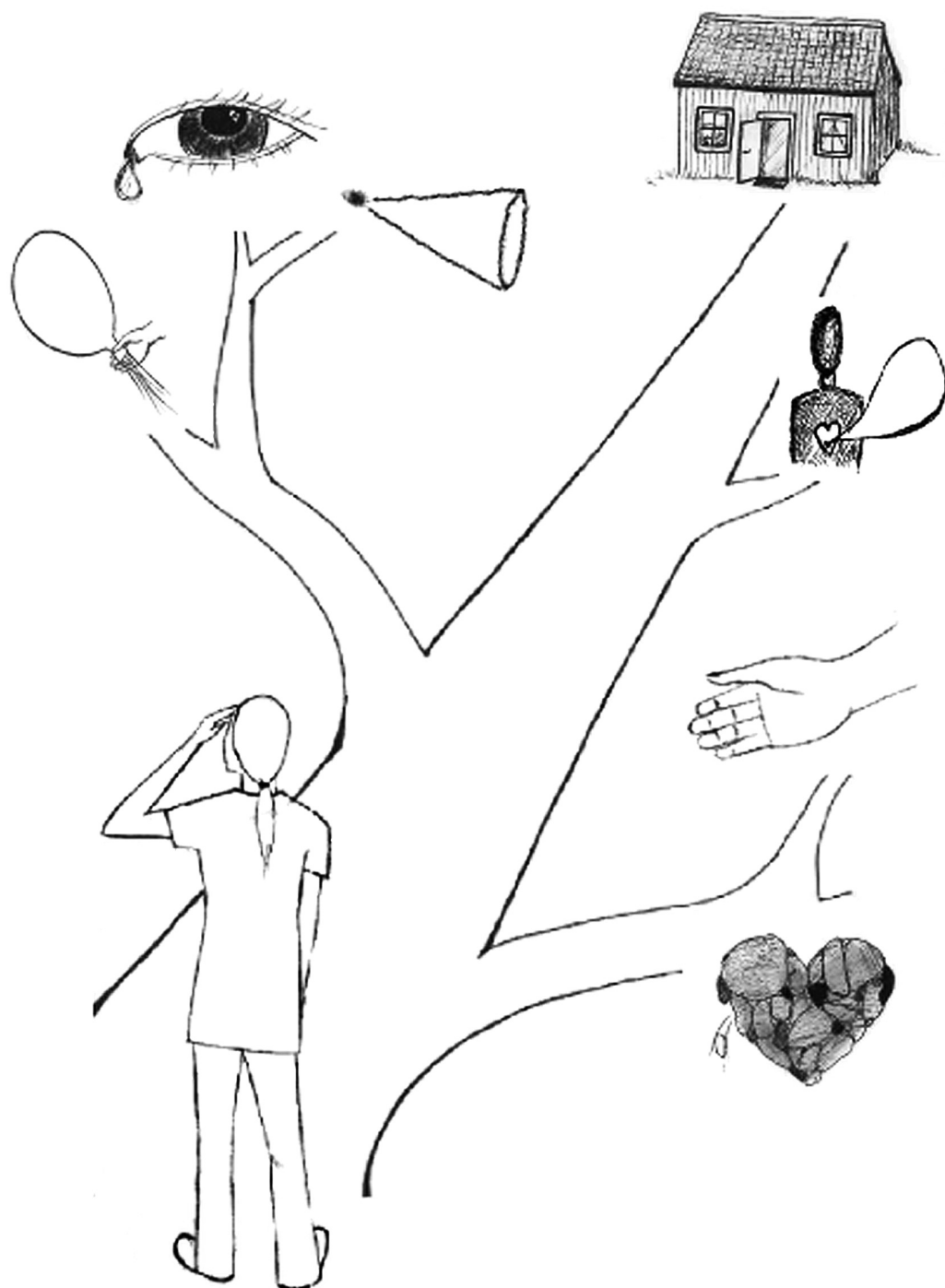
- Vikström B. (2000) *Verkligheten öppnar sig. Läsning och uppenbarelse i Paul Ricoeurs bibelhermeneutik*. Akademisk avhandling. Teologiska fakulteten, Åbo akademi. Åbo Akademis Förlag, Åbo.
- Weil S. (1994) *Personen och det heliga. Essäer och brev*. Artos bokförlag, Skellefteå.
- Werner A. (1981) *Kunskapsteorins historia. Från Aristoteles till Kant*. Bokförlaget Argos, Lund.
- Wiklund L. (2000) *Lidandet som kamp och drama*. Akademisk avhandling. Samhälls- och vårdvetenskapliga fakulteten, Åbo akademi. Åbo Akademis Förlag, Åbo.
- Wiklund L. (2003) *Vårdvetenskap i klinisk praxis*. Bokförlaget Natur och Kultur, Stockholm.
- Wikström O. (1994) *Det bländande mörkret. Om andlig vägledning och psykologi i vår tid*. Bokförlaget Libris, Örebro.
- Wurzbach ME. (1996) Comfort and nurses' moral choices. *Journal of Advanced Nursing*, 24, 260–264.
- Younger J. (1995) The alienation of the sufferer. *Advances in Nursing Science*, 17, 53–72.
- Zingmark K., Sandman P-O., Norberg A. (2002) Promoting a good life among people with Alzheimer's disease. *Journal of Advanced Nursing*, 38, 50–58.
- Öhlén J. (2000) *Att vara i en fristad – berättelser om lindrat lidande inom palliativ vård*. Akademisk avhandling. Institutionen för vårdpedagogik. Göteborgs universitet, Göteborg.
- Öhlén J., Bengtsson J., Skott C., Segesten K. (2002) Being in a lived retreat – Embodied meaning of alleviated suffering. *Cancer Nursing*, 25, 318–325.

Översikt över den tematiska textanalysen av vårdarnas tröst.

Bilaga. 1 a.

Subtema nivå 1			Subtema nivå 2	TEMA
Vårdarnas upplevelse av att trösta	Vårdarnas föreställning om hur vårdtagaren upplever tröst	Vårdarnas egen upplevelse av tröst ¹³¹		
<i>Tröst som är där, omedelbart närvarande i den andres lidande</i>			Den följsamma trösten	NÄR-VARANDE TRÖST
<i>Tröst som anpassar till lidandet och den lidande</i>	<i>Varierad tröst av tro/andlighet</i>	<i>Tröst som är beroende av lidandet och vice versa</i>		
		<i>Tröst som lösgör lidande</i>	Den öppnande trösten	
<i>Tröst som tröstar utifrån ett vidare perspektiv</i>	<i>Tröst och lidande som ger annat perspektiv</i>			
<i>Tröst som potential</i>	<i>Tröst som trots allt tröstar</i>			
<i>Tröst som ger och ger tillbaka</i>				
	<i>Tröst och hemmet som är allt</i>	<i>Tröst och hemmet som är allt</i>	Den bevarande trösten	
<i>Tröst som portionerar ut lidande</i>	<i>Trösten i det vardagliga</i>	<i>Tröst och hemmet som en fristad</i>		
<i>Trösten i det positiva igenkännandet</i>	<i>Trösten i det positiva igenkännandet</i>	<i>Tröst som vakar</i>		
		<i>Tröst som en hjälpende hand</i>		
<i>Tröst som undviker lidandet</i>			Den överskylande trösten	
<i>Tröst som utgår från hur lidandet bör vara</i>				
<i>Tröst som förminskar</i>				
<i>Tröst som upplevs främmande och som har svårt att trösta den som upplevs främmande</i>	<i>Lidande [tro] som är svåråtkomligt för tröst</i>		Den oförmögna trösten	
	<i>Tröst som är önskad</i>			
<i>Tröst som misslyckas med att trösta utifrån förväntningar</i>		<i>Tröst som inte överensstämmer med förväntningar</i>		

¹³¹ Innefattar också vårdarnas reflektioner kring tröst och hur tröst förhåller sig till lidande.

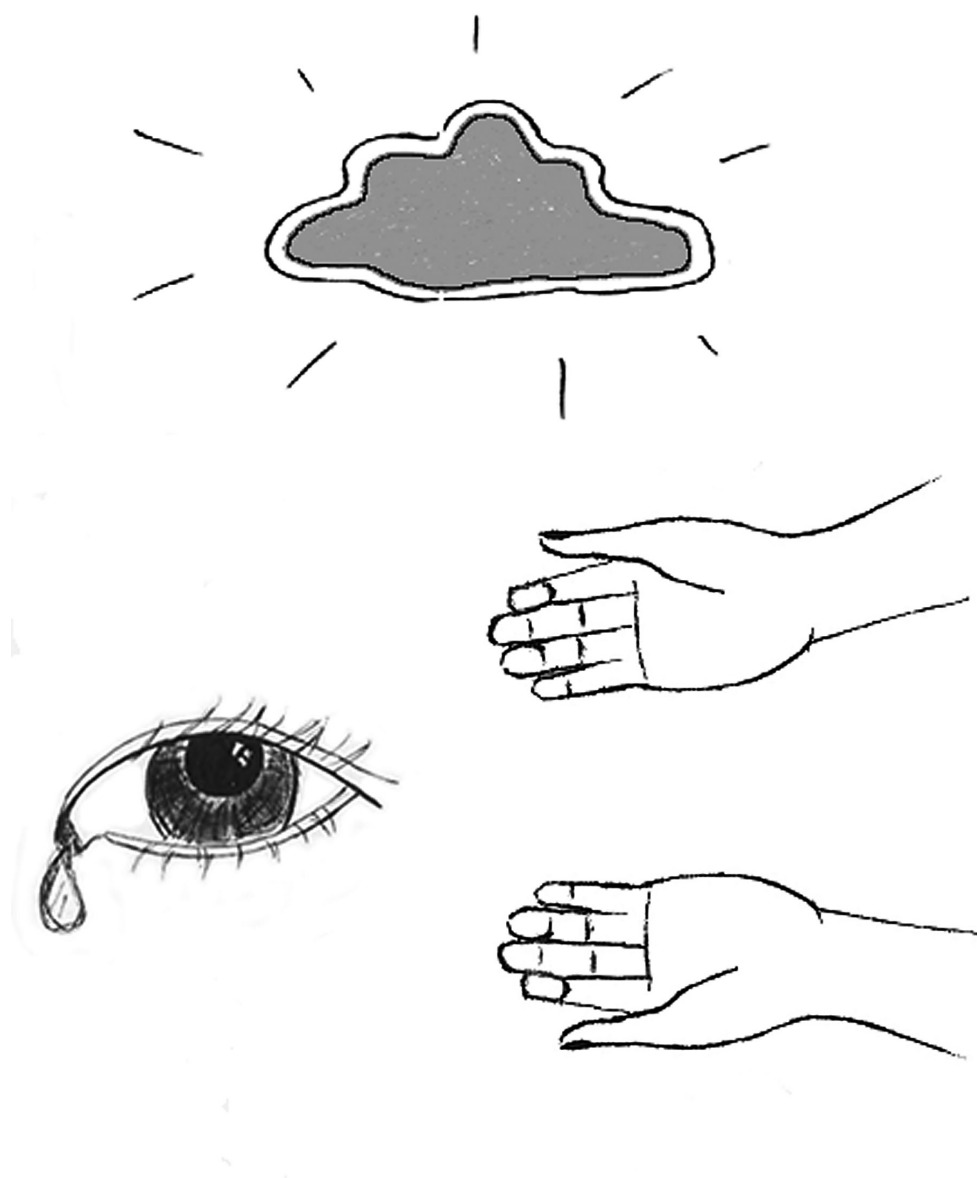

Översikt över den tematiska textanalysen av äldres tröst

Bilaga 2 a

Subtema nivå 1		Subtema nivå 2	TEMA
Delstudie IIa	Delstudie IIb		
Kontakt som tröstar	Kontakt som tröstar	Närvarande tröst	TRÖST SOM BÄR DEN LIDANDE
	Tröst som delar lidandet		
Tröst att förlita sig till	Tröst att förlita sig till	Tröst som är att lita på	
Händelser som gör att man inte tappar sugen	Tröst som inger hopp		
Lidande som vill tröstas	Lidande som vill tröstas	Tröst som är beroende av viljan	
Lidande som övervinnes			
Uppgivande av egen vilja till förmån för annans vilja.	Uppgivande av egen vilja till förmån för annans vilja	Tröst som är beroende av att överlämna sig till en annan	
	Trösten i att lida utifrån hur en annan bestämt		
Tröst som anpassar till lidandet	Tröst som anpassar till lidandet och lidandet till tröst	Tröst som beror på lidandet och vice versa	
	Prövning som tröstar och tröst som prövar		
	Jämförelse av lidande som tröstar		
Återkommande hjälp	Tröst som ges [som gåva]	Tröst som är generös	
	Tröst och lidande som ges		
	Tröst som ger och ger tillbaka		
Vapen mot lidande	Tröst som förlöser lidande	Tröst som avskiljer lidande	
	Tröst som ger distans till lidandet		
	Tröst som gör att lidandet upplevs annorlunda	Tröst som förnyar den lidande	
	Tröst som frambringar lättnad och ro		
	Tröst som upplevs distanserad	Tröst som har avstånd till lidandet	TRÖST SOM UPPLEVS LÅNGT BORTA
Lidande ¹³² som undrar varför	Lidande som undrar varför och var tröst finns		
	Rädsla som distanserar ifrån tröst	Lidande som har avstånd till tröst	
	Lidande som är otröstligt		

¹³² Syftar på den lidande som undrar varför lidandet drabbat honom eller henne. Samma gäller för delstudie IIb.

Översikt över den tematiska textanalysen av vännernas och Guds tröst

Bilaga 3 a

Subtema nivå 1					Subtema nivå 2	TEMA	
Vännernas tröst	Vännernas föreställning om hur Job upplever tröst	Vännernas föreställning av Gud	Vännernas föreställning om Guds tröst	Guds tröst			
	<i>Söker den lidande</i>					NÄRVAR-ANDE ”TRÖST”	
	<i>Är hos den lidande</i>						
	<i>Traditions-enlig närvaro</i>						
<i>Visar med-känsla</i>							
<i>Tröst som utgår från det som är rätt</i>			<i>Tröst i ord som talas med mildhet</i>		Tröst som utgår från det egna	”TRÖST” SOM HAR AVSTÅND TILL DEN LIDANDE	
<i>Tröst som saknar tålamod</i>							
<i>Förklarande tröst</i>					För-minsk-ande tröst		
<i>Tröst som förlöjligar</i>							
<i>Tröst som reducerar lidandet</i>							
<i>”Händer” som ger och lindrar lidande med samma hand</i>				<i>Återupp-rättelse</i>		”TRÖST” SOM UPPE-HÅLLER JÄMVIKT	
<i>Tröst och lidande som ges utifrån förtjänst</i>				<i>Maktspråk och underläge</i>			
		<i>Varför-frågor som omvandlas till med vilken rätt</i>		<i>Förändrar perspektivet på lidandet</i>		OMVÄND-ANDE ”TRÖST”	
				<i>Istället för att förkasta bekräftar Job</i>			

Översikt över den tematiska textanalysen av Jobs upplevelse av vännernas tröst, Jobs egen-vårdande tröst, Jobs upplevelse av Gud i lidandet samt Jobs upplevelse av Guds tröst Bilaga 3 b

Subtema nivå 1				Subtema nivå 2	TEMA
Jobs upplevelse av vännernas tröst	Jobs egen-vårdande tröst	Jobs upplevelse av Gud i lidandet	Jobs upplevelse av Guds tröst		
	<i>Vädjar om trösten av att bli lyssnad på</i>	<i>Gud som ondskefull närvaro</i>	<i>Tyst närvarande i "communion"</i>		NÄRVAR-ANDE "TRÖST"
	<i>Modig</i>				KONFRONTATION MED LIDANDET SOM TYCKS "TRÖSTA"
	<i>Rättfram</i>				
	<i>Protesterande</i>	<i>Demonisk hycklare av rättvisa</i>			
	<i>Problematiserande</i>				
<i>Falsk tröst</i>		<i>Falsk Gud</i>		Tröst som stannar vid ytan	FRÅNVÄND "TRÖST"
<i>Tom tröst</i>					
<i>Lyssnande som är ytligt och upplevs som ett hån</i>			<i>Gud som inte lyssnar</i>		
<i>Tröst som är otålig</i>		<i>Felfinnarguden</i>			
	<i>Sömn som distanserar från lidandet</i>	<i>Maskerad Gud</i>		Tröst som döljer lidandet	ÅTERVÄN-ANDETS "TRÖST"
<i>Återlevande av vännernas tröst ger Job visshet om hur han själv skulle trösta</i>	<i>Återlevande d.v.s. "reenactment" av lidandet. [Tröst av att återvända till hur det var tidigare]</i>				
	<i>Återuppbygger mening</i>				
	<i>Tröst i förvisningen om oskuld</i>				
			<i>Förändrar perspektiv</i>		OMVÄN-ANDE "TRÖST"
	<i>Uppgivande som tröstar</i>				

Tröst är en företeelse som sysselsatt människors tänkande genom tiderna, ett ofta förekommande begrepp i Bibeln och i grekisk och romersk filosofi. Idag är intresset för tröst stort inom vårdvetenskaplig forskning.

Tröst associeras ofta med lindring av lidande. Men förmår verkligen tröst att alltid lindra lidande och när tröst lindrar lidande hur går det i så fall till? Det är frågor som denna avhandling belyser, också i förhållande till vård och vårdvetenskap. Det görs i två intervjustudier med vårdare och äldre vårdtagare samt en tredje delstudie som analyserar tröst såsom den framstår i Jobs bok i Gamla testamentet.

Tröst är ett komplext fenomen, något som denna avhandling ytterligare understryker. Komplexiteten framträder bl.a. i att en vårdande tröst innebär att överlämna lidandet till någon annan och att lidandet kan ges tillbaka för att lidas. Tröst kan således vara att lida. Den tröst som däremot inte svarar an på och saknar följsamhet för den lidandes upplevelse av lidandet, framstår som stum och icke-vårdande. Det är först när den lidande släpper taget om lidandet och ger upp försöken att förstå lidandet för att istället låta det oförståeliga vara oförståeligt, som en tröstande och hälsobringande vila i eller från lidandekampen infinner sig. Denna vila framstår som den vårdande tröstens vila, en vila som trots vilande är i rörelse. Rörelsen innebär att få vara, vara sådan som man är och därigenom bli alltmer hel som människa.

När vi möter en lidande människa känner vi ofta en stark önskan att trösta. Samtidigt kan vi också känna en djup otillräcklighet: Hur är det ens möjligt att trösta? För dem som vårdar sjuka och utsatta människor är detta dagliga frågeställningar. Denna avhandling kan bidra till att ge hopp: Det är svårt att trösta, men det är inte omöjligt. Tröst som vårdar den lidande är nämligen inte alltid vad vi tror, inte alltid vad vi önskar att den skulle vara och förmedlas på sätt som vi kanske inte ens kan ana. En djupare förståelse av detta kan bidra till att kunna trösta och vårda den lidande människan.

Åbo Akademis förlag
ISBN 951-765-233-X

